

Jakin186

iraila-urria
2011

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Euskararen
Normalkuntzako Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

.....

KULTURA SAILA

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

ZENBAKI HONETAN

7

GAIAK

11 Estatuaren eginkizuna ideologien eraketan
AMAIA INZA

HISTORIA BIZIA

29 Jean Haritzelharri elkarriketa
IMANOL MURUA URIA

EGUNEN GURPILEAN

85 HAIZEA BARCENILLA
INAKI IRAZABALBEITIA
GOIZALDE LANDABASO
LIONEL JOLY
JOSU LARRINAGA

© **Jakin**

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

Jakin

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jakingunea.com
www.jakingunea.com

2011ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	55 €	—
Ale arrunta	9,20 €	12 €
EUROPAN		
Harpidetza	70 €	—
Ale arrunta	11,70 €	15,50 €
EUROPATIK KANPO		
Harpidetza	85 €	—
Ale arrunta	15 €	18 €

SUMMARY

THE ROLE OF THE STATE IN THE FORMATION OF IDEOLOGIES

The professor Amaia Inza analyses relations between the State, ideologies and political parties. Thus, the political parties need to adapt their ideology and stance to the left-right axis according to the role played by the State in the economy. The author argues that adjustments and reforms that have been caused by globalisation in the model of the welfare state are channelling the stance of ideologies and political parties towards neo-liberal hegemonic discourse. **AMAIA INZA**

INTERVIEW WITH JEAN HARITXELHAR

The journalist Imanol Murua Uria conducts an extensive interview with the professor and academic Jean Haritxelhar, in a new issue in the *Living History* series. The interview takes a throughout look back over Haritxelhar's life career: his childhood in Baigorri; his recollections of the German occupation in the Second World War; his secondary, teacher-training and Spanish language studies in Dax, Bayonne, Mont-de-Marsan, Toulouse and Paris; his studies and research in the field of linguistics, including his PhD about Etxahun of Barkoxe; his work at the Spanish department and as Professor of Basque Language at the University of Bordeaux; his work as Director of Euskal Erakustokia (the Basque Museum of Bayonne) and of the Ikas association; his participation in the setting-up of Udako Euskal Unibertsitatea (the Basque Summer University); his political experience as mayor of Baigorri; his long career at Euskaltzaindia (the Basque Language Academy), first as an academic and Vice-President and subsequently as President of the Academy; his customary journalistic contributions to the magazines *Herria* and *Enbata*, and so on. **IMANOL MURUA URIA**

NEWS TODAY

This section gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. Current affairs in the field of art, technoscience, literature, socio-linguistics and globalization will be analyzed this year. This section draws on various specialists: Haizea Barceñilla, Inaki Irazabalbeitia, Goizalde Landabaso, Lionel Joly, and Josu Larrinaga. **VARIOUS AUTHORS**

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 186. zenbakia da eta 2011. urteko bosgarrena.

Zenbaki honek ez du gai nagusirik jorratzen. Horren ordez, *Gaiak* eta *Historia bizia* sailek osatzen dute zenbakia. *Gaiak* sailean, estatuaren, ideologiaren eta alderdi politikoen arteko erlazioei buruzko Amaia Inzaren artikulua dator, eta *Historia bizia* sailean Jean Haritxelharri egindako elkarriketa.

Lehenengo artikuluan, beraz, Amaia Inzak estatuaren, ideologiaren eta alderdi politikoen arteko erlazioak aztertzen ditu. Izan ere, estatuak ekonomian duten jokabidearen arabera egokitu behar izaten dute alderdi politikoek beren ideologia eta ezker-eskuin ardatzean duten posizioa. Egileak argudiatzen duenez, globalizazioak ongizate gizartearen ereduaren eragin dituen egokitzapen eta erreformek diskurtso hegemoniko neoliberalerantz bultzatu ditu ideologia eta alderdi politikoen jarrerak.

Historia bizia sailean, Jean Haritxelhar irakasle eta akademikoa elkarrizketatu du Imanol Murua Uriak kazetariak. Haritxelharren bizitzan eta jardunean sakontzeko aukera eskaintzen digu elkarrizketak: haurtzaroa Baigorri; Bigarren Mundu Gerrako aleman okupazioari buruzko oroitzapenak; bigarren mailako, unibertsitateko eta gaztelania ikasketak Akize, Baiona, Mont de Marsan, Tolosa eta Parisen; hizkuntzalaritzaren arloan egindako ikerketak, Etxahun Barkoxekoari buruzko doktorego tesia barne; Bordeleko Unibertsitatean gaztelania departamentuko irakaslea eta euskarazko katedraduna; Euskal Erakustokiko eta Ikas elkarteko zuzendaritza; Udako Euskal Unibertsitatearen sorreran izandako parte-hartzea; Baigorriko alkate gisa bizi izandako esperientzia politikoa; Euskaltzaindiaren barruan egindako ibilbide luzea, akademiko eta euskaltzainburuorde gisa lehenik, eta euskaltzainburu gisa ondoren; *Herria* eta *Enbata* aldizkarietan argitaratutako artikulua eta zutabeak... Azken batean, bere bizitza

eta lanari buruzko testigantza jasotzen du *Historia bizia* sailaren hamabosgarren emanaldi honek, aurrekoetan Piarres Xarriton, Federiko Krutwig, Juan San Martin, Jesus Atxa, Antonio Zavala, Jean Louis Davant, Xabier Gereño, Iñaki Beobide, Gotzon Garate, Imanol Urbieta, Jose Antonio Arana Martija, Balendin Lasuen, Ander Manterola eta Joseba Intxaustirenak ekarri ondoren.

Egunen gurpilean saileko orrialdeetan, ohi bezala, arte, teknozientzia, literatura, soziolinguistika eta globalizazioaren inguruko berriak dituzte aipagai, estilo arin eta bizian, Haizea Barcenillak, Inaki Irazabalbeitiak, Goizalde Landabasok, Lionel Jolyk eta Josu Larrinagak. ¶

G A I A K

11 AMAIA INZA
Estatuaren eginkizuna ideologien eraketan

Estatuaren eginkizuna ideologiaren eraketan

AMAIA INZA

EHUko Soziologia Saileko irakaslea

Sarrera. Eremu politikoaren antolaketa

Ezker-eskuin ardatza eremu ideologikoaren banaketa egiteko gida izan da betidanik. Are gehiago, koherentzia ideologikoa hautesleria bere burua ezker-eskuin terminoen arabera pentsatzeko ahalmenean datzala uste izan dugu.

Gaur egun erabiltzen ditugun ezker-eskuin termino horiek posizio espazial batzuen ondorio dira, Frantzia iraultzailean 1792ko biltzar konstituziogilean bi taldek leku bereiztuak hartu zituztelako. Dikotomia horren lehenengo edukia ‘La Gironde’ taldeak okupaturiko eserlekuen oinordekoa da, lehendakariaren eskuinean eseri zirenean; ‘La Montagne’ taldekoak ezkerrean eseri ziren. Zentroan eseri zirenak, ezauzgarri bereizirik ez zuten moderatuak, ‘La Plaine’ edo ‘Le Marais’ izan ziren deituak. Posizio politiko horien identifikazioa, beraz, espazio zehatz bati loturik dago, eta gaur egun arte horrela jarraitu du. Hala ere, dikotomiaren zentzua aldatu egiten da aplikatzen den leku edo garaiaren arabera. Interesgarria da azpimarratzea hasierako banaketa ideologiko hartan identifikaziorik gabeko masari ere lekua utzi zitzaiola.

Aipaturiko dikotomiaren erabilgarritasun eta biziraupe-naren arrazoia hauxe da, aktore politikoei unibertso politi-koak sinplifikatzeko aukera ematen diela. Dimentsio horren bitartez, aktore eta behatzaileek garrantzitsuak diren aldagai politikoak marko ulergarri batean koka ditzakete. Aldagaie-tariko bat continuumaren mutur batean edo bestean egoteak edo tartean egoteak objektu horri 'identitate politikoa' ema-ten dio, eta beste elementu politiko batzuekin gertutasun edo urruntasun harremanak finkatzea ahalbidetzen dio. Kontzeptualizazio horrek funtzio konnotagarria du baita ere (Sani eta Montero, 1986). Elementuak positibo edo ne-gatiboki baloratzen ditu, ardatz ideologikoaren muturrak kontuan hartuta. Funtzio konnotagarria oso garrantzitsua da, zenbait etiketatan oinarrituz herritarrek objektu politi-koei buruzko epaiak egin ditzaketelako, eztabaidatzen diren auziei buruz ezagupen zuzena eduki gabe. Mekanismo ho-rren arabera imajina sendoek eta estereotipoek bizirauten dute: ezker-eskuin kontzeptualizazioa barneratua dagoenean, filtro batzuk ezartzen ditu errealitatearen pertzepzioan, zen-tzugabeko mezuak baztertuz. Gainera, ardatz ideologikoan edozein aldagaik jasaten duen posizioen eboluzioa ikusteko aukera luzatzen digu.

Estatua, adierazle nagusia

Beste alde batetik, Schmidt-ek dioenez (1980: 175), alder-dien formazio, apurketa, garapen eta aldaketarako bulkadak hausnartzen baditugu, zera ondoriozta daiteke: egoera nor-maletan, alderdiak dira estatuaren erari buruzko oinarrizko printzipioak ezarri, mugatu edo bizirik mantentzen dituzte-nak. Alderdiak estatuaren indar eratzailerak dira bizitza so-zialaren barruan, eta, era berean, ordenaren arauak eta esta-tuaren ekintzak alderdien borroka lehiakorraren produk-tuak dira, ideien arrakastarako lehian sortuak.

Beraz, alderdi politikoen eta estatuaren helburuen arteko harreman estua dela eta, estatuaren aldakuntzek alderdiak

historian zehar ezker-eskuin ardatzaren posizio ezberdinetara mugitzera behartu ditu, eta ondorioz jarraitu behar dituzten helburuei forma eman die pixkanaka. Hau da, ideologiaren puntu zentralak estatuak baldintzaturiko ardatzean oinarriturik daude, konkretuki estatuak eremu ekonomikoan duen paperaren arabera dira (Downs, 1973; Ware, 2004). Ondorioz, alderdi politikoek ezker edo eskuineko nagusitasunaren arabera birdefinitu behar izan dute beraien identitatea. Estatuaren egokitasuna aldatuz doan eran, ezker-eskuin ardatzaren grabitate-zentroa aldatuz doa.

Azken hamarkadetako bilakaera

Hirurogeiko hamarkadan ezkererantz bira bat egon zen, sozialdemokraten ongizate estatuari buruzko ikuspuntuak kontserbadore eta liberalen adostasuna lortu zuelako. Hala ere, elementu identifikagarrien trukitzeak ez zuen norabide batean soilik bidaiatu. Garai hartan ezkerrek alderdi kontserbadorea eduki ideologikoz hustu zuela gogoratu behar dugu. Azkeneko horiek askotan beraien doktrina eta jarraia kontserbadoreekin bat ez zetozen programak berritu zituzten, ideia liberal batzuk barneratuz. Gainera, kontuan hartu beharrekoa da alderdi kontserbadoreak politika sozialak helburu orekatzailearekin martxan jartzen hasi zirela, eta ezin izan ditu horiek alde batera utzi ongizate soziala berdintasunerako bide bezala kulturalki onartu egin zelako. Litekeena da ezkerreko aukerak, berez, eskuinarekiko zenbait abantaila edukitzea. Scruton-en iritziz (1984: 26), orokorrean, eskaintza kontserbadoreak ez du masen zirrara esnatuko duen elementurik, berdintasuna eta justizia soziala bezalako helburuak begi txarrez ikusten dituelako. Sozialismoak, bestalde, edozein pertsonak nahi izango lituzkeen balio moralak defenditzen ditu sarri.

Baina hirurogeita hamarreko eta laurogeiko hamarkadetakoa atzeratze ekonomikoak ondorio latzak eduki zituen estatu industrialen politika ekonomikoetan. Aktore politiko eta

talde sozial garrantzitsuenek irakasgai horiek bere egin zituzten. Horren guztiaren ondorioz, ongizate estatuaren erai-kuntzan parte hartzen zuten neurri politiko askoren legitimitatea zulatu zen (Cerny, 2000). Erabakitzaile politikoek halabeharrezko ikasketa prozesu funtsezko bat jasan zuten, eta epe motz eta luzera funtzionatzen zuten akordio arauak aldatu zituzten. Prozesu horrek eskuin eta ezkerrean eduki zuen eragina.

Pixkanaka, internazionalizazio ekonomikoa eta europar integrazioa politika sozialdemokrata tradizionalentzako kaltegarriak izan zirela onartzen da. Lehiakortasun internazionalak, zehazki, ongizate estatuaren iraupena zaildu egiten du eta ekonomien irekierak keynesiar eskariaren gestioa ia ezinezkoa egin du. Zentzu horretan, Crouch-ek (2004) sozialdemokratei eta berdintasun politikoagatik arduratuta dauden pertsoneri elementu garrantzitsu batez ohartarazi nahi die. Postdemokrazia batean, enpresaburuen presio taldeei gero eta botere gehiago ematen bazaie, esperantza gutxi dago agenda politiko berdintzaile sendoak martxan jartzeko, boterearen eta aberastasunaren banaketa posible egin dezaketenak eta boteretsuen interesak geldiarazteko gai izango direnak.

Estatuan gertaturiko aldaketak ardatz ideologikoan eskuinean kokaturiko alderdien alde jokatzeko, Kitschelt-en esanetan (1994), politika sozialdemokrata tradizionalak ezin direlako ezarri; kapitalismo aurreratuaren testuinguru sozio-ekonomiko eta kulturean ezin dira arrakastatsuak izan, eta gainera, alderdiek ezin diete hautesleei dimentsio banantzai-lean alternatiba diferentziaturik eskaini. Iritziaren balantza eskuinerantz mugitu zen gai ekonomikoetan, eta horregatik sozialdemokratek zenbait politika egokitu eta eskuinean kokatu behar izan zituzten merkatuaren legeak defendituz, liberalizazio politikak euskarriz eta lehiakortasunaren aldeko apustua eginez. Baina eskuinak ere babes sozialeko politikak defendatu beste erremediorik ez zuen eduki, zentro-rantz mugituz. Horrela, pentsamendu politikoko bi era horiek batez ere politika ekonomikoan bat egin zuten.

Keynesianismoaren krisi horrek sozialdemokraziaren krisia eragin zuen, bi zentzutan gutxienez (Picó, 1992). Boterean zeuden alderdi sozialdemokratak krisi ekonomikoa keynesiar tresnekin konpontzen saiatzen zirenean, ez zuten emaitza onik lortzen eta hauteskundeak galtzen zituzten; gainera, oposizioan zeuden alderdi sozialistak keynesiar programa elektoralekin gobernura heltzen zirenean, boterea mantentzeko zuten bide bakarra bere promesak alde batera uztea eta neurri kontserbadoreak hartuz beraien ekonomiaren modernizaziorako bidea hastea zen.

Beste era batean esanda, alderdi progresisten gerentzia ekonomikoa gaitzetsia izan zen, eta, autokritika egin ez zutenez, gobernu kontserbadore berriei egiten zieten oposizioa ez zen sinesgarria (Therborn, 1994: 53). Garai kontserbadore horretan garai sozialdemokratatik gelditzen zen gauza bakarrenetakoa ongizate estatuarekiko konpromisoa zen, dena den askoz ere murriztuta eta ahulagoa. Are gehiago, egoera paradoxiko bat gertatzen zen: hirurogeiko hamarkadaren erdialdetik alderdi kontserbadoreak desabantailan zeuden, sekularizazioa, feminismoa, gazteek alderdi tradizionaletikiko zuten jarrera negatiboa eta hautesle postmaterialistak agertu zirelako; baina hauteskundeetan erabakigarria haxe zen, populazioaren gehiengo batek kontserbadoreek oparotasun ekonomikoa ekarriko zutela sinesten zuela.

Gerta daiteke, ezberdintasunak ezartzeko erreferenteak galdu eta gero —hala nola bloke sozialistaren erorketa, edo nolabaiteko uniformetasuna nagusitu eta gero merkatu ekonomiaren aplikazio orokorra, kasu—, dikotomia horren balioa gaitzetsi dutenak egotea. Edota gaur egun ezker-eskuin irizpideek arazo nagusiak ezin dituztela jaso sinestea. Inglehart-en ustez (1998: 315), ezker-eskuin ardatzaren dimentsio ekonomikoak gaur egun irauten duen arren, bere esanahia guztiz aldatu da. Antzinako estatuaren funtzioak pribatizatzeke joera egon da; ezkerreko pribatizazio horren aurka edo aldaketa hori geldoago egitearen alde daudenez osaturik dago, eta eskuineko pribatizazioaren guztiz alde egongo litzateke.

Konbergentziaren ideia

Lehen laburbildutako bilakaera ikusirik, badirudi gaur egun familia politiko garrantzitsuenen arteko distantzia politikoa txikiagoa dela kontsentsu sozialdemokrataren pean egon zena baino, aldagai sozio-ekonomikoei dagokiela berderen. Saihestezina dirudi, beraz, tradizio ideologiko garrantzitsuenek antzerako politikak defendatzea. Azpimarragarria da baita ere muturreko posizioak diren alderdi ultra eskuindar edo ultra ezkertiarrek nahiko lokarturik mantendu izana orain arte behintzat.

Historiako zenbait garaitan, iritzi publikoak uste izan du gobernuan edozein alderdi egonda ere egikaritzen zituzten politikak antzerakoak zirela. Datu hori kontuan hartzea interesgarria da konbergentzia ideologikoa hizpide dugunean. Baina kontrako ikuspuntua defenda dezagun lehenengo, hau da, alderdien zeinua edo tradizioa garrantzitsua dela eta politika ezberdinak egin daitezkeela. Ikerketa zehatz baten ondoren, Carles Boix (1996) behintzat ondorio horretara heldu zen. Iritzi publikoak eta komunikabideek alderdi guztiak gobernuan daudenean antzerako politikak egiten dituztela uste badute ere, konbergentzia ez da saihestezina, alderdiak ahal dutenean behintzat beraien ideologiarekin bat datozen politikak aurrera eramaten dituztelako. Alderdi sozialdemokratek giza kapitalean egindako inbertsio publikoari emango diote lehentasuna, eta kontserbadoreek, aldiz, merkatu mekanismoen jarduera hobesteko murriztapen fiskalari, adibidez.

Hizpide dugun konbergentzia, beraz, horren emaitza printzipalaren bitartez azaldu daiteke: ezberdintasun politikoaren txikitzea ezker demokratikoaren eta alderdi kontserbadoreen artean (Esman, 2002: 367-368). Azken horiek estatuaren egitura demokratikoa eta ongizate estatuaren instituzio nagusiak legitimotzat hartu behar dituzte. Bestalde, ezkerrek merkatu kapitalismoa onartu du, baita inbertsio pribatua eta negozioen operazioetarako inguru erakargarria

sortzeko garrantzia ere. Autore horrek diosku ezberdintasunen estutzeek adostasun politikak sortu dituztela European. Alderdi nagusiak ados daude gauza garrantzitsuenetan, eta txandakatu egiten dira gobernuan. Hauteskondeak irabazteko aukerak ematen dituen faktoreetariko bat alderdietako liderren erakargarritasuna da. Hautesleak kontsumitzaile bihurtzen dira eta produktu beraren marka ezberdinen artean aukeratu behar dute.

Horren ildora, 'ideologiaren bukaeraren' eta antzekoen teorialariek ere ezberdintasun ideologikoen ezabatzeari buruz jardun zutela gogoratu behar dugu. Gamble-en (2003:51) aburuz, 'historiaren bukaerak' eta 'ideologiaren bukaerak' zera esan nahi dute, liberalismo ekonomiko eta politikoa arrakastatsua izan zela, kapitalismoarentzako alternatibarik ez dagoela, gizateriaren eboluzio ideologikoen gune nagusira heldu garela eta gobernu demokratikoa eta merkatu kapitalismoa gaur egun unibertsalak direla. Horregatik, lehengo ezker-eskuin ezberdintasunak sobera daude, ezin ditugulako estatu liberal demokratikoen oinarritzko printzipioak hobetu edota ekonomia kapitalistatik ihes egin. 'Ideologiaren bukaeraren' debatearen argudio printzipala hau da: gizartearen gertakari pragmatikoak direla medio, proposamen idealak eta nahi unibertsalistak zituzten arau etikoak agortuak daude. Teorialari horiek ziotenez, mendebaldean, berrogeita hamarrek hamarkadan, desiluzio ideologiko prozesu batean murgildurik zeuden gatazka ideologikoen desagertzearen ondorioz tentsio politikoen murrizketa gertatu zen. Laburbilduz, utopien agortzeaz ari ziren.

Bukaeraren diskurtso horiek Ilustrazioaren doktrinatan erroak dituzten modernitate eta modernizazioari buruzko istorioekin bukatzea dute helburu. Doktrina horiek historia eta gizarteari buruzko metateoria multzo bat ziren, aurrerabidearen ideia defendatuz aldaketaren teoria ziklikoen kontra. Zentzu horretan, John Gray-k (1998) zibilizazio unibertsalean aurrerabidearen ideia ilustratuaren bertsioaren bat jasotzen zuten korrante politikoak desagertu egin direla azal-

tzen digu. Ilustrazioan jaiotako mugimendu politiko guztiak, liberalak edo marxistak, utopia bera zuten, hau da, irau-naldi unibertsalaren lortzea.

Gainera, aldaketa horretan sakonduz, balio postmoder-noen etorrerarekin, kultura, bizi kalitate edo identitate poli-tikek hautesleriaren iritzian pisu handiagoa zutela hartu be-har da kontuan. Ondorioz, ardatz anitzetan identitateen bi-derkatzeak tradizio politikoen eskaintza ideologikoak mal-gutzerara behartu zuen. Mugimendu horren atzetik dagoen ideia honakoa da: erabili behar zituzten aldagai ugari jada-nik ezker-eskuin dikotomiaren mugetatik at zeuden. Esan daiteke guda ostean bizitza politikoa egituratzen zuten ideo-logiak zaharkiturik daudela (Gray, 2000: 95). Alternatiba eta aukera falta horrek politikarekiko desenkontu sentipena piz-ten du. Herritarrek uste dute ez dela inporta zer alderdi au-keratu, ongizate politikak finantza merkatuen, korporazio multinazionalen eta organizazio supranazionalen menpe daudelako.

Ongizate estatuaren papera

Aldaketaren puntu printzipala ongizate estatuaren ulerme-nean ikus daiteke, biraketa ideologikoa argi eta garbi islatzen duelako. Agian, biraketa hori globalizazioa demokratizatze-ko paktu bat besterik ez da, sistema berrian bizirik irauteko era bakarra. Mishra-rentzat (1996: 327), ongizate estatuare-kiko kontsentsua ezker-eskuinaz haratago doan sintesiaren ondorio da. Badirudi ongizate estatuaren behehantza do-itzea ekonomiaren lehentasunaren zamagatik eratorritzen dela. Horrek aukera ideologiko guztien gerturatzea eragin du. Au-rreko egoera horren zurigarri bezala funtzionatzen duen sos-tengua da kontsumoko kapitalismo demokratikoa autolegiti-matzailea bihurtu dela. Merkatu kapitalismoarentzako alter-natiba sinesgarri bat ez dagoenez, globalizazioaren logikak inposaturiko ezberdintasun eta ziurgabetasuna onartzen da, edo ez du bizikidetasunarentzako beharrezkoa den kohesio

soziala apurtzen bederen. Logikoa dirudi, aldagaien gertutasuna dela eta, ezker-eskuinaren arteko diferentziak aurkitzea gero eta zailagoa izango dela pentsatzea.

Horretarako, berriro ere azpiegitura ekonomikoaren eta bere norabidearen eta doitze ideologikoaren arteko harremanari so egin behar diogu, bien garapena batera doala kontuan harturik beti. Hori dela eta, berebiziko garrantzia du elikatze hori azpimarratzeak, alderdiek ongizate estatua-
ren ideia barneratu egiten dutelako beti, koiunturaren in-
fluentziaren pean.

Nahiz eta ezkerreko alderdiek ongizate estatuak lortutako segurtasun eta duintasun helburuak mantendu nahian jarraitu, ezin izan dituzte errekurtsio nahikoak dedikatu horretara, lehiakortasun industrialak mantentzeko eta inbertsiorako eta lan sorrerarako onuragarria den klima behar dutelako. Maastrichten inposaturiko aurrekontu soiltasunak joera hori azeleratu zuen. Programa sozialista eta sozialdemokraten berrikuntza behartuaren ondorioz, jabego publikoaren konpromisotik oraindik gehiago aldendu ziren. Estatuaren ekintzak errebisatu zituzten, hau da, ez zuten uste sektore publikoa handitzeak berdintasuna ekartzen zuenik, eta zenbait ondasun eta zerbitzu lortzeko merkatuaren soluziobideak onartu zituzten, lehenago estatuaren interbenzioa eskatzen bazuten ere. Are gehiago, ez zuten uste estatuak errekurtsio publikoak eskaini behar zituenik (Müller, 1994: 41-45).

Globalizazioaren eraginak

Estatuaren formak ideologiei baldintzak ezartzen badizkie, globalizazioak ezarritako arauak eta mugak aztertzea ezinbestekoa da. II. Mundu Gerraren osteko kontsentsuan, debatea zen ea merkatuari zer nolako lekua utziko zitzaion, estatuaren papera inolaz ere zalantzan jarri gabe. Baina gaur egun, inperio globalizatzailearen pean eta ongizate estatuaren planteamendu berrien harira, gakoa da zer estatu mota

eraiki genezakeen merkatuen aldeko neurrien artean. Debataren ardatza lekuz aldatu da, eta horrekin batera alderdien ikuspuntu ideologikoak.

Estatuarekiko ideien aldaketan hasiera keynesiar ongizate estatuaren krisiaren kausen analisisa izan zen, aurretik aipatu den bezala. Bertan, analisi neoliberala eta neomarxista bat zetozen mendebaldeko estatuetan gastu publikoaren hazkundeak akumulazio kapitalistaren prozesua arriskuan jartzen zuela adieraztean. Ekonomia balio gizatiarragoen mendean jartzen zuen ongizate estatua, pixkanaka, garrantzia galduz joan zen, eta hortik aurrera eredu merkantilizatzaileagoa inposatu zen. Horren atzean dagoena neoliberalismoaren diskurtso hegemonikoa da, kohesio soziala gehiegi urratu gabe ideiak finkatuz joan zena, eskatzen zituen sakrifizioak ideia goren batzuen egitekin baitziren.

Tendentzia horrek antikeynesianismoan oinarrituriko kontsentsu berri baten gauzatzea suposatzen du. Horren aurrean, sozialdemokrazia doitu egin behar da etengabe, bere idealak garaipena lortu duen paradigmari egokitzeke; bertan, estatuaren paper zehatz bat, sarrera eta aberastasunen banaketan preferentziak edota gizabanako edo familien paperearen kontzepzio desberdinak daude. Estatu eredu berri baten beharra dago, eta hori proiektu sozialdemokraten ezaugarrien garapenerako erronka itzela da. Zalantza dagoena da berdintasun eta solidaritatean oinarritua zegoenaren antzekoa eraiki daitekeen, non ardatza herritarren eskubide sozialen titularitatearen ideia den, izaera unibertsaleko programa sozialen bidez instituzionalizatzen dena.

Hemen, alderdi eta estatuaren elkar elikatze hori kontuan izanik, interesak globalizazio ekonomikoaren nahien arabera sortzen direla defendatzen da, dagoena saihestezina izango balitz bezala. Horrela, indarrean dagoen estatu kontzepzioak, egitura ekonomikoaren tendentziak jaso ondoren, tradizio politikoen aukera ideologikoak egituratzen ditu. Nahiz eta globalizazioaren eta bere eraginaren arteko harremana beti guztiz zuzena ez izan. Zizek-ek (1998: 151-152)

aurrera egin duen logika ekonomiko horri buruz zera dio: hazten den gastu sozialaren —kausa— eta krisi ekonomikoaren —efektu— arteko harremana ez da halabeharrekoa. Berarentzat ez dago harreman kausal objektibo zuzenik: kapitalak ezartzen dituen mugak onartzen ez badira, benetan krisi bat sortzeak ez du frogatzen muga horiek bizitza ekonomikoaren behar objektiboak direnik. Borroka ekonomiko eta politikoan kapitalak duen posizio pribilegiatuaren adierazle besterik ez dira.

Estatu eredu hegemonikoak ezarritako leku komun hori da jarraitu behar diren bideak markatzen dituen. Diskurtso hegemoniko neoliberalak dela medio, tradizio europar sozialdemokratikak estatuko eredu jakin bat barneratu du, eta alternatiba bat sortzeko saiakerak zailtasun handiak dituzte. Bira horrekin batera, sozialdemokraziak ‘bere burua kolpatzen’ du (Zizek, 2000), hau da, ongizate estatuari eraso eginez, bere diskurtsoarentzat zama zenetik eta eskuinera posizioak irabaztea eragozten zionetik libratzen da, globalizazioaren kontakizunaren pean. Zizeken ustetan, hautaketa derrigortuetan, subjektuak hautu ‘zoro’ bat hartzen du, bere burua kolpatzearena, edo berarentzat baliotsuena dena behintzat. Ekintza hori ez da norbere kontrako oldarkortasun ekintza bat, baizik eta subjektuak dagoeneko egoera aldatzen du: etsaiak kontrolpean edukitzeko erabiltzen zuen objektu preziatutik aldentzean, subjektuak ekintza askerako lekua irabazten du. Sozialdemokraziak, diskurtsoaren hegemoniaren aurrean, ez du beste erremediorik eduki. Aipatutako estatuko ereduaren barneratzeari esker, eremu definitzailerako asko bazter uzten ditu.

Tradizio ideologikoen elaborazioaren eta estatuaren papearren arteko harremanarekin jarraituz, paralelismo bat ezar dezakegu kontsentsu sozialdemokratikoko. Orduan posizio ideologiko guztiak ezkerreko mugitzen baziren, guztiak bere egin behar zutelako keynesiar estatuaren ereduak, gaur egun eskuinerago kokatzen ditu alderdi sozialdemokratikak, eta noski alderdi liberal-kontserbadoreak irabazle irteten dira.

Estatu ereduaren ezaugarriak zerrendatu eta Bobbit-ek (2002) 'merkatu-estatuaren' sorrera deskribatzen digu. Korronte globalizatzailen barnean, estatu-nazioak, ongizate emaile bezala ezagutu zenak, merkatu nazional bateratua bermatuz eta kanpo lehiaren aurrean babesa emanez, gainkarga jasan zuen demokrazia liberalak irizpide berdinak aplikatu zizkienean estatuen arteko komertzio eta finantzei. Gainera, estatuak askoz aberatsagoak egin dira, kapital mugimenduen gaineko kontrol zuzenen eta zergen murrizketa, finantza zerbitzuen gaineko arautzearen liberalizazioa eta atzerriko finantza guneekiko harremanen hedatzea gertatu delako. Baina prezioa kitatu beharra dago. Marra nazionalen arabera baino, era transnazional batean egituratua dagoen estatu mundial bat sortzen da, zenbait norabidetan era askean funtzionatzen duena dakigunez. Modu berean, multinazionalak lekuz aldatzen dira mugitzeko ahalmena irabazteko, estatu-nazioen erakargarritasuna zerga edo hobeste onuren ikuspuntutik begiraturaz. Estatu barneko lan indarrek beharrezko formazioa badute goraiatuak izango dira, baita azpiegitura enpresak erakartzeko eraikiak badaude ere. Makro mailan, garapen hori kapital fluxutan zentratzen da eta, ondorioz, herrialde guztiak beraien politika ekonomikoa zertzeko ezgaiak dira.

Herrialde baten ongizate mailaren hobetzea defizitaren hazkundearen bitartez finantzatzen bada ere, gobernuek helburu hori alde batera utzi beharko dute. Hau da, estatu-nazioaren legitimazio oinarriaren elementu funtsezkoenetariko bat aldatu beharko litzateke. Horrek, dohaineko hezkuntza publikoaren, eskubide unibertsalen eta seguritate sozialaren politikekin, nazioaren ongizatea promesten bazuen, 'merkatu-estatuak' biztanleriaren aukerak handitzea promesten du. Gobernuek influentzia txikiagoa edukiko dute baina aldi berean merkatuaren aurrean arduratsuagoak izan beharko dute.

Antzerako estatu ereduaren gauzatzearen beste ondorioetarikoa bat honakoa da, eztabaida eremua asko estutu dela, es-

tatu eredu horretatik aldentzen den alderdia ezingo delako boterera heldu seguruenik. Horri alternatiba bat irudikatzea ia ezinezkoa delako batez ere. Beste era batean esanda, ezin-go da tresna definitzaile bezala estatu eredu alternatibo bat erabiltzeko aukerarik egon, ez dagoelako kontrako elaborazioa egiteko ahalmenik. ‘Estatua’ aldagaia, beraz, errebindika daitekeen elementu bezala desagertu egin da, eta lehia-kortasuna bilatzen duen estatu baten ezaugarriak isil-isilik barneratu egin dituzte alderdiek.

Aldagai elektoralak ideologikoki eratzeko zailak diren elementu koiunturalekin konformatu behar dira —gehienetan horien inguruan ahobatekotasuna egoten delako, beste batzuetan diskusiorik onartzen ez duten interes komunei dago ki-elako—, edo momentu horretan gobernuan dagoen alderdiaren gestio akatsak azalduz.

Nahiz eta ezker-eskuin irizpideak espazio ideologikoen kontzeptualizaziorako ez desagertu, eskariak jasotzeko alderdi politikoen paperaren txikitzea kontuan eduki behar da, globalizazioak ortodoxoak ez diren eskarien aurka iragazgaiztu egin dituelako. Aldi berean, iritzi publikoak eskari horiek asetzeko estatuaren garrantzia erdeinatu egiten du; beraz, horien eginkizuna ez da batere erraza. Globalizazioak, Troiako zaldia bailitzan apolitikotasunaren mozorroa erabiliz, politikoki erabakigarria denari garrantzia kendu dio. Dirudienez, funtzionamendu pausoak arautzen dituzten harreman konplikatuak saihestu ezinako legeen arabekoak dira, eta horiek gizartearen sen ona eraikitzen dute. Katearen puntu ahulak manipulagarriak direla uste izatea ere esfortzu hutsala litzateke.

Ondorioak

Estatuaren nahitaezko paper hori tradizio politikoei barneratu egin dute, eta hemendik aurrera estatuak ezingo du bere eginkizuna bete ideologia ezberdinduen egituraketan. Hau da, alderdi askok, nahi ala ez, ikuspuntu hegemoniko

hori barneratu dute; eta zuzenki ideologiko batean jarri beharko bagenitu, denak zentroan kokatu beharko genituzke, estatua alderdien programak eraikitzeko ardatza izan baita, ingeniari-tza sozialerako tresna.

Estatu mota horren gailentzeak, finean, eredu antagonisten araberako bertebrazio ideologikoei oso esparru txikia uzten die. Tradizionalki erabili izan ditugun ezker-eskuin erreferentzi puntu politikoek gero eta balio eskasagoa dute. Eztabaida politikoa, politikoa dena birdefinitzen duena, estatua diseinutik aldenduriko eremuetan gertatzen bada, debateak garrantzi gutxiagokoak direla ziurta genezake. Ez hori bakarrik, tradizio ideologiko ezberdinentzat zaila da hautesleriaren atentzioa deitzea, eta egoera puntualetan oinarrituriko eskakizunak erabiltzen dituzte —ustelkeria, bestearen gestio hanka-sartzeak...—, askotan politikarentzat berarentzat kaltegarria dena. Hau da, posizio alternatibo baten ardatza izan litekeen estatua-ideiaren desagertzeak gatazka politikoa gizarte diseinu alternatiboan oinarritzea zailtzen du. Bizi garen gizartea aldatzea, beraz, askoz ere zailagoa izango da, eta ezberdintasun ideologikoak estatutik aldentzen diren aldagaien araberakoak dira.

Hala ere, sistema horren logika apur dezakeen dislokazio bat ere gerta daiteke, ahultasunak azpimarratuz. Horretarako, diskurtsoaren barnean zentzudunak ez diren gertakizunak egon behar dira, eta sendotu den estatua ereduarekin harremana eduki beharko dute. Agian, egoera soziala asko okertzen bada, diskurtsoaren aurkako dinamika sor daiteke, diskurtso alternatibo bati gorputza emanaz, arau neoliberaletatik urrun dagoen ongizate ideia baten inguruan ezkerreko hautesleriaren mobilizazioa lor dezakeena edo.

Ez dezagun ahaztu ezker-eskuin dikotomia funtsezkoa dela hautesleriak bere burua politikoki koka dezan. Aldagaien pobretasuna dela eta, beste motatako aldagaiak erabili nahiko ditu bere burua kokatzeko, politika garatzen deneko tresnak direlakoan. Horrelako ikuspuntuak populismoari, mugimendu xenofoboiei eta antzerako pentsamoldeei atea ire-

kitzen dizkiete. Benetako eztabaida politikorik ezean, bare-tuta mantentzen ziren mamuak iratzarri egiten dira, finkaturik dagoen *statu quo*ari alternatibarik ez dagoelako uste-tan. Horietan lagun-etsai dikotomiaren eredurik bortitze-nak agertzen dira: nirekin ez dagoena edo ni bezalakoa ez dena, etsaia da. Eta aintzat hartzeko moduko etsairik ez ba-dago, edozein izango da baliagarria. ♣

Bibliografia

- Beck, U. (2008). «De la fe en el mercado a la fe en el Estado». *El País*, 2008-04-15.
- Bobbit, P. (2002). *The shield of Achilles*. Londres: Penguin.
- Boix, C. (1996). *Partidos políticos, crecimiento e igualdad. Estrategias económicas conservadoras y socialdemócratas en la economía mundial*. Madril: Alianza.
- Cerny, P. G. (2000). «Restructuring the political arena: globalization and the paradoxes of the competition state», in Randall D. Germain (arg.), *Globalization and its critics. Perspectives from political economy*. Londres: PERC-MacMillan, 117-138.
- Crouch, C. (2004). *Posdemocracia*. Madril: Taurus Pensamiento.
- Downs, A. (1973). *Teoría económica de la democracia*. Madril: Aguilar.
- Esman, M. J. (2002). «The americanization of the European left». *Government and Opposition* 37/3: 359-387.
- Friedman, T. L. (2000). *The Lexus and the olive tree*. New York: Anchor Books.
- Gamble, A. (2003). *Política y destino*. Madril: Siglo XXI.
- Gray, J. (1998). *Postrimerías e inicios. Ideas para un cambio de época*. Toledo: Sequitur.
- (2000). *Falso amanecer. Los engaños del capitalismo global*. Bartzelona: Paidós Estado y Sociedad.
- Inglehart, R. (1998). *Modernización y posmodernización. El cambio cultural, económico y político en 43 sociedades*. Madril: CIS.
- Kitschelt, H. (1994). *The transformation of european social democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mishra, R. (1996). «The welfare of nations», in Robert Boyer eta Daniel Drache (arg.), *States against markets. The limits of globalization*. Londres: Routledge, 316-333.
- Monedero, J. C. (2009). *Disfraces del Leviatán. El papel del Estado en la globalización neoliberal*. Madril: Akal.
- Müller, W. (1994). «Political traditions and the role of the state». *West European Politics* 17/3: 32-51.

- Picó, J. (1992). *Los límites de la socialdemocracia europea*. Madril: Siglo XXI.
- Sani, G. eta Montero, J. R. (1986). «El espectro político: izquierda, derecha y centro», in Juan J. Linz eta José R. Montero (arg.), *Crisis y cambio: electores y partidos en la España de los años ochenta*. Madril: Centro de Estudios Constitucionales, 155-200.
- Schmidt, R. (1980). «Los partidos como fuerzas conformadoras del estado», in Kurt Lenk eta Franz Neumann (arg.), *Teoría y sociología críticas de los partidos políticos*. Bartzelona: Anagrama, 171-183.
- Scruton, R. (1984). *The meaning of conservatism*. Londres: MacMillan.
- Sotelo, I. (2009). «¿Vuelve Keynes?». *El País*, 2009-02-07.
- Therborn, G. (1994). «La dinámica del capitalismo y el sentido del proyecto socialista hoy y mañana», in Wolfgang Merkel (arg.), *Entre la modernidad y el postmaterialismo. La socialdemocracia europea a finales del siglo XX*. Madril: Alianza Universidad, 51-63.
- Vidal-Beneyto, J. (2009). «Democracias perplejas». *El País*, 2009-07-11.
- Ware, A. (2004). *Partidos políticos y sistemas de partidos*. Madril: Istmo.
- Zizek, S. (1998). «Multiculturalismo o la lógica cultural del capitalismo multinacional», in Fredric Jameson eta Slavoj Zizek, *Estudios culturales. Reflexiones sobre el multiculturalismo*. Buenos Aires: Paidós, 137-188.
- (2000). «¿Lucha de clases o posmodernismo? ¡Sí, por favor!», in Judith Butler, Ernesto Laclau eta Slavoj Zizek, *Contingencia, hegemonía y universalidad. Diálogos contemporáneos en la izquierda*. Mexiko: Fondo de Cultura Económica, 95-140.

HISTORIA BIZIA

Jean Haritzelharri elkarrizketa

29 IMANOL MURUA URIA

Jean Haritzelharri elkarrizketa

IMANOL MURUA URIA

Kazetaria

1923. urtean Baigorri jaioa, hamabi urte egin zituenetik jaioterritik kanpo ibili da Jean Haritzelhar. Behin oinarritzko ikasketak burututa, Akizen, Baionan, Mont de Marsanen, Tolosan eta Parisen aritu zen ikasle, baita Espainian hiriz hiri ibili ere urtebetez beka batekin, 1952an Agen-eko institutuan gaztelerazko irakasle hasi zen arte. II. Mundu Gerraren garaian alemanen okupazioaren lekuko izan zen ikasle zelarik; hamasei urte zituen gerra piztu zenean, gazteegia mobilizatua izateko, baina gerra guztiz amaitu gabe zegoenean soldadutza egitea egokitu zitzaion.

Parisen zeudela ezkondu zen, 1949an, Colette Neveurekin. Lehen semea han izan zuten, eta Agenen jaio ziren beste bi seme-alabak. 1952tik 1962ra bizi izan ziren Agenen: institutuko irakasle aritu zen 1959ra arte, eta ikerketa lanetan hurrengo hiru urteetan, CNRS (Conseil National de Recherche Scientifique) erakundearen baitan.

Gaztelera irakaslea zen, eta euskaraz batere ikasketarik ez zuen egin ordura arte, baina doktore tesia egiteko gaia aukeratu behar zuelarik, euskarari buruz ikertzeko interesa sortu zitzaion. René Lafoni bisita egin zion aurrena, eta Piarres Lafitte-

ri gero: haiek eman zizkioten oinarrizko lehen liburuak, eta bi-de hari jarraituz egin zuen Etxahun Barkoxekoari buruzko tesia, bi zatitan: bizitza eta kantuen azterketa, tesi nagusian, eta kantuen edizio kritikoa, tesi osagarria. 1969an aurkeztu zituen.

Urte batzuk lehenago ireki zitzaizkion unibertsitateko atea, 1962an, baina baita beste ate batzuk ere. Izan ere, Bordeleko Unibertsitateko gaztelarazko departamentuan irakasle sartu zen urte berean egin zuten euskaltzain oso, eta aldi berean etorri zitzaion Baionako Euskal Erakustokiko zuzendari izateko eskaintza ere. Hirurei baietz esan zien, eta Agenetik Euskal Herrira itzuli zen familiarekin, Angelu bizitoki hartuta.

Erakustokian 26 urte egin zituen zuzendari, beste hainbat lanetan ari zen bitartean. Unibertsitatean gaztelarazko departamentuan egin zituen lehen zazpi urteak, baina, 1969an Lafon erretiratu zenean, euskarazko katedraren jabe egin zen. Lan horretan aritu zen 1986an erretiroa hartu zuen arte. Ardura horietan zelarik euskalgintzan eragiteko ahalmena ez ezik borondatea ere bazuenez, euskararen eta euskal kulturaren eremuan ia egiturarik ez zegoen garaian hainbat ekimenetan eragile erabakigarria izan zen: Ikas, Euskal Udako Unibertsitatea, Pizkundera, Baionako Unibertsitateko euskal ikasketak, Euskal Kultur Erakundera... Horien guztien sorreran izan da Haritxelhar.

Politikan aritzeko tarte ere hartu zuen, hamar urtez jaioterriko auzapez izan baitzen: 1971n aukeratu zuten lehenengoz, 1977ko bozetan berriro auzapez egin zuten, baina, legealdia bukatu baino lehen, dimisioa eman zuen: Iparretarrak taldeko gazte baigorriar baten hiletara joan zen, familia ezaguna zuelako, eta kide zituen hautetsi guztiak kontra jarri zitzaizkion horregatik.

Euskaltzaindian sartu eta lau urtera, 1966an, euskaltzainburorde kargua sortu zuen Akademiak. Ipar Euskal Herriko euskaltzain bat nahi zuten kargu berrirako, eta Haritxelhar izendatu zuten, Iparaldeko akademikoen artean gazteena izan arren: frantses administrazioarekin harremanak bideratzeko ondo kokatua zegoen ordurako, Bordeleko Unibertsitateko katedradun eta Euskal Erakustokiko zuzendari zelarik. Buruor-

de zela bizi izan zituen euskara batuari eta 'h'-ari buruzko eztabaidak, eta, lan nahiz familia konpromisoengatik 1968ko Arantzazuko biltzar famatuan egoterik izan ez bazuen ere, bete-betean aritu zen prozesu osoan. Arantzazuko erabakiak berresteko 1978an Bergaran biltzarra egin zutenean, bera izan zen moderatzaile.

Euskaltzainburua Jose Maria Lojendio zela sartu zen Haritxelhar akademian 1962an, Manuel Lekuona euskaltzainburu izendatu zutenean hartu zuen buruorde kargua 1966an, eta 1970ean Lekuonaren lekua Luis Villasantek hartu zuenean ere buruorde jarraitu zuen. 1988an, Villasantek buruzagitza uztea erabaki zuenean, Haritxelharri berari proposatu zioten kargua hartzea. Hamasei urte egin zituen euskaltzainburu, 2005ean Andres Urrutiak ordezkatu zuen arte. Buruorde egingdako 22 urteak gehituta, beraz, 38 egin ditu Jean Haritxelharrek Euskaltzaindikozuzendaritzan. Orain euskaltzain emeritua da, eta lanean jarraitzen du: hileroko batzarretara joan ohi da eta Literatura Batzordeko kide ere bada.

88 urterekin, aldizkarigintzari ere ez dio utzi. 1969an hasi zen *Herria* aldizkarian *Gehexan Pontto* ezizenarekin astero artikulua laburra argitaratzen, eta 1981ean «Telebixta leihotik» atala ere idazten hasi zenetik bi artikulua egiten ditu astero, euskaraz. Artikulu hautatuekin *Ponttokeriak* liburua argitaratu zuen 1995ean. Hilean behin, gainera, *Enbata* aldizkarian idazten du, frantsesez. Beste ehunka idatzi argitaratu ditu beste hainbat aldizkaritan, artikulua akademiko, hitzaldi eta abarren artean: *Euskeraz*, Euskaltzaindikozuzendaritzan, *Bulletin du Musée Basque*, *Gure Herria*, *Lapurdum*, *Muga*, *Egan*, *Hegats* eta beste hainbatetan plazaratu ditu lanak. 2008an Haritxelharren ohorez argitaratutako *Iker 21* liburuan bere bibliografia osoari buruzko lana argitaratu zuen Beñat Oihartzabalek: guztira, 405 sarrera (*Herria* eta *Enbata* aldizkarietako lanak kontuan hartu gabe). Haien artean dago, esate baterako, *Être Basque* liburua, 1983an Haritxelharren zuzendaritzapean argitaratua.

Doctor Honoris Causa izendatu zuen Euskal Herriko Unibertsitateak 1988an, eta UNEDek 2010ean. Manuel Lekuona Sa-

ria eman zion Eusko Ikaskuntzak 2004an. Jakiunde zientzia, arte eta letren akademiako kidea da, 2007an erakundea sortu zenetik.

Angelun bizi da, eta Angeluko bere etxeko lorategiko mahaiaren bueltan egin ziren, 2011ko uztailean, elkarrizketa honetarako grabazioak, hiru egunetan.

Haurtzaroa Baigorrrin

1923an jaio zinen Baigorrrin. Zer oroitzapen dituzu zure haurtzaroko jaioterriaz?

Ni sortu naiz Baigorrrin 1923an maiatzaren 13an. 13 zenbaki horrek niretzat dauka zapora ona. Batzuek diote ez dela hamahiru izan behar mahai baten inguruan, horietarik bat kruzifikatua izana baita... Niri igual zait. Nik maite dut zenbaki hori, jakinik maiatzaren 13an sortu nintzela, 13 orenetan, eta nire deiturak 13 letra dituela. Beraz, ni hamahiruarekin oso ongi konpontzen naiz!

Baigorriko karrikan bizi ginen. Ene aita sastrearen zen. Baigorrrin eta Urdozen, Baigorriko kartierra baita, bizi ziren aitatxi eta amatxi, aitaren aita-amak. Aitatxi guarda izana zen, eta amatxi errientsa. Amatzik Urdozen pasatu ditu 35 urte irakasle gisa, hango eskola publikoan, bi eskola klase baitziren Urdozen.

Ama iholdiarra nuen. Moxoenea etxekoa. Ezkondu zen aitarekin 1919ko maiatzaren 15ean. Nire arreba sortu zen urte bat geroago, eta ni hiru urte geroago.

Zenbat anai-arreba zarete?

Biok. Eta biak bizi, oraindik. Nire arrebak 91 ditu eginak, eta nik 88.

Baigorrrin badira baserriak eta bada karrika nagusia. Gu, karrika nagusian bizi ginen. Karririk bi zati ditu. Eliza ondoko auzoa da gaineko karrika. Eta bigarren karrika da beheko karrika. Han dira udaletxea eta pilota plaza. Hala ere, beste izen bat ere ematen diote beheko karrikari: karrika gaizto. Nik ez dakit nondik heldu den izen hori, baina ni karrika gaiztoan sortua naiz. *Ponttokerietan* [Herria aldizkari zutabearen] kontatua dut hori, karrika gaiztoan jaioa nintzela eta ez nuela batere baztertzen izen hori. *Gehexan Ponttok* ere bere

“

Nik ez dakit nondik heldu den izen hori, baina ni karrika gaiztoan sortua naiz

”

ponttokeria ironiaz beteetan, gaiztakeriarik ez hain handirik, baina zenbait bai.

Zuen Baigorriko etxea *Ponttoenea* zen?

Orain da *Ponttoenea*. Bada karrika eta auzoen arteko diferentzia bat: duten izen hori atxikitzen dute auzoetan diren laborari etxeek; aldiz, biziki aldakorrak dira karrikakoak. *Azkaratenea* deitzen zen ene etxea, gero *Haritxelharrenea* deitu da, hala deitzen zuen jendeak, eta orain ene seme gehienak, han bizi baita, ezarri dio *Ponttoenea*, *Gehexan Ponttori* buruz.

Nondik nora hartu zenuen *Gehexan Pontto* goitizena *Herriako zure* artikuluetarako?

XX. mendearen hastapenean, edo beharbada XIX. mendearen bukaeran, etorri da burdinbidea Baigorriara. Beraz, bagenuen geltokia. Jin ziren Baigorriara atzerritar batzuk. Haien artean bazen burdinbideetako injineru bat, nire etxea den horretan bizi zena. Ponthieu zuen izena. Baigorriko euskaldunentzat Ponthieu hori ez zen aise ahoskatzeko, eta *Pontto* deitzen zuten. Hortaz oroituz, *Herrian* idazten ditudan zutabe horiek sinatu ditut nire bigarren izenarekin, zeren eta Jean bainaiz, baina gero Gratien, erran nahi baita, *Gehexan*. Beraz: *Gehexan Pontto*.

Amaren familia?

Laborariak ziren. Laborari izanak, baina tratulariak. Iholdiko ene aitatzik erosten eta saltzen zituen abereak. Luhusotik etorria zen Iholdira. Aitaren partetik, aldiz, beti funtzionarioak.

Mugazainak eta errientsak.

Hasi ziren mugazain Bonaparterekin. 1800 eta, jadanik hor badago Haritxelhar bat: Marcel. Gero, Haritxelhar horren semeetako bat, Martin, guarda izan zen ere. Martin horrek izan du seme bat, Arnaud, hori ere guarda. Eta hain

zuzen ukan zuen eztabaida bat bi alorren arteko mugarengatik Barkoxeko Etxahunekin. Hori sartu dut ene tesian, oroitzapen gisa. Arnaudek ukan zituen zenbait seme, horietan Jean-Baptiste, ene aitatxi. Aitaxi ere guarda. Bazuen anaia bat, Clement, hori ere guarda. Eta bazuen beste anaia bat, Laurent, hori ere guarda. Hirurak guardak. Eta horretan bukatu da. Baigorrrin bukatu da Jean-Baptiste, Kanbon kokatu da Laurent, eta bestea joan da Landesetara, Moliets-et-Maara; badira han ere Haritxelhar batzuk orain, familiakoak. Eta amatxiren aldetik, denak errientsak, maistrak. Bera maistra, haren ahizpa maistra ere, haien aita Irisarrin maisu... Ez naiz joan urrunago.

Zu, mugazain ez, baina irakasle, bai.

Aitak ikusi zuen biziki untsa ez nuela bista ona sastre bezala haren segida hartzeko. Bestaldetik, amatxik nahi zuen, bere ametsa zen, ni maisu izatea. Eskolan untsa ari bainintzen, segitu ditut estudioak eta, lehenik maisu eta, gero, urrunago.

Zure aita Lehen Mundu Gerran ibilia zen. Kontatu zizkizun bere bizipen eta ibilerak?

Bazuen memoria ikaragarria. Eta pentsatzen dut pasatu didala memoria hori eni ere. Josten ari zelarrik eta beste norbait jiten zelarrik, hura ere gerlari ohia, gerlaz mintzatzen zirela oroit naiz: «Egun hartan —eta ematen zuen eguna—, sei eta erdietan, ukan genuen mezua atakatzeko, eta egin genuen, eta gero berriz sartu...». Horrelakoak entzun ditut ene haurtzaro guztian. Nire aita zinegotzia zen Baigorrrin, eta orduko alkatea zen Etxeberri-Aintxart.

Zer alderdi edo joeratakoak ziren alkatea eta zure aita?

Baigorrrin ez da horrela pentsatzen. Bere ideiak ukaiten ahal ditu, baina... Alkatea ez zen eskuindarra osoki, pixka bat erradikal sozialista. Bagenuen diputatu bat: Jean Ibarnegarai. Ibarnegarairekin ez zen biziki konpontzen, eta nire aita ere ez. Nire aitak ukana zuen edukazioa aita-amen alde-

tik, funtzionarioak baitziren, eta ez ziren arrunt Ibarnegarairen aldekoak. 1937an, 14 urte nituen, igande batez izan zen biltzar bat Baigorriko trinketean. Parti Social Français, eskuin muturrekoa.

Ibarnegarairen alderdia?

Bai. La Rocque koronela zen buru Parisen. Egin zen biltzar hori eta joan nintzen, aski kuriosa bainintzen. Mintzatu zen lehenik gizon gazte bat, abokatu, Guy Petit, gero Miarritzeko alkatea izandakoa, eta diputatu, eta ministro... Gero aldatu zen, baina orduan eskuin muturrekoa zen. Gero mintzatu zen Ibarnegarai. Ez naiz oroit batere zer erran zuten, baina gauza bat bai: Ibarnegarai erraten «mon ami Franco», Franco ene adiskidea. Sartu nintzen etxean, kontatu nion aitari eta erran zidan: «So egizak, seme. Horrelako mintzaldietara ez dik joan behar». Besterik ez. Banekien ez zuela sekula bozkatu Ibarnegarairen alde.

Hizkuntzaren ikuspegitik zer giro zen zure haurtzaroko Baigorriin?

Karrikako giroa oso euskalduna zen. Joaten zinen zerbaiten erostera eta euskaraz mintzo ziren. Baziren frantsesez mintzo zirenak, baina, gehienetan, etxean eta aitaren tailer horretan jiten zen jendea euskaraz ari zen barra-barra.

Eskolan dena frantsesez?

Eskolan frantsesez. Eskola publikoan ibilia naiz Baigorriin. Ez zen urrun. Ehun metro ziren. Goizetan hasten ginen zortzi orenetan hamaikak arte, eta berriz hasten oren batean eta laurak arte.

Euskaraz baizik ez zenekiela joan zinen lehenengoz eskolara?

Nik frantsesa jakin dut aski goiz amatxirengatik. Amatzik nahi zuen nik behar bezala jakin nezan frantsesa. Sartu nintzelarik, ez dut ukan nik besteek ukan duten nekea, zeren eta jadanik bi hizkuntzak erabiltzen baintuen. Pentsatzen dut ikasle ona izan naizela.

Irakasleek frantsesez egiten zizueten, baina nongoak ziren?

Ukan ditut bost irakasle, eta euskaldunak ziren denak, salbu eta azkena. Azkena Madrildik etorria zen, han eskola frantses batean ibilia baitzen. Harekin ikasi ditut espainolez lehenengo hitzak.

Euskaraz egitea debekatu egiten zizueten?

Euskara debekatua zen eskolan. Anitzek erraten dute sekula norbaitek hitz bat erraten bazuen euskaraz, ematen zitzaiola zerbait, gero beste norbaitek hitz egiten bazuen hari pasatzen zitzaiola... Nik ez dut sekula hori ezagutu. Gure errient horiek ez zuten hori erabiltzen. Ez dakit ene amatxik erabiltzen zuen hori, baina Baigorriko irakasleek, ez. Orain, eskolatik kanpo, errekreo denboran, pilota plazan eta, euskaraz ari ginen gehienetan. Ez beti, baina gehienetan.

Oroit naiz ere, zerbait esplikatzen zuelarik frantsesez gure errient horrek, eta ikusten zuelarik norbaitek ez zuela konprenitu, hari buruz frantsesez esaten zuen «hik ez duk konprenitu?», «ez», eta botatzen zion hitza euskaraz. Pixka bat erabiltzen zuten euskara, hobeki ulertua izan zedin.

Denborarekin, frontoian ere zuen artean frantsesez hitz egiten bukatu zenuten.

Frantsesez egiten pixka bat. Hori gertatzen zen ere.

Behar da aitortu ere beste zerbait. Katixima euskaraz zen osoki. Eskolatik kanpo. Ortzegunetan, zeren eta ortzeguna libro zen guretzat. Joaten ginen eskolara astelehen, astearte, asteazkenetan, ortziraletan eta larunbatetan, baina libre zen guretzat ortzeguna. Ortzegun goizean ordu pare bat izaten zen katixima, apezarekin. Orduan baziren hiru apez Baigorriin: erretorea eta bi bikario. Eta katixima, denek euskaraz, salbu bat: ni.

Zergatik?

Amatxi.

Apezarekin zuk frantsesez egiten zenuen eta beste guztiek euskaraz?

Bai. Entzuten nituen euskaraz!

Amatxik zuri agindu zizulako edo apaizari esan ziolako?

Ez dakit, baina pentsatzen dut, oso gaztea bainintzen —sei urtetan joaten ginen katiximara—, amatxi joan zela erretorea ikustera, galdegin zuela ea salbuespen bat egiten ahal zen, eta erretoreak erran ziola baietz. Ez dakit. Baina nik katixima frantsesez egin nuen.

Haur guztiak joaten zineten katiximara?

Bazen familia bat protestantea, eta horiek ez ziren joaten. Beste guztiak, bai.

Gerra garaian ikasle

Baigorriko eskola publikoan hasita, zer bide egin zenuen gero eskolan?

“

Certificat d'Étude deitzen den etsamina pasatzen da hamabi urtetan, eta horretan lehenbizikoa izan nintzen kantonamendu osoan

”

Certificat d'Étude deitzen den etsamina pasatzen da hamabi urtetan, eta horretan lehenbizikoa izan nintzen kantonamendu osoan. Gero joan nintzen Akizera, interno, han École Primaire Supérieure baitzen. Bazen gauza berbera Baionan baina gaua ez zenuen pasatzen ahal. Horretan, ene amatxik ikusten baitzuen preparatuko nuela École Normale, erran nahi baita maisuen eskola berezia.

Baina Akizera joan zinenean maisu izatea erabakia zenuen?

Ene amatxi hor zen gibelean! Ikusiz han lau urte pasatuko nituela eta Brevet diploma ukanen nuela, prest egongo nintzen École Normale horretan sartzeko. Beraz, han nintzen. Baigorritik aski urrun.

Zure Baigorriko lagun gehienek ez zuten 12 urtetik aurrera ikasten jarraitzeko aukerarik izango, ezta?

Biziki gutik. Bigarren mailako eskoletara joateko, laborari seme baldin bazinen, Uztaritzera joaten zinen apez izateko. Bestenaz, etxean. Aldiz, ofizialen semeek hartzen zuten aitaren segida: zapatariaren semea zapatari izanen zen, sastrearen semea sastre izaten ahal zen. Bista hobea izan banu, beharbada hala izanen nintzen... Ez, oso ondo aritzen bainintzen eskolan, pentsatzen dut amatxik zernahi gisaz zer-bait eginen zuela.

Hamahiru urte zenituen mugaren bestaldean gerra piztu zenean. Horren oroitzapenik baduzu?

Udako bakantzetan nintzen herrian. 1936ko uztailaren 19ko oroitzapen bat daukat: Baigorriko karrikan pasatu zelarik Blas Marin Elizondoko alkate errepublikanoa, orduan jakin genuen matxinada bat sortu zela Espainian. Jendeak esaten zuen: «Blas Marin eskapatu da Elizondotik».

Eta oroit naiz, pentsatzen dut 1937an, egun batez gure auzoan ikusi nuela gizon handi bat, azkarra, zurgin baten etxean lanean. Euskalduna zen. Behar den bezala konpontzen zen nirekin. Guk «egun on», «arratsalde on» eta, joatearekin, «adio». Eta horrek, beti, «agur». Guk nahiz «agur» eta «agurtu» jakinki, guretzat ez zen usu erabiltzen «adio» esateko. Eta deitu genuen *Agur!* Haren izengoitia *Agur* izan zen. Zenbait larderia ukanak ditugu harekin, zeren eta lerratzen baginen frantsesera haren aitzinean, sekulakoak entzuten genituen.

Beste oroitzapen bat. Oporren parte bat pasatzen genuen Irisarrin, osaba-izeben etxean. Eta 1937an, hain zuzen, ene osabak pentsatu zuen behar zuela hartu Hegoaldetik jinikako haur bat, eta gurekin izan zen. Euskaraz ari ginen eta oroitzapen bat daukat: harengandik ikasi genuela kantu bat, *Aldapeko sagarraren adarraren puntan*. Baziren hitz batzuk lehen aldikotz entzuten genituenak, eta esplikatatu zigun ene kusiari eta eni zer ziren hitz horiek.

Jakin genuen ere Gernikan zer gertatu zen. Egia erran, nire aitak ikusten zuen guk ere gerla ukanen genuela.

Zertan susmatu zuen?

Ikusiz nola jokutzen zen Frantziako Gobernua, Munichen sinatu zutelarik Hitlerren aitzinean, Hitler sartu zelarik Austrian... Hor ikusten zen. Eta, hain zuzen, hori gertatu da.

Gogoan duzu bigarren Gerra Handia hasi zenekoa?

Oroit naiz irailaren lehena, 1939an, Adorazio Eguna, Baigorriin. Meza, bezpera eta prozesioa. Sartu ginelarik prozesiotik berriz elizara, mobilizazioaren afixak ikusi nituen. Ortziralea zen, eta igandean hasten zen pilotaren aste handia Baigorriin: goizean erreboteko finala eta arratsaldean joko garbiko finala. Nire kanpoko kusiak behar zuen jokatu hor. Eta igande horretan ez zen ezer izan. Aldiz, Baigorriko plaza zaldiz betea zen, zeren eta zaldiak hartzen baitzituzten gerlara edo eramateko. Egun horretan gerla deklaratu izana zen.

Hamasei urterekin, mobilizatu izateko arriskurik ez zenuen?

Gazteegi nintzen. Finala jokatu behar zuen ene kusia, al-diz, 25 urte zituelarik, mobilizatu izan zen. Gero preso izana da. Bost urte egin ditu gerlan.

Gerra piztu zenean, zertan ziren zure ikasketak?

1939an Brevet azterketa pasatu nuen, eta École Normalen sartzekoa ere pasatu nuen, idatzizkoa. Baina ahozkoa ez nuen pasatu, eta 1939-40an jarraitu nuen Akizen, École Normalera berriz aurkezteko.

Eta etorri zen 1940ko maiatza. Eta maiatzarekin hasi zen gerla Frantzian. Gerla bortitza, zeren eta sei astez sartu ziren alemanak. Hori izan zen ikaragarrikeria.

Non zinen egun haietan? Gogoan duzu alemanak lehenengoz ikusi zenituenekoa?

Baigorriin, zeren eta ekainean Gobernuak erran zuen libre ginela ikasle guztiak. Entzun nuen Pétainen mintzaldia,

erraten zuelarik galdegin zuela armistizioa egitea Alemaniarekin. Hori ekainaren 17an. Jakin genuen ere ekainaren 18an jeneral bat joana zela Londresera, eta De Gaulle deitzen zela. Zeren eta berehala hasi baitziren irratietatik, bereziki ingeles irratietatik... Guk ez genuen irratirik, baina auzoek bazuten, eta hara joaten ginen entzutera. Beraz, Baigorri nintzen lehenbizikoz sartu zirelarik alemanak, zeren eta jin ziren Baigorriaino!

Zenbat eta nola sartu ziren gogoan duzu?

Egun haiek oso gogoan ditut. Ez dakit zenbat ziren. Ehun bat edo berrogeita hamar bat. Kokatu ziren etxe handi batean, baina denbora berean egun batez etorri ziren gure etxera eta galdegin zuten ofizial batentzat gela bat. Ene gela hartu zuen. Nik lo egiten nuen gela aleman ofizial batentzat hartu zuten. Ni joan nintzen ganerrera.

Zenbat denboraz izan zenuten ofizial alemana zuen etxean?

Bi urtez bederen.

Nolako harremana zenuten berarekin?

Guti. Agur, agur. Sartzen zelarik erraten zuen «agur», joaten zen gelara. Ene amak egiten zizkion behar ziren lanak gelan, behar den bezala garbi atxikitzeko.

Zuekin bazkaldu-edo egiten zuen?

Ez. Lotara bakarrik. Pentsatzen dut bi urte iraun duela. Beharbada ez hainbeste, zeren eta 1941ean errusiarren kontra hasi zirelarik, joan ziren, eta gelditu ziren guarda batzuk, austriarrak, aski zaharrak.

Lasaitu zen giroa.

Lasaitu zen giroa, dudarik gabe. Baina hastapenean, ez. Oroit naiz ere, 1940ko urriaren erdia pasatuta, egun batez denak etxean blokatuak izan ziren Baigorri.

“

Egun batez alemanak etorri ziren gure etxera eta galdegin zuten ofizial batentzat gela bat. Ene gela hartu zuen

”

Nola blokatuak?

Erran nahi baita, ez zinela Baigorritik ateratzen ahal, ez zenuen trena hartzen ahal Baionara joateko. Badakizu zergatik hori? Hitler Hendaian baitzen urriaren 24an Francorekin. Beraz, denak gaketuak ziren. Oroit naiz, 25ean edo 26an denak libratuak izan ziren, hartu nuen trena Akizera joateko jakiteko École Normalen onartua izan nintzen, eta hor ikusi nuen zerrenda horretan nintzela. Beraz, sartua nintzen. Baina, Pétainek ezabatu zituen École Normale delako horiek! Eta irakaslegaiak ezarri gintuzten lizeoetan. Horrela egin dut urte bat Baionan, 1940-41ean.

Baiona okupatuan, beraz.

Bai, okupatua zen. Alemanek okupatzen zuten. Urtea bukatu eta gero, gertatu zen hartu zutela alemanek Baionako lizeoa. Oporretan ginela. Beraz, irakaslegaiok igorri gintuzten Mont de Marsanera, hango École Normalera. Jadanik hor ziren irakaslegaiak joanak ziren, irakasle eginak. Mont de Marsaneko lizeoa ere alemanek hartua baitzuten, lizeoa etorri zen École Normale horretara, eta barnetegian, gu bakarrik. Han pasatu ditut bi urte, 1941etik 1943ra. Nik orduan 19 urte nituen, baina baziren ni baino zaharragoak eta jadanik STO delako hori martxan hasten zen.

Zer zen STO?

Service du Travail Obligatoire. Erran nahi baita, alemanek galdegin ziotela Pétainen gobernuari behar zutela jendea Alemaniara joateko eta lanean hartzeko han.

Zenbat urtetik gorakoak eramaten zituzten?

Hogei urterekin. Beraz, duda-mudan ziren. Badakit biziki untsa batzuk gorde direla nonbait, beste batzuek muga pasatu dutela eta joan Elizondora, Lekunberrira, Miranda de Ebrora... eta Miranda de Ebrotik Madrilera eta Madriletik Marokora. Dakidanez, nehor ez da STOran joan. Badakizu, Landesetan bada pinu aski eta behar den tokiak ere baziren

gordetzeko eta erresistentzian sartzeko. Beste batzuek hartu dute Espainiako bidea.

Zuk zer egin zenuen?

Nik 1943an 20 urte nituen. Sartu nintzen Baigorriara bakantzetan eta oroit naiz gure etxetik pasatu direla zenbait jende, aitak ezagutzen baitzuen biziki untsa kontrabandista bat, eta kontrabandista horrek eramaten zituen bertze alderdira.

STOtik ihesi zihoan jendea? Erresistentziako jendea?

Bai, bietatik. Ene historiako irakasleak, Mont de Marsaneokoak, azken egunean deitu ninduen, erranez: «Badakit mugatik biziki hurbil bizi zarela. Sekula egun batez zure etxera etortzen baldin banaiz, bertzaldera pasatuko nauzue?». Erran nion baietz. Ez zen gertatu. Baina gero jakin nuen Bordeleko erresistente handienetarik zela: Gabriel Delaunay. Gero prefeta izana Pauen, Bordelen ere egona prefet gisa, eta liberazioa izan zelarik Bordeleko alkateordea izan zen.

Oroit naiz egun batez erran niola aitari: «Ikusten ditut hemen ene Baigorriko adiskideak joanak direla, gauza bera gertatzen da ene eskolako lagunekin han, Mont de Marsanen. Beharbada joan beharko dut nik ere bertze aldera». Aitak erran zidan: «Itxoin ezak. Prest haiz orain Tolosara joateko. Pentsa ezak behar dituala estudioak segitu. Zernahi gisaz, zerbait gertatzen bada, pentsatzen diat jiten ahalko haizela berriz etxera, eta hortik joanen haiz orduan». Eta, beraz, joan nintzen Tolosara, 1943ko urrian.

Irakasle ikasketekin jarraitzera.

Han ezagutu nuen bai Montpellierretik, bai Limogestik, bai Bordeletik, bai Baionatik... jindako jendea. Gutartean bazen halako adiskidetasun bat. Egin genuen batasun bat eta deitu genuen batasun hori *Kolkhoze*, Errusiako komu-

“

Aitak ezagutzen zuen biziki untsa kontrabandista bat, eta kontrabandista horrek eramaten zuen jendea bertze alderdira

”

nisten laborantza eremu hori. Ikusten duzu zer giroa zen. Nik etxetik ekartzen nituen gauza batzuk, jatekoak-eta, eta elkarretaratzen genituen, partzuergoan. Horrelako komunismo bat ezagutu nuen. Gero, dudarik gabe, erresistentzian sartuak ginen, nahiz ez dugun gauza handirik egin. Hasi ziren bonbardaketak ere. Tolosa bonbardatua izan zen. Oroit naiz gau batez izan ginela bonbardatua izan zen tokiaren zaintzeko, zeren eta lapurrak bestenaz...

Aliatuek bonbardatua? Amerikarrek?

Guk nahiago genuen ingelesek egin zezaten, zeren eta ingelesek hobeki egiten baitzuten. Amerikarrek botatzen zizutzen nolana. Uste dut biak izan zirela, amerikarrak nahiz ingelesak. Aldi bat baino gehiagotan bonbardatu zuten. Gau hartan, han ziren ere, zaintzeko, Pétainen alde ziren miliziak.

Eta zuek han zineten erresistentziako bezala?

Bai. Gau hartan izan ginen haiekin mintzatzen, erakutsiz haiei nola gaizki zebiltzan. Horrelako zerbait.

Badut beste oroitzapen bat. Tolosan bagenuen filosofia irakasle bat, gaztea, ez zituen 30 urte. Biziki untsa konpontzen ginen harekin, oso interesgarria zen. Ez genekien zer pentsatzen zuen, zer politika klase zerabilen, ez genekien ezer, eta Tolosa libratu delarik, orduan jakin dugu erresistentziako buru zela Tolosan: Jean-Pierre Vernant. Bere bidea egin zuen gero, Collège de Franceko irakasle izana baita.

Oroit naiz ere, ekainaren 5ean, 1944an, ene Baionako osaba jin zitzaidalda. Oihalak saltzen zituen, Castredera joan behar zuen, eta jin zitzaidan Tolosara ikustera. Familiako berriak eman zizkidan eta biharamunean, ekainaren 6an, jakin genuen amerikarrak jin zirela, Normandian lurreratzea izana zela. Lizeoko nagusiek berehala erran ziguten joateko etxera. Goiz hartan etorri zitzaidan osaba, gaua pasatu baitzuen Tolosan, prestatu nituen afera guztiak, eta joan ginen elkarrekin Baionara. Biharamunean joan nintzen Baigorriara.

Zu Baigorriara iritsi zinenerako ez zen alemanik?

Bai, bazen! Guardak. Ez ziren joan, zeren eta Normandia-ko lurreratzearen ondotik ere hor izan da gerla, ekainaren 6tik abuztuaren 25 arte, Pariseraingo joateko. Eta mugaren zaintzeko hor ziren aleman horiek.

Hautzarroan eta gaztarroan, informazioa nola eta nondik jasozten zenuen? Egunkaria irakurtzeko ohitura bazenuten etxean? Eskolan?

Etxean informazioa bagenuen egunkariarekin: *La Petite Gironde*, gero *Sud Ouest* bilakatu zena. Egunero ukaiten genuen. Aitatxi eta amatxiren etxean baziren biga, bakoitzak bazuen berea: amatxik *La Petite Gironde*, aitatxik *La France*, Bordelekoa. Iduriz, *La France* ezkerrekoa zen, eta *La Petite Gironde* eskuinekoa. Etxean ez genuen telefonorik, ez genuen irratirik, baina auzoetan bazen irratia. Irratia entzute-ra joaten ginen, bai pilota partidak zirelarik trinketetan, eta hor entzun ditugu jokatzan ari zirela Atano IV.a eta Salegi. Eta Frantziako Itzulia: egunero hor biltzen ginen ile apaindegian. Antonin Magne, Georges Speicher eta abar, gerra aitzineko txirrindulariak.

Auzoan bazen ostatu bat. Han kokatu zen ingeles bat, etxe-ko alabarekin ezkondu zen, eta geroztik ez zuten gehiago hotel izan, aski diruduna baitzen ingelesa. Sortu ziren bi haur, bat 1936an eta bestea 1939an, eta biak euskaldunak, nahiz Anderson ukan duten deitura. Haiiek bazuten irratia. 1940an beldurtu zen ingeles hori eta emaztearekin ihesi joan zen. Utzi zituzten bi haurrak kusi baten eskuetan, zeren eta beldur baitziren, zerbait gerta baledi, bederen haurrak bizi zitezen. Gu joaten ginen irratia-entzute-ara, nahiz han ere gela bat okupatua zen aleman ofizial batekin. Entzuten genuen bera ez zelarik hor eta, sekula sartzen bazen, itzaltzen genuen. Gero, bi haurrak joan ziren Donibane Garazira, kusi batengana, hark sarrarazi zituen Espainiara, eta hortik hartuak izan ziren berehala aitarengana. Zendu zen ingeles hori Ingalaterran, eta gero alarguntsa berriro jin zen Baigorriara, gerla bukatuta.

Eskolan eta barnetegietan ibili zinenean, egunkaririk-eta izaten zenuten eskura?

Irratirik ez eta egunkaririk ere ez. Barnetegian ez zirenek, Akizeko jendeak eta abar, ekartzen zizkiguten berriak.

Jean Ibarnegarai, diputatua eta Pétainen ministroa izana besteak beste, mitin batean entzun zenuela esan duzu. Beste bizipenik berari buruz?

Ikusten genuen. Pilota federakuntzaren sortzaile eta buru izana da. Beraz, pilotaren aste handia bazelarik, ikusten zen, mintzatzen baitzen. Nik gurutzatu dut pixka bat. Errebote-ko finala irabazirik txapeldun izan nintzelarik Donapaleun, hark ezarri zigun txapela. Hura baitzen buru!

Itzal handiko pertsona zen eskualdean, ezta?

Denak alde zituen! Diputatu izendatua izaten zelarik, %80 bazuen alde! Uztaritzeko apaiztegitik pasatua zen ere. Beraz, ezagutzen zituen Iparraldeko apez guztiak. Haren aldekoak ziren. Aski da ikustea zer zen *Eskualduna* aste-karia, nola Ibarnegarairen aldekoa zen. Guk ez genuen etxean *Eskualduna* hartzen, eskuin muturrekoa baitzen, eta aitak ez zuen hori nahi. Beraz, guk ez dugu sekula *Eskualduna* irakurri.

“

Guk ez genuen etxean *Eskualduna* hartzen, eskuin muturrekoa baitzen, eta aitak ez zuen hori nahi

1944ko ekainean Baigorriara itzuli zinen, Normandiako lurreratzearen ondorenean. Zer egin zenuen ondoren?

”

Berriz joan nintzen Tolosara, zeren eta oposizioak ez baikenituen eginak. 1944ko abenduan egin genituen. Ekainean egin behar zirenak, abenduan egin genituen, École Normale Supérieure de Saint-Clouden sartzeko. Azterketak bi zati zituen. Lehenbiziko zatia pasatu nuen, eta lehen aldikotz joan nintzen Parisera, 1945eko urtarrilean, 22 urterekin. Ene arreba ere Parisen zen. Han Saint-Cloud eskolan pasatu nituen bizpahiru egun, eta zoritxarrez ez nin-

duten onartu. Urte bat geroago onartua izan nintzen. 1945ean gara, eta gerla ez da oraindik bukatua: otsailean mobilizatua izan nintzen, soldadugoa egin nuen.

Non?

Tolosan hasi, eta gero Ondresera joan nintzen, sarjentu izatekotan. Hor nintzelarik, maiatza etorri zen eta bukatu zen gerla Europan. Abuztuan, berriz sartu nintzen Tolosara, eta han nintzela Cauteretsen mendian hilabete osoa pasatu nuen, soldadu. Cauteretsen geundelarik entzun genuen ere Hiroshimaren berri. Hura bukatuta, abuztuaren 15 inguruan joan nintzen Tolosara. Han entzun nuen estudioak segitu nahi zituztenek eta jadanik mobilizatuak zirenek aukera zutela gerorako luzapena eskatzeko. Berehala hartu nuen, eta sartu nintzen École Normale de Saint-Clouden, Parisen. Hor, espainola ikasi dut. 1951 arte egon nintzen Saint-Clouden. 1947an lizentzia bukatu, eta ondoren, 1947 eta 1948an, bisitatu nuen Espainia.

Beka batekin?

Bai, frantses Gobernuaren beka batekin. Biga ginen. Abenduan sartu ginen Irunen, hortik Madrilera, Toledora, Malagara, han egon ginen hilabete bat bederen, Andaluzia guztia ikusi, berriz Madrilera, eta gero Avila, Leon, Santiago de Compostela... Espainola ikasiz, jendearekin mintzatuz, monumentuak ikusiz... 1947ko abendutik 1948ko azarora. Berrito Saint-Cloudera joan, eta tesina egin nuen: «Los hermanos Becker, costumbristas». 1950ean oposizioak egin nituen, eta prest nintzen irakasle izateko. Oposizio horietan lehena gelditu nintzen Frantzia osoan.

Gaztelarazko irakaslegaien artean?

Bai. Eta galdegin nuen beste urte bat egitea Saint-Clouden, eskubidea bainuen. Gero, bigarren oposizioan, *agrégation*

“

1950ean oposizioak egin nituen irakasle izateko, eta lehena gelditu nintzen Frantzia osoan

”

deitzen den horretan, idatzizkoa pasatu nuen, eta ahozkoan, hartu zituzten bost, eta ni seigarrena izan. Hurrengo urtean ukan nuen, 1952an. Orduan, Ageneko lizeoan izendatua izan nintzen gaztelera irakasle izateko. Hor egin ditut zazpi urte: 1952tik 1959ra arte.

Zergatik aukeratu zenuen gaztelera izateko?

Etorri zelarik Baigorriera Madrildik jinikako maisu bat, ikasle ona bainintzen, hasi zitzaidan espainola irakasten. Eta sartu nintzelarik Akizeko École Primaire Supérieure horretan, hartu nuen espainola lehenbiziko hizkuntza gisa. Gero, Baionan ukan nuen irakasle bat, *mademoiselle* Larrieu, eta, ederki ari bainintzen espainolez, segitu nuen beti harekin harremanetan. Gero, behar nuelarik Saint-Cloud delako horretan sartu, espainola hautatu nuen ere orduan. Espainola? Hala gertatu zen. Espainia ez baitzen urrun! Baina gero, Agenen, bizpahiru urteren buruan, duda-mudan izan nintzen, ea espainolarekin segituko nuen tesia egiteko, edo beharbada euskara hartuko nuen.

1949an ezkondu zinen, artean ikasle edo ikerlari zinela.

École Normale Supérieure de Saint-Cloud delako horretan nintzen, eta pagatuak ginen. Orduan ezkondu nintzen, zeren eta ordura arte ez nintzen pagatua. Pariskoa dut emaztea. Hasieran Parisen bizi ginen. Apartamentu bat alokatua atzeman genuen eta han sortu zen gure lehenbiziko haurra, 1952an. Bigarrena Agenen sortu zen 1954an eta alaba Agenen 1956an.

Beraz, umeak txikiak zirela Euskal Herritik kanpo bizi izan zintzen, Parisen aurrena eta Agenen gero. Emaztea paristarra izanik, horrek ekarri zuen haurrek txikitan euskararik ez ikastea?

Beranduago ikasi dute, gure etxeko hizkuntza frantsesa zen. Bereziki bizi ginelarik han, Parisen lehenik eta gero Agenen. Etorri zirelarik hona, ikasi zuten euskara. Alabak gutiago, ez baita hemen bizi. Aldiz, bi semeek badakite.

lkerketan, unibertitatean, euskalgintzan

Noiz sortu zitzaizun euskarari buruz ikertzeko gogo edo duda hori?

1957-58 urteetan. Egun batez joan nintzen René Lafonen ikustera Bordelera. Erran niolarik nor nintzen, euskalduna nintzela, bi besoak zabaldu hartu ninduen eta erran zidan: «Baduzu zorte on bat, euskalduna zara sortzez, espainola badakizu, frantsesa dudarik gabe, eta beraz hiru hizkuntza horiekin euskal kulturaren diren guztiak ukanen dituzu». Eta erran zidan: «Badakizu euskara, baina beharbada ez dakizu behar den bezala. Sortzez hor duzu, baina behar zenuke zientifikoki ikasi». Eta orduan hartu nuen Belokeko liburu bat, Harymbat eta Ponsen euskaraz ikasteko metodoa. Ez bainekien ezer. Ez nekien bazela deklinabide bat. Ez nekien!

Euskarazko libururik edo testurik irakurri izan zenuen ordura arte?

Biziki guti, zeren eta erran dizut nola ez zen sartzen *Eskualduna* gure etxean. Eta orduan liburu guti baitzen. Beraz, pentsatu nuen tesi bat egiten ahal nuela, eta egun batez joan nintzen Piarres Lafitteren ikustera.

Ezagutzen zenuten elkar?

Ez nuen ezagutzen, baina banekien nor zen. Udako oporetan joan nintzen harengana, Baionara. Sartu nintzen, erran nion nor nintzen, nahi nuela zerbait egin euskarari buruz, joan zen armairu batera, hartu zituen zortzi-hamar bat liburu eta ezarri zizkidan nire aitzinean. «Ederki, zenbat zor dizut?». «Ezer ez. Aski duzu lanean hasteko». Hartu nituen eta eramanez etxera. Liburu horietan bazen bat Jean Larrasquetek egin, Eskualtzaleen Biltzarrak publikatua 1946an, Barkoxen egin zutelarik biltzar nagusia. Irakurri nuen. Egia erran, Etxahunen kantuetan ez nuen gauza handirik ulertzen.

Bere euskara ez zenuelako menperatzen.

Ez nuen menperatzen batere.

Pierre Lhandek frantsesez egindako artikulua irakurri nuen, eta horretan bazen Etxahunen pasarte bat: «Ni Agenen libratu...». Eta erraten zuen Lhandek Ageneko artxiboak behar bezala ikertu behar zirela, ikusteko nola joan zen Agenera eta abar. Eta ni Agenen irakasle, eta artxiboak gure etxetik berrehun metrora. Joan nintzen. Galdegin nituen lehenik Ageneko presondegiko artxiboak. Ezer ez. Baina artxibategian zen emazte zahar batek erran zidan, banituela Eysses presondegiko artxiboak ere, Villeneuve sur Lot-en ondoko presondegi nagusi bat. «Ikus ezazu pixka bat». Hartzen ditut 1808tik, 1808an ezkondua baitzen, eta hara! 1824an, ttak, Etxahun!

Zer agertzen zen?

Eyssesen egin baitzituen bi urte. Hor ezartzen zuen lehenik kondenatua izana zela Donapaleun, eta, dei helegitean konfirmatu ziotelarik Pauen, igorri zuten Eyssesera. Hor ezartzen zuen non kondenatua izan zen, zergatik kondenatua izan zen eta hori guztia. Hori izan zen nire tesiaren has-tapena! Orduan, 1959an galdegin nion Lafoni ea ukaiten ahal nuen CNRSrako baimena. Eman zidaten, eta hor bannuen hiru urterentzat, 1959tik 1962ra. Lanpostua nuen ikertzeko, eta pagatua nintzen irakasle bezala. Orduan izan nintzen Paueko artxiboetan, eta atzeman nituen ez dakit zenbat gauza Etxahuni buruz. Joan nintzen Mauleko notario baten etxera, horrek baitzituen jadanik lehenagoko Bar-koxeko notario baten artxiboak ere, eta hor ere sekulako gauzak atzeman nituen.

Beraz, hasi nintzen Etxahunekin. Baina orduan bi tesi baziren, Lafonek erran zidan hori behar nuela André Martinet-ekin ikusi, Sorbonako irakaslea. Eta Martinetek erran zidan Baigorriko euskara behar den bezala ikertu behar nuela, bigarren tesirako. Hasi nintzen Baigorriin ere, batzuekin eta besteekin magnetofoi tiki batekin, baina bi urteren buruan ikusi nuen Etxahunekin aski banuela. Erran nion Martineti eta erran zidan: «Ulertzen zaitut. Tesia ukanen

duzu, baina behar duzu bestea ere segitu, erran nahi baita, Baigorriko euskalkia behar den bezala ikertu». Hitz eman nion, baina hitza jan dut.

Beraz, bi tesiak Etxahunekin egin zenituen azkenean.

Bai. Bata, biografia eta haren kantuen azterketa. Eta bigarrena, haren kantuen edizio kritikoa. Erran behar da ere gauza asko lortu nituela haren biziari buruz eta haren kantuei buruz ere. Egun batez jakin nuen Donapaleun, Peria familiak bazituela manuskrito batzuk Etxahunenak, eta *madame* Periarengana joan nintzen. Erakutsi zizkidan. Berehala hasi nintzen aztertzen, baina erran nion denbora luzea beharko nuela, eta ea onartzen ote zuen har nitzan manuskrito horiek eta argazki bat. Erran zidan baietz, hartu nituen, eraman nituen Maulera, han bainintzen emaztearekin eta haurrekin, eta han galdegin nion fotografo bati egiten ahal zuen. Ezetz. Beste bati. Ezetz. Ez baitziren behar den bezala hornituak. Joaten naiz Mauleko adiskide batengana eta: «Nik eginen dizut». Eraman ninduen Jendarmeriara! Jendarmerian egin ziren foto horiek eta, argazkiak ukan nituelarik, berriz itzuli nituen manuskritoak.

“

Etxahuni buruzko tesia egitean gauza asko lortu nituen haren biziari buruz eta haren kantuei buruz ere

”

Garrantzi handia eman diote zure tesiari, zuri buruzko hainbat idatzitan. Jean Louis Davantek esaten du Etxahunen egiazko historia berpiztu zenuela, ipuinetik historiara ekarri zenuela. Eta Beñat Oihartzabalek, azpimarratzekoa dela euskarazko herri poesia unibertsitateko estudioetan sarrarazteko egin zenuen indarra eta kopia herrikoiak argitalpen zientifikoetan argitaratzeko metodo edo oinarri bat ezarri zenuela.

Bai, uste dut euskal ikerketetako lehenbiziko edizio kritikoa nirea dela. Erran behar dut irakasle on bat ukan dudala zubererari buruz: Guillaume Eppherre. 1962an, aste gutzitiz elkartzen ginen Lafitte, Andre Ospital, Eppherre eta ni,

Herriari buruz mintzatzeko, Eppherreren etxean. Eppherre izan da zubererako ene irakasle handia.

Tesia egiten ari zinen garaian izendatu zintuzten Baionako Euskal Erakustokiko buru. Nolatan?

1961ean, Agenen nintzelarik, egun batez etortzen zait Mi-xel Labegerieren gutun bat, galdeginez ea nahi nuen nire kandidatura aurkeztu Euskal Erakustokiko buru izateko. Ez nuen sekula horrelakorik pentsatu. Aipatu nion emazteari, ea behar zen onartu ala ez, horrek erran nahi baitzuen beharko genuela Agen utzi. Azkenean, deliberatu genuen baietz.

Herriako artikulua batenganik jin zen hori. Lafittek idatzi zuen, frantsesez. Agertzen zuen argi eta garbi, bere luma zorrotzarekin, zuzendariak euskalduna behar zuela izan. Grenet aitak, Henrik [Baionako auzapeza orduan], irakurri zuen. Medikua baitzen, deitu zuen Labegerie medikua. Labegerie ezagutua zen, Eskualtzaleen Biltzarreko burua. Eta erran zion Euskal Erakustokirako behar zuela norbait gaztea, jakintsua eta euskalduna. Horrela ukan nuen gutun hori.

Jin nintzen Baionara, Labegerie ikusi, joan ginen Greneten ikustera bere klinikan, eta esplikatu nion argi eta garbi nik tesi bat egiten nuela, tesi horrekin egun batez unibertsitatean izanen nintzela, eta, beraz, lan hori bigarren lan gisa izanen zela. Onartu zuen. CNRSren baimena galdegiteko erran zidan; baimena ukan nuen, eta, beraz, horrela izendatua izan nintzen Baionako Erakustokian. Sartu nintzen 1962ko urtarilean. 1962. urte hori niretzat izan da berezia.

Euskaltzaindian eta unibertsitatean ere sartu zinelako?

Bai. Alde batetik, Erakustokian buru. Gero, uztailean, jin zitzaidan Lafitte erranez «orain euskaltzain oso zara». Anartean ere, izan nintzen egun batez Bordelen, Lafoni galdegiteko ea laugarren urte bat ukaiten ahal nuen CNRSn, eta gero joan nintzen espainol departamentura, bainekien bazela hor ene adiskide bat. Sartu zelarik Salomon, departamentuko burua, ezagutu ninduen, bazekien nor nintzen, eta erran

zidan: «Pozten naiz zu berriz ikustea hemen... Noiz sartuko zara gurekin?». Erran nion hurrengo urtean prest izango nintzela unibertsitatean sartzeko. Eta berak: «Berehala behar duzu sartu. Baduzu hilabete bat erantzuteko». Joan nintzen Lafonen ikustera, esplikatu nion eta erran zidan: «Sarzaitez orain. Zango bat izanen duzu unibertsitatean eta horrela hemengoa izanen zara». Beraz, sartu nintzen urte hartan unibertsitatean ere.

Unibertsitatean sartu ondoren bukatu zenuen tesia. Noiz?

1968an bukatua nuen, baina aurkeztu nuen 1969an. Pentsatu behar da 1968a zer izan den Frantzian.

Maiatza, bereziki.

Oroit naiz iraultza horretaz Bordelen. Ikasleak batzarrean ziren, gu ere bai, baina pixka bat aparte, eta erran nion Chevallerri, berak egiten baitzuen buru Salomonen orde: «Ni baniak etxera, eta ene beharra baldin baduk, aski duk deitzea». Badakizu nola pasatu dudan iraultza hori? Etxean eta Beloken, tesia bukatzen. Bukatu dut iraultzari esker! Erran nahi baita, maiatzetik irailera arte idatzi ditudala ehun bat orrialde baino gehiago.

1969an, tesia aurkeztu zenuen urte berean, Lafonek euskarazko katedra utzi eta zeuk hartu zenuen lekukoa.

Bai, baina Lafonek frantsesez egiten baldin bazituen klaseak, nik euskaraz egin ditut beti.

Hasieratik?

Bai. Salbu eta Linguistique Généraleko ikasleentzat: haienentzat egiten nuen frantsesez, dudarik gabe.

Zu ote zinen lehena unibertsitatean klaseak euskaraz ematen?

Ez dut uste beste inork ematen zuenik. Ez dut uste jadanik hasiak zirenik Deustun.

“

Badakizu nola pasatu dudan 1968ko maiatzeko iraultza? Etxean eta Beloken, tesia bukatzen

”

Ikas elkarteko buru ere izan zinen. Zer zen ikas eta zer izan zen zure eginkizuna?

1959an bildu ziren Euskal Erakustokian Lafitte, Louis Dassance, Labegerie eta abar. Ni ere hor nintzen, zoko batean, entzunez. 1951n izan baitzen lege bat, lau hizkuntza onartzen zituen: euskara, okzitaniera, katalanera eta bretoiera. Hizkuntza horietan klasean ematen ahal ziren, baina ez zen kasik ezer egin Euskal Herrian. Orduan sortu zen Ikas, Dassance buru. Gero, jin nintzelarik Erakustokiko buru, berehala erran zidaten hartzeko Iturriageren [Erakustokiko burua ordura arte] lekua. Eta hiruzpalau urteren buruan izendatu ninduten buru, Dassancek erran baitzidan: «Ni zahartua naiz eta zuk behar duzu hori segitu».

Zer egiten zenuten ikasen?

Euskarari eta euskal kulturari buruzko kudeaketa eta, bereziki, liburu batzuen egitea. Behar ziren subentzioak ere ukan nituen Kontseilu Orokorretik, Pauetik. Hogei urtez izan nintzen buru, gero beste bat izan zen buru, eta orain ofizialki onartua da euskarazko liburuen egiteko. Uztaritzen dira. 2009an 50 urteak ospatu ditugu.

Interesgarria da ibiltarien istorioa nola hasi zen, erran nahi baita, eskolaz eskola euskara ematen zuten irakasleak. Agregazionerako azterketatako epaimahaikide nintzelarik, Parisen nintzen. Banuen adiskide bat Hezkuntza Ministerioan zena. Egun batez erran zidan afaltzera joateko bere etxera: «Ikusiko dugu elkarrekin Hezkuntza Ministerioko nagusia». Ez ministroa, baina administrazioko nagusia. «Ikusi behar dugu nola bultza ditzakegun euskarazko ikasketak». Hor entzun dut sekula amestu ez dudana, gizon horrek erran zuelarik: «Orain behar ditut horiek onartu». Ministro zen orduan Mixel Intxauspe! *Outre-Mereko* ministro. Mixel Intxauspek bultzatu zuen hori. Horrela sortu dira ibiltariak 1968an, eta hasi dira 1969an, hain zuzen ere Seas-ka sortu zenean.

1970eko hamarkadan euskal kultura asteak antolatzen aritu zinen Baionan. Nortzuk aritu zineten?

Talde bat ginen, Ikasetik ez hain urrun: Piarres Xarriton, Mixel Bidegain, Manex Goienetxe, nihaur eta beste batzuk. Pentsatu genuen behar zirela euskal kultur asteak egin Baionan, eta antolatu genituen bi urtez segidan. Non? Euskal Erakustokian, dudarik gabe. Ukan ditugu memento onak eta beste batzuk ez hain onak. Etorri zirelarik Gabriel Aresti eta Natxo de Felipe, egin zuten bere emanaldia eta gero elkarrizketa izan zen. Hegoaldetik jende asko etorri zen. Politika sartu zen. Horrelako eztabaida gogor batean, zutitu nintzen erranez: «Orain, aski! Denak kanpora! Aski duzue segitzea kalean!». Eta joan ziren denak.

Gero, pentsatu genuen beste zerbait behar zela egin. Beste zerbait hori izan da Udako Euskal Unibertsitatea. Nik ukan nuen baimena Bordeleko errektorearengandik Donibane Lohizuneko lizeoan egiteko. Han egin ziren lehenbiziko bi urteetan, 1973an eta 1974an. Gero joan ginen Uztaritzera, Landagoien deitzen den etxera. Horren eraikitzeko ere ibili naiz.

Beraz, UEUren sortzaileetako zara.

Bai, gu izan gara sortzaileak. Nik egin ditut klaseak hor. Sekulako jendetza etorri zen Hegoaldetik. Lehenbiziko egunean ehundik gora ikasle. Hamar bat izango ziren hemengoak. Beste guztiak Hegoaldetik. Iparraldea zen orduan askatasun tokia, eta jiten ziren Hegoaldetik gazte horiek. Haien artean bazen bat beti atzamarra altxatzen zuena bere galderaren egiteko: Andolin Eguzkitza, 17-18 urte izango zituen orduan.

Beranduago etorri zen Pizkundera mugimendua, ezta?

Pizkundera, 1981ean. Mitterrand pasatu zelarik 1981eko maiatzean, erran nion Manex Goienetxeri: «Pentsatzen dut garaia etorria dela eta behar ditugu hemengo kultur talde

“

Nik ukan nuen baimena Bordeleko errektorearengandik Donibane Lohizuneko lizeoan egiteko UEUko lehen ikastaroak

”

guztiak bildu». Bromaz erraten dut bildu zirela egun batez Euskaltzaindiko buruordea eta Ikaseko burua, eta biek erabaki zutela behar zela jendea bildu eta hor sortu zela Pizkundea.

Miterrandek agintea hartzeak sor zezakeen aukerari begira?

Hori da, Miterrandek hitz eman baitzuen, alde batetik, euskal departamendua, eta, bestetik, lege bat hizkuntza minorizatuerei buruz. Bildu ginen irailean elkarrekin, berriz ere Euskal Erakustokian. Pentsatzen nuen 30en bat jende izan n ginela eta... ehun pasa! Giro beroa. Hor sortu da Pizkundea, eta galdegin zidaten buru izatea.

Denbora berean ere, Bordeleko Unibertsitateko presidenteari, laguna bainuen, erran nion behar genuela zerbaitegin euskarari buruz Baionan. Eta, Baionan lehenbiziko klaseak eman dira 1981eko urrian. Horrela inauguratu zen unibertsitateko euskal irakaskuntza Baionan. Orduan egin genuen hiru urterentzat Unibertsitateko diploma. Lehenbiziko urtean badakizu zenbat ikasle izan ziren? 129! Harriturik.

Euskal ikasketak, euskaraz emanak?

Bazen hizkuntza, literatura, historia, geografia eta etnologia. Hizkuntza eta literatura euskaraz egiten ziren, baina historia, geografia eta etnologia, ez. Egundatez ikasleek eskara bat ekarri zuten, denek sinatua: nahi zituztela klaseak euskaraz. Joan nintzen haien aitzinera esplikatuz unibertsitatean irakaskuntza egiteko behar zela doktore izan, ez zitekeela nornahi hartu eta, egundatez euskaldun doktore batzuk baldin baziren, hartuko genituela. Hain zuzen, doktore izan delarik Manex Goienetxe, irakasle izan da. Damurik, baina geografian beti ere frantses bat da. Etnologian, ez dakit.

Euskal Kultur Erakundeak ere jatorria garai hartan du, ezta?

Sozialistek sortu dute hori. Centre Culturel du Pays Basque deitzen zena 1983an sortu zen, Baionan. Baziren Administrazio Kontseiluan hamabost kide: hiru Estatutik, hiru Akitaniatik, hiru Kontseilu Orokorretik, hiru Baionako hiririk eta hiru euskal kulturako taldeetarik. Hor gertatu dena

da sozialista zela Estatua, sozialista zela Akitania eta beste biak eskuindarrak zirela. Eta gu, anartean.

Baina 1986an, hauteskundeen ondotik: Estatua eskuin, Akitania eskuin, denak eskuin, eta gu. Eztabaidak sortu ziren, gure hautetsi horiek nahi baitzuten manatu. Eta egun batez erabaki genuen utziko genuela. Biltzar nagusi bat izan zen Merkataritza Ganbaran. Hasi zen Jakes Abeberri, bortizki, Administrazio Kontseiluan baitzen elkarteetarik. Ni ere han nintzen. Ni mintzatu nintzen gero eta berdin: bota nituen. Gero, Leclerc d'Orléac andereak, Baionako alkateordeak, erran zuelarik «nahi duzue zuen baitan egon» eta abar, erantzun nion: «Barkatu, baina nik frantsesez egin ditut nire estudioak, espainolez agregatua naiz eta tesia euskaraz dut. Hiru hizkuntza hor ditut. Gu irekiak gara!». Grenetek entzun zuelarik hori: «Orain aski. Bukatua da». Eta bukatu zen.

1988an Alderdi Sozialistak agintea berreskuratu zuen.

Berriz sozialistak jin zirelarik, lau joan ginen Parisera: Jakes Abeberri, Erramun Baxok, Txomin Hegi eta ni. Eta han, Kultura Ministerioan, gauzak ezarri ditugu behar den bezala. Erran nahi baita: Administrazio Kontseiluan zortzi agintarietarik, biga Estatutik, biga Akitaniatik, biga Kontseilu Orokorretik, biga herrien arteko elkartetik, eta taldeetarik zortzi. Zortzi-zortzi. Hamasei horiek hautatu behar zituzten lau jakitun —ni lau horien artean izan nintzen— eta, horrela, taldeek lortu dute gehiengo osoa Administrazio Kontseiluan. Beraz, taldeek agintea bazuten. Euskal Kultur Erakundea sortu zen han, Ministerioan, 1988an. Baina hasi zen 1990ean. Lehenbiziko burua Txomin Hegi izan zen, gurekin zena han.

Baigorriko auzapez

Baigorriko auzapez aukeratu zintuzten 1971n. Nahikoa lan ez zenuen lehendik, eta nolatan sartu zinen Baigorriko herriko etxean?

Tesia bukatua nuen, irakaskuntzan hasia nintzen Bordelen, segitzen nuen Erakustokian, eta pentsatu nuen zerbait egiten

ahal nuela Baigorriren alde, baigorriarra izanki. 1970ean Kontseilu Orokorrerako hauteskundeetan presentatu nintzen. Kantonamendu hauteskundeak. Ordura arte, Etxeberri-Aintxart zen kontseilari orokor, Peio Etxeberri-Aintxarten aitatxi, eta berriz presentatzen zen. Orotara %37,5 egin nuen, eta Etxeberri-Aintxartek gainerakoa.

Alderdi baten izenean aurkezten zen bera?

Sei urte lehenago Enbatarekin joan zen, baina, ene kontra, utzi zuen.

Biak independente, beraz.

Gertatu zena zen Baigorriin nik baino berrogei boz gehiago zituela, erran nahi baita, hurbil ginela. Hori ikusiz, urtebete geroago, talde bat egin genuen herriko etxerako bozetarako. Lehen aldikotz ere presentatu genituen hiru emazte. Eztabaida batzuk izan genituen beste zerrendakoekin: Minjonnet eta Bergouignan ziren. Minjonnet zen aurreko alkatea, eta Bergouignan alkategaia. Hamazazpi presentatzen ginen eta, hamazazpi horietan, lehenbiziko itzulian, hamar gureak eta biga beste taldekoak. Jadanik irabazia genuen.

Zu Angelun bizi zinen, ezta?

Bai. Egiten nuen astearen parte bat Euskal Erakustokian, parte bat Bordelen, eta larunbat eta igandeetan Baigorriin. Orduan mitxa gehiago bainuen, egun batez egiten nituen Baigorriko lan guztiak, bereziki hor zirelarik alkateordeak. Beraz, Baigorriin badira gauza batzuk ene garaian eginak.

Zein dira?

Igeritokia, errugbi zelaia, trinketa, kolegioa 11 urtetarik 15 urte artekoa, bideak, ura, elektrika... Orain, gaeuz, bederen bada elektrika nasaia. Orduan ez zen kasik ezer. Baigorriko bestetan galdegiten zuten ez sobera elektrika hartzea, bestela fundituko baitzen. 110etan zen, eta guk pasatu ge-

nuen 220etara. Geroztik ez da problemarik. Horiek guztiak egin dira han nintzelarik.

Garai hartan zinez ezagutu dut Baigorri. Baigorriren abantailak, ahuleziak, jendearen artean zein ziren xumeak, zein ziren diru-laguntza beharrekoak... Horiek guztiak ezagutu ditut.

1977an berriro aurkeztu zinen.

Bergouignan bere taldearekin berriz presentatu zen, eta eztabaida batzuk ukan genituen.

Bi taldeen arteko lehia, ikuspegi ideologikotik, nolakoa zen? Zer joeratakoak zineten bakoitza?

Lehenbizikoan, erraten zuten gu eskola giristinoen kontra ginela, lurrak hartuko genituela... Horrelako astakeria batzuk.

Beraz, zuek ezkererago eta besteak eskuinerago?

Ni komunista izana nintzela, sozialista nintzela eta horiek guztiak erraten zituzten. Zurrumurruak, gero jakin baititut.

Abertzale edo euskaltzaleago zineten zuek?

Nik erakutsi nuen zernahi gisaz euskaltzale nintzela, seinaletikan, eman dezagun, Izpegi, I-z-p-e-g-i idatzita.

Baina denbora berean ere sortu ziren Iparretarrak Baigorriin. Haien lehenbiziko lanetarik egin zuten Baigorriin: Bankan bazen *La Rosée* deitzen den jende inbalituen etxe bat, horretan sartua zen Baigorriko botikario bat, eta gau batez joan ziren haren etxera eta jo zuten. Eman zioten sekulakoa. Jakin nuelarik, biharamunean joan nintzen haren ikustera, erranez: «Gauza horiek ez ditut onartzen, eta jakin ezazu zure alde nintzela». Hura pasatu zen, baina gero eta gehiago agertzen zen Iparretarrak.

Bazenekiten Baigorriko jendea zela tartean?

Bai. Bat Filipe Bidart! Nik Filipe Bidart ezkondu dut. Euskaraz ezkondu dut hori ere. Galdegiten nien nola nahi zuten

“

Auzapez nintzela zinez ezagutu dut Baigorri: abantailak, ahuleziak, jendearen artean zein ziren xumeak...

”

ezkonduak izan: «Frantsesez edo euskaraz? Zuek hauta». Dударik gabe, «euskaraz» erantzun zuen Bidartek. Euskaraz egiten nituen. Hori ere gauza berria izan da Baigorriin.

Gauzak belztu ziren 1978 eta 1979an. Jendea Baigorriin ikaran zen. Heldu da 1980a eta, martxoan, Baionako ospitalean bonba bat zartatzen da. Iparretarretako biga ziren bonba ezarri nahiz suprefetaren emaztearen kotxean. Egina zuten, sartuko zelarik suprefeturan, gauez zartatzeko. Baina haien eskuetan zartatu zen. Horietan bazen mutiko bat Itsasukoa eta beste bat Baigorrikoa.

Hil egin ziren?

Bai, hil ziren. Olagarai itsasuarra eta Arruiz baigorriarra. Ehorzketak, igandean. Sekulako jendetza bildu da Baigorriko elizan. Baigorriar guti. Baina ni, han. Ez didate barkatu. Joan nintzen giristino gisa. Baina baigorriar batzuentzat bekatu mortala egin dut. Astelehena, asteartea... eta asteazkenean telefono dei batek abisatzen nau bezperan bildu direla kontseiluko guztiak alkateordearen etxean. Hain zuzen alkateordea suprefetaren kusia zen bere emaztearengandik. Alkateordeak erran du bere dimisioa ematen duela, eta denek dimisioa eman dute.

Udal kontseiluko guztiek? Zure taldekoek ere bai?

Denak nire taldekoak ziren! 1977an zerrenda guztia pasatu zen. Denek dimisioa eman zuten. Larunbatean etorri nintzelarik Baigorriira eta ikusi nuelarik nire alkateordea, erran nion: «Beraz, dimisioa emana duzue?». «Bai». «Errak: zenbat dei ukan dituk suprefeturatik?». «Ez, ez didate sekula deitu». «Ez erran, eni, suprefetak ez duela hor bere sudurra sartu». Prefetak onartu zuelarik dimisio hori, gero nihaurk ere eman nuen nire dimisioa. Baigorritik alde egin dut horrela.

Baigorriira geroztik itzuliko zinen. Zer moduz harremanak?

Ikusi ditut, eta lehenbiziko keinua izana da agurtzea. Baina gero, harremanik, ez. Ez batzuekin ez besteekin. Baina

denek badakite, oraindik batzuk bizi baitira, beren familian zerbait ukan dutelarik, nik meza eman dudala. Gertatu dena da Baigorriara joaten nintzelarik orduan, hauteskunderen ena kontra ziren horiek ena alde izan direla!

Orain, denbora pasatu delarik, uste duzu zuzen jokatu zenuela ehorzketa hartara joanez?

Nire ustez zuzen jokatu dut. Bi gauza badira: nik Iparretarrak ez ditut sekula onartu, bortizkeria ez dut sekula onartu. Baina bat hiltzen delarik, ni giristino gisa portatzen naiz, bereziki familia ezagutzen dudalarik. Mutiko horren familia ezagutzen nuen. Pentsatu dut beharrezkoa zela niretzat ehorzketa mezan izatea. Baigorri ez dute horrela konprenitu. Gero jakin dut apeza, meza eman baitzuen, gauez deitzen zutela zernahi erranez eta gutun anonimoak ukan dituela. Nik ez dut sekula ezer ukan. Utzi naute trankil. Baina nik ez dut sekula ukatuko egin dudana. Egin dut, gizon gisa, giristino gisa eta politikatik urrun.

Badakit noren alde bozkatzeko dudak, denek dakite orain abertzaleen alde bozkatzeko dudala, salbu eta presidentetzarako bozetan. Hor, dudarik gabe, garai batean alde bozkatu dudalarik, orain kontra bozkatzeko dut.

Erran nahi duzu lehen sozialisten alde bozkatzeko zenuela eta orain eskuinaren kontra?

Bai. Nik Mitterranden alde bozkatu dut 1981ean. 1988an lehenbiziko itzulian Herberetean nintzen, beraz ez dut bozkatu. Bigarren itzulian, Chirac zuen kontra. Nik orduan ez dut Mitterranden alde bozkatu, baizik eta Chiracen kontra, emanez botoa Mitterrandi. Gero, gauza berbera Chirac berriz presentatu delarik, edo Sarkozy.

2002an Chirac eta Le Pen izan ziren bigarren itzulian.

Oroit naiz joan naizela bozkatzera Baigorriara bigarren itzulian, hartu ditut bi paperak, joan naiz gortinen atzera

“

Denek dakite orain abertzaleen alde bozkatzeko dudala, salbu eta presidentetzarako bozetan

”

bakartasunean zauden tokira, puskatu ditut biak, eta gutu-nazalean sartu.

Boto baliogabea.

Ez bainuen Chiracen alde eta are gutxiago bestearen alde eman nahi.

Zer balorazio egiten duzu Frantziako Estatuak Euskal Herriari buruz izan duen politikari buruz? Esperantzarik?

“

Hizkuntza ez da ofiziala, baina ez dut uste sekula ukanen dugunik. Hain hertsia da, hain jakobinoak, ez dutela sekula onartuko

”

Ez dut uste gauza handirik ukanen dugunik. Euskararen Erakunde Publikoarekin gauzak aise gehiago ofizialdu dira. Ofizialtasun tipi bat bada. Hizkuntza ez da ofiziala, baina ez dut uste sekula ukanen dugunik. Hain hertsia da, hain jakobinoak, ez dutela sekula onartuko. Baina emeki-emeki behar da jokatu, urratsez urrats. Ni pragmatismoaren alde naiz, eta ez dut uste iraultzek gauza handirik ematen dutenik. Frantzian ere ez, zeren eta Iraultzaren ondotik Napoleon ukan dugu. Errepublikan bizi gara. Nik bozkatu dut V. Errepublikaren edo Konstituzioaren kontra, 1958an, botere gehiegi baitu orain gure presidentek. De Gaulle zelarik, pasa zitekeen. Pompidouekin ere bai. Mitterrandekin, alde batetik bai. Baina hor dira katastrofe batzuk: Giscard, Chirac, eta orain Sarkozy. Ni VI. Errepublikaren alde naiz! Erran nahi baita, Parlamentuari eman behar zaizkio bere dohainak eta botereak, ez gizon bati bakarrik.

Pilotari eta pilotazale

Pilotaren munduan ere ibilia zara. Zer egin zenuen, aurrena pilotari gisa eta, gero, laguntzaile gisa?

Gazte-gazte ginelarik Baigorri kirol bat bakarrik zen: pilota. Pixka bat errugbian ere hasi ginen, baina bereziki pilota. Aita ere pilotaria nuen. Ez profesionala, baina errebotean

eta joko garbian ari zen. Zaharrer Segi deitzen da Baigorriko taldea. Han jokatu nuen nik. Errebotean, 1943an, adiskide bat ihesi joan zen beste aldera, haren partez izan nintzen, eta txapeldun izan ginen errebotean. Saratarren kontra irabazi genuen. Gero segitu nuen errebotean, baina aldi batez bakarrik irabazi genuen.

Gerora, hona jin eta sartu nintzen federakuntzan. Lau urte egin ditut hor. Lau urte horietan segitu ditut pilotaren gauzak, eta igorri ninduten Kaliforniara pilotariekin, 1971ko urrian. Orduko presidenteak erran zidan: «Hautatzen haut hi, zeren eta baitakik euskara, han behar baita euskaraz mintzatu». Ez dakit zenbat mintzaldi egin nituen han. Azken egunean hasi nuen mintzaldia erranez «huna nun den etorria, partitzeko tenoria», kantu bat baita. Eta ohartu nintzen bazirela batzuk negarrez. San Franciscon, Los Angelesen, Chinon, Renon... ibili ginen. Eraman nituen pilotariak, orduan txapeldun zirenak esku huska eta finalean izan zirenak ere. Harambillet zaharra ere eramane nuen, Agerrekin-eta ari zena, profesionala izana. Denak jiten ziren harengana, ezagutu baitzuten jokalaria gisa, edo gerla aitzinean edo gerla ondoan. Kalifornian atzeman ditut eskolan nirekin ibili ziren batzuk ere.

Zer garaitan aritu zinen pilota federakuntzan?

Sartu nintzen 1968an. Federazioan nintzelarik sortu dut *Pilota* aldizkaria. Lehenbiziko alea agertu zen 1970ean. Bada beraz orain, segitzen baitu, 41 urte. Beti bederen orrialde bat bazen euskaraz. Geroztik, bukatua da hori. Baina ni han nintzeno, hor izan da beti.

Pilota federazioan lau urte egin zenituen, baina Pilotarien Biltzarean, urte asko.

Pilotarien Biltzarra 1957an sortu zuten, Agenen nintzelarik. Biltzar horren egitekoa zen jadanik txapeldun izandakoen berriz biltzea. Darricau medikua izan zen lehenbiziko buru. Ni buru izan naiz 1981etik. 27 urte izan naiz buru.

2008an nire txanda zen joateko edo berriz presentatzeko, eta erran nuen: «Banoa». Bestela, segituko nuen buru gisa.

Biltzarrak egiten genituen hemen Lapurdi itsasondoan, gero Lapurdi barnealdean, gero Nafarroa Beherean eta gero Zuberoan. Aurten eginen da Garindainen, Maule ondoan. Urte batez biga egin genituen: bat hemen, eta bigarrena Villabonan. Bazuten errebote talde bat Villabonan, eta hara joan ginen. Zenbait domina eman genituen eta, mintzatu nintzelarik, erran nien: «Orain zuek ere behar duzue horrelako pilotarien biltzar bat egin». Eta entzuna izana naiz. Han bada Pilotarien Batzarra. Lehenbiziko biltzarra egin zutelarik, han nintzen. Beti harreman onak ditugu elkarrekin. Urtero domina bat ematen zaio Hegoaldeko bati hemengo biltzarrean, eta hango batzarra biltzen delarik, ematen zaio ere domina bat hemengo bati. Lehenbiziko urtean bi domina eman zituzten, bata Roger Lagisquet, *Bota* sinatzen zuenari, eta niri.

'Herria' aldizkarian

Aldizkarigintzan kazetari gisa ari zarela esan genezake?

Kazetari gisa, nahi baldin baduzu, nahiz eta ez naizen batiere profesionala.

Nolatan hasi zinen?

Bordeleko Unibertsitatean bazen irakasle bat, adiskidea, Robert Escarpit. Idazten zuen egunero artikulua tipi bat *Le Monde* egunkarian. Biziki zorrotzak egiten zituen eta, eredu gisa hartuz, pentsatu nuen nik ere horrelako bat egin neza-keela *Herria*n. Eta hasi nintzen, hartuz *Gehexan Pontto* izena. Esplikatu dizut izena nondik heldu den.

Noiz hasi zinen?

Ez naiz oroit. Batzuk bilduak izanak dira eta *Ponttokeriak* liburuan publikatuak. Hor agertuko da noiz hasi nintzen

[1969]. Galdegin nion Beñat Oihartzabali ikus zitzan eta hauta, ez bainuen nik egin nahi. Hobe da beste norbaitek egitea, hobeki ikusten baitu zein diren onak eta zein baztertzekoak. Hasi nintzen horrela. Gero sortu dut «Telebixta leihotik»: Etienne Salaberrik bi artikulu egiten zituen, bat frantsesez eta bestea euskaraz, eta zendu zelarik [1981ean], erran nion Emile Larreri huts hori behar zela bete; haren segida hartu nuen, baina ez berak egiten zuen bezala, baina beste zerbait, telebistari buruz.

Geroztik, astero bi idatzi dituzu.

Bai. Eta hilabetero *Enbatan*, frantsesez.

Zer iturri erabiltzen dituzu eta zer gai jorratzen dituzu batez ere zure artikuluetan?

«Telebixta leihotik» egiteko, telebista ikusiz. *Ponttokeria* besterik da. Hor nahitaez atzematen dut asteko gaia: zer pasatu den aste horretan, horri buruz. Iparraldeko gaiak gehienetan, batzuetan Hegoaldekoak, Sarkozyren kontra, munduko berriak...

Egunkariak Internet bidez edo paperean irakurtzen dituzu?

Nik paperean. Badut astekari bat oso maitea: *Le Canard Enchaîné*. Sekulako ironiarekin ematen ditu berriak. Nik ere ironia maite baitut. Egunerokoan, *Le Monde* eta *Sud Ouest*. Eta telebista eta irratiak.

Zure artikuluek eraginik dutela adierazten duen oihartzunik iristen zaizu?

Bai, ukan ditut. Gutxi, baina ukan ditut kontra. Eskuin murraren kontra idatzi nuelako idatzi zidan batek Marseillatik, euskaraz, hango euskalduna zen. Baina, bestenaz, anitzek erraten didate, *Herria* hartzen dutelarik, irakurtzen duten lehenbiziko artikulua dela *Gehexan Pontto*. Nik gauza berbera erraten nuen *Le Monde* hartzen nuelarik: Escarpite-

“

Anitzek erraten didate, *Herria* hartzen dutelarik, irakurtzen duten lehenbiziko artikulua dela *Gehexan Pontto*

”

na irakurtzen nuela lehenik. Horrek berotzen zaitu pixka bat. Ikusten duzu irakurria zarela.

Gustura egiten duzun lana izango da, zeren eta, 88 urterekin, astero idazten jarraitzen baituzu.

Bai. Nahi nuke beharbada «Telebixta leihotik» utzi, baina ikusten dut *Herriak* ere behar duela, ez dela horrela uzten ahal. Administrazio Kontseiluan ere banago, buruorde.

Euskara batuaren aldeko borroka

Lehen aipatu duzu 1962an Lafitte joan zitzaizula eta, zuk aurrez ezer jakin gabe, jakinarazi zizula euskaltzain zinela, Oxobiren orde. Zure ustez zein zen euskaltzain izendatua izateko zure meritua nagusia? Etxahuni buruz abiatutako baina artean burutu gabeko ikerketa?

Artikulu batzuk agertu baitziren jadanik *Gure Herrian*, eta uste dut Real Sociedad Basconganda de Amigos del País elkartearen aldizkarian. Behar da erran ere oporrak pasatzen nituela familiarekin Hernanin eta, emaztea eta haurrak eramaten nituelarik hondartzara, ni joaten nintzela Diputazio-ko bibliotekara, 1959tik. Hor ezagutu ditut Mitxelena, Irigarai, Fausto Arozena bibliotekako burua... Batzuek eta besteek ezagutzen ninduten, eta normalki onartua izan nintzen Euskaltzaindian, nahiz eta ez sekula urgazle izan.

Bakarretarikoa zara, ezta?

Biga gara. Bigarrena da Pello Salaburu.

Euskaltzain oso izendatu zintuztenean, 1962an, Jose Maria Lojendio zen euskaltzainburua. Nolako Euskaltzaindiarekin egin zenuen topo?

Ezagutzen nituen hemengoak: Lafitte, Dassance, Epphere... Lafon ere bazen baina Arcachonetik ez zen joaten. Iratzeder nirekin sartu zen. Eta gero sartu dira Larzabal, Emile Larre... Han ezagutu ditut Mitxelena, Irigarai, Arrue... orduko jendea.

Joaten ginelarik Euskaltzaindira, Angelutik joaten nintzen Uztaritzera, hartzen nuen Dassance, hartzen nuen Lafitte, gero berriz Sokoatik pasatzen ginen Larzabalen hartzeko... Ikusteko zer girotan ginen: hartzen nuen Dassance, eta emeki-emeki mintzo zen; sartzen zen Lafitte, hasten zen mintzatzen, Dassance isilik; Sokoan sartzen zen Larzabal, eta Larzabalek betetzen zuen —garai batean Larzabal ez zen gehiago jiten, zeren eta mehatxuak izan baitzituen—; Iratzeder jiten zen noiztenka, eta beti gibelean eta beti kantuz, entzuten zenuen eta ari zen bere kantuari esker bere poesia edo salmoak egiten; Hiriart-Urruti ere jin da garai batean; jin da ere Xarriton, eta Xarriton sartzen zelarik...

Denak isilik?

Gero jin da Peillen... Eta Xarriton ere isildu da! Izana naiz gidari ez dakit zenbat urtez. Hogeitaz urtez edo. Orain, gidatzen naute.

Lan guti egiten zen orduan Euskaltzaindian. Hasia zen pixka bat berriz pizten, baina jadanik batzuk kanpoan ziren. Krutwig ere joana. Belaunaldi berri bat sartu zen orduan. Euskaltzaindiak bazituen 18 euskaltzain oso, eta 24ra pasatu zen. Hor sartu zen denbora berean gazte multzo bat: Jose Mari Satrustegi, Alfontso Irigoien, Juan San Martin...

1962an ez nintzen biziki joan Euskaltzaindira, zeren eta Bordelen banuen lan aski. Pentsatzen nuen ez nintzela sartu behar sarrera mintzaldia egin gabe, eta horrela pasatu zen urtea. Sarrera mintzaldia egin nuen Baigorri, 1963ko uztailan. Oxobiri buruz egin nuen, frantses akademian bezala. Eta ohartu naiz ez dela batere horrela egiten Euskaltzaindian. Nik hala egin nuen.

Zer zentzutan frantses akademian bezala?

Erran nahi baita: sartzen denak behar du zendua denari buruz egin.

1966an bi gauza egin ziren Euskaltzaindian. Batetik, Lojendiok nahi ukan zuen joan, aski zuen; eta, bestetik, sortu

zuten euskaltzainburuordearen kargua, ez baitzen lehena-go. Ikusten zuten buruordeak behar zuela norbait hemengo, Iparraldekoa, hemengo gobernu, kontseilu orokor, alkate eta horiekin mintzatzeko. Beraz, izendatu zuten euskaltzainburu Manuel Lekuona eta buruorde, ni.

Iparraldekoen artean gazteena izan arren?

Lafittek nahi baitzuen. Lafittek proposatu ninduen. Izendatua izan nintzelarik, ez nintzen hor. Lafitte jin zitzaidan eta: «Ez dute nire alde bozkatu» [barrez]. 22 urte izana naiz buruorde.

Iparraldeko eta Frantziako administrazioekin harremanak izateko ondo kokatua edo horretara ohitua zinelako aukeratu zintuzten zu?

Hori da. Lafittek ikusi zuen behar zela norbait jadanik unibertsitatean aritzen zena. Ikasen buru nintzen ere. Hemen ez zen legez Euskaltzaindirik, eta orduan sortu genuen. Egoitza Ikasekin genuen. Legeztatuak izanak ginen, erranez gu ginela Bilbon zen erakundearen adar bat.

Suprefetarekin izanik horretaz, erran nion: «Nik hau nahi dut». Eta eman nion etsenplu bat, zeren eta ez zuen aise onartzen izan dadin adar bat: «Nik nahi dudana da SFIO den hori». Sozialistak SFIO ziren: *Section Française de l'Internationale Ouvrière*. Hiruzpalau egunen buruan telefonatu zidan eta erantzun zidan: «Onartzen dut SFIO».

Iparraldeko Euskaltzaindia legeztatua izan zen hartan, nor izan zen Iparraldeko elkartearen buru hasieran: Lekuona edo zu?

Ni. Hori zen hastapena. Geroztik behar den bezala lotu dugu, bereziki ni izan naizelarik euskaltzainburu. Nik utzi dudalarik, orduan ezarri dugu euskaltzainburua dela hemengo buru ere. Beraz, Andres Urrutia da orain. Behar da ikusi ere legeak aldatu direla, zeren eta 1962 eta 1968an Europarik ez zen. Orain dena aldatua da. Ez dago batere oztoporik.

Zu Euskaltzaindian sartu zinenen, bilera gehienak non egiten ziren?

Donostian beti, Diputazioan. Bilbon Erribera 6 delako hartan zen kokatua Euskaltzaindiaren egoitza, han zen biblioteka, eta biltzeko gela bat ere bai, baina oso tipia. Ez zen dietarik ez ezer, biziki zuhurki bizi baitzen Euskaltzaindia.

Frankismoaren garaian sartu zinen Euskaltzaindian. Euskaltzaindiaren dinamikan inguruabar politiko horrek asko eragiten zuen?

Denetarik bazen Euskaltzaindian. Koldo Mitxelena oso kontrakoa zen, abertzalea, baina bazen ere Antonio Arrue. Arrue frankista zen. Prokuradore izana Madrilen. Beraz, hor ez ginen batere politikaz mintzo.

Zu sartu berritan euskaltzain berriak sartu zirela aipatu duzu lehen. Akademia indarberritu zuen horrek?

Errebelatze moduko bat izan zen, beste manera batez bultzatzen hasia. Gauza berbera urgazleekin. Orduan sortu da ere AEK, 1966an. Oroit naiz Rikardo Arregik erran zuelarik zer eta nola egin behar zen euskaraz mintzatzen ez zekitenek edo idazten ez zekitenek ikas zezaten. Berehala sartu ziren Satrustegi, San Martin, Zearreta, Lizundia eta horiek guztiak, eta hedatu zen behar den bezala.

Oroit naiz ere, 1968an, urteko lehen bilkura ukan genuelarik Bilbon, aldiari behin joaten baikin Bilbora, han denak bildurik geundelarik, ez bakarrik euskaltzain osoak baina urgazleak ere, Gabriel Arestik proposatu zuela Euskaltzaindiaren 50. urteurrenean zerbait egitea euskara batuari buruz. Berehala gazteak haren alde agertu ziren, eta orduan egin zen behar den lana Arantzazura biltzeko. Probintzia guztietan egin ziren biltzar batzuk, hemen Iparraldean ere egin ziren. Arantzazun gertatu dena da Mitxelena izan zela gidari. Mitxelenak hartu zituen 1964an Baionan bildu ziren idazleek egindakoak: Txillardegia, San Martin eta horiek guztiek jadanik hasia zuten, eta Mitxelenak hori hartu du eta bultzatu.

Zu 1964ko bilera hartan izan zinen?

Ez nintzen. Ez nuen jakin ere.

Beraz, aurrena idazleen bilera egin zen Baionan 1964an, gero Arestiren proposamena 1968 hasieran, ondoren Ermuan ere egin zuten idazleek bilera 1968ko ekainean, eta azkenik, Euskaltzaindiaren biltzarra urrian.

Arantzazun izan ziren batzuk alde, beste batzuk kontra. Batzuek ikusten zuten deseginen zirela euskalkiak, ez zuten ulertzen euskara batuaren beharra. Eta hori argi eta garbi dago. Euskara batua beharrezkoa da, lotzen ditu euskaldun guztiak. Hizkuntza bat da. Egun batez Europa batu batean sortzen baldin bada Euskal Herri osoa, hizkuntza bat ukatzen dugu eta euskara batu horrek egingo du lur eta euskaldun guztien batasuna, politikan ere denen biltzaile baita. Nik pentsatzen dut zernahi gisaz zuberotarrek segituko dutela beren maskaradak edo pastoralak zubereraz idatziz, eta ez dut nahi hori izan dadin egun batez euskara batuan. Emeki-emeki gehienek ikasiko dute. Uste dut euskara batuaren kontra zirenek eta gero Euskerazaintzan egon direnek ez zutela hori konprenitu.

Zu zeu Arantzazuko biltzarrean ez zinen izan. Baduzu pena biltzar historiko hartan egon ez izanagatik?

Ez. Hala gertatu da. Ez dakit zer ekarriko nuen gehiago. Besterik banuen egiteko. Oposizioetako ahozko azterketak egin ziren irailaren azken hamabost egunetan Parisen, epai-mahaikide izan nintzen, eta nekaturia etorri nintzen. Ez nion errango nire emazteari, hamabost egun kanpoan pasaturik, berriro hiru egun behar nituela pasatu kanpoan. Ez nintzen menturatu! Haurrak ere hor ziren. Behar ziren zaindu. Uste dut sekulako eztabaidak izan zirela Arantzazun. Nahasia izan zen.

Handik gutxira, 1970ean, aldaketa etorri zen Euskaltzaindiaren buruzagitzan.

Erran behar da ere hor izan zela matxinada bat. Manuel Lekuona dudatan zegoen, eta bazituen aholku-emaileak arrunt euskara batuaren kontra zirenak. Berriz egin zirelarik hauteskundeak, baztertua izan zen Lekuona eta Luis Villasante jarri zen bere lekuan.

Lekuonak ez zuelako Arantzazun hartutako bidea garbi ikusten?

Ez zuen bultzatzen behar den bezala. Aldiz, Villasantek, bai. Eta Mitxelena. Villasantek, zerbait dudan zuelarik, Mitxelena galdegiten zion.

1962an ezagutu zenuen Euskaltzaindia hark lan handirik ez zuela egiten esan duzu, geldoa zela. 1968tik aurrera hasi zen abiada hartzen?

Orduan hasi da. Erran nezake orduan, zinez, behar den bezala lotu zaiola lanari Euskaltzaindia. Ez du erran nahi aurretik ez zela deus egiten, AEK eta horiek guztiak sortu baitira eta bultzatzen genituen ere bertsolariak. Zerbait egiten zen, dudarik gabe. Baina ez gero egin den adina.

Hamar urteren buruan, Arantzazuko erabakiak berretsi zenituzten Bergarako biltzarrean. Ez eztabaidarik gabe, hala ere.

Euskaltzaindiak erabaki zuen hamar urteren buruan, 1968tik 1978ra arte, ikusiko zela ea Arantzazuko erabakiak onartuak ziren ala ez. Eta, beraz, heltzen gara hor 1978ra.

Begarakoan bertan izan zinen.

Bai. Bergaran bildu ginelarik, Villasantek izendatu ninduen moderatzaile. Mitxelena erraten zuen: ez baldin badugu euskara batua egiten, hilen da euskara. Sekulako eztabaida izan zen arratsalde hartan. Gero Euskerazaintza sortuko zutenak, kardaberaztarrak, hor ziren. Oroit naiz erran niola Jose Luis Lizundiari: «Bihar hala segitu behar baldin badu, nik behar dut beste norbait moderatzaile izateko, ze-

“

Erran nezake 1968tik aurrera, zinez, behar den bezala lotu zaiola lanari Euskaltzaindia

”

ren eta akitua bainaiz». Eta irriño batekin erran zidan: «Bihar gauza zientifikoetan sartuko gara eta ez dute ezer esango». Gauza zientifikoak eraman ziren, lana egina genuen hemen eta erabakiak hartu ziren Mitxelenaren eta gurre artean. Horrela bukatu zen.

Orain garbi ikusten duzu euskara batua egin beharra zegoela, baina hasiera hartan ere horren garbi ikusten zenuen bidea horrek izan behar zuela?

Pixkanaka ikusi dut. Beti euskara batuaren alde izana naiz.

‘H’-ari buruzko eztabaida latzena Hegoaldean izan zen, baina Iparraldeko euskaltzainek ere hartu zenuten parte, noski, eztabaida horretan.

Bai. Mitxelenarekin hautsi-mautsi bat egin dugu ‘h’-arekin, konponketa bat: erran nahi baita, batzuek hemen konsonante batzuen ondotik ‘h’ batzuk sartzen zituztela, eta horiek baztertu ditugu; aldiz, bai hastapenean eta bai bi bokalen artean, ‘h’ batzuk beharrezkoak jo ditugu.

Negoiazio politiko baten tankeran, beraz.

Hori da! Hautsi-mautsia hori da. Hemen Iparraldean ez zuten berehala onartu! ‘X’ ere, ‘ch’ idazten baitzen hemen. Orain, horiek guztiak bukatuak dira. Orduan, aldiz, bazen eztabaida.

Interesgarria da, garai batean, Lino Akesolo izendatua izan zela euskaltzain oso eta ez zuela onartu, eta gero Euskerazaintzako buru izana dela. Baina Euskaltzaindikoko Gramatikako batzordera beti jiten zen Akesolo. Egun batez egin zuen bere txostena, hor nonbait daukat txosten hori, eta errana diot euskaltzainburuari egun batez emanen diodala txosten hori, zeren eta txosten hori ‘h’ guztiekin idatzia baita! Akesolok idatzia.

Euskerazaintzako buru izan baino lehen?

Ez, Euskerazaintzako buru zelarik. Bazekien biziki untsa Akesolok non egiten zen lan. Euskara behar den bezala bai-

tzekien, eta bere laguntza ere eskaintzen baitzuen. Errespetu handiarekin hartzen genuen Akesolo.

Euskerazaintza sortu izanak kezka sortu zizuen?

Ikusiz nor zen han, ez dut sekula pentsatu lanjer handirik izan zitekeela. Nik bederen ez. Iparraldean ez dugu horrelakorik pentsatu. Hegoaldean, beharbada bai. Nik uste dut Villasantek pairatu duela asko, haren kontra jokatu baitira bereziki. Baina azkenean: zer da orain Euskerazaintza? Nor da Euskerazaintzaren alde? Non dago Euskerazaintza?

Baina sortu zenean, itzala zuen jendeak sortu zuen.

Baina guk bagenekien jende gehiena euskara batuaren alde zela, zeren eta inkesta bat egin izan baitzen Bergaran edo pixka bat lehenago, eta inkesta horrek erakutsi zuen %90 batuaren alde zirela, bereziki gazteak. Erran nahi baita hamar horiek zirela zaharrak. Hor bazen adinaren arabera ko berrikuntza bat, eta onartuak ginen. Hori jakin dugu Bergaran. Orduan, aise zen segitzea. Bagenekien bultzada hor zela eta gazteak gure alde zirela.

Iparraldeko euskaltzainen eta idazleen artean euskara batuaren aldeko adostasuna zer neurritakoa zen?

Hemen ere izan zen eztabaida. *Herrian* hartu genuen politika izan zen ortografia zaintzea. Azken batean, *Herrian* buru zirenak euskaltzainak ziren: Lafitte, Larre... Orain, Janbattitt Dirassar, ohorezko euskaltzain dugu.

Artikulu egiten bazen 'ch'-rekin, 'x' ezartzen zen. Bigarren gauza: Hegoaldeko hitzak hemen sartzen hasi ginen. Erran nahi baita, erakutsi euskara batuan izaten ahal zirela sinonimoak. Eman dezagun 'ardietsi': sartu dugu 'lortu'. Hemen inork ez zuen erraten 'lortu'!

Beste bi gauza behar ditut erran. Batetik, ikusi dut nola hangoek, Hegoaldekoek, onartu zuten ortografia berria eta nola ongi idazten zuten. Ez zen aise 'h' sartzea, eta nola onartu zuten San Martin batek eta Satrustegi batek, berehala-berehala.

Eta bigarren gauza, sortu delarik euskal gobernu, hor euskara batuaren aldeko erabakia hartu zuten eta jadanik Estatutuan bazen Euskaltzaindia zela erakunde aholku-emaile ofiziala. Berrikitan, Jakiunde erakundea bildu delarik eta ni mintzo nintzelarik, aipatzen nuelarik euskara batua, eman nizkion eskerrak ere euskal gobernuari, bereziki Hezkuntza ministroari, erabaki zuelako eskola guztietan behar zela ortografia berria hartu.

Pedro Miguel Etxenikeri, alegia.

Hori da, Etxenike, Jakiundeko buru. Ez nuen haren izenik eman, baina gero jin zitzaidan Etxenike, erranez: «Hori egia da».

Izango zen eztabaidarik erabaki hori hartu aurretik, garai hartan EAJn gauzak ez baitzeuden horren argi.

Badakit izan zela eta, azkenean, euskara batuaren alde zirenek irabazi egin zutela. Pentsa ezazu, hortik aurrerakoek ez dute ortografia berria besterik ezagutu eskolan, eta hori bultzada ikaragarria da. Zeren eta ortografia batua duzularik, jadanik urrats handia egina da.

Behin euskara batuaren oinarriak finkatuta, Villasante buru zelarik, Euskaltzaindia lan batzordeka antolatzea izan zen hurrengo urrats garrantzitsua.

Batzordeen sorreran bere eragina dauka Jose Luis Lizundiak: gramatika, atlasa, onomastika, literatura... behar den bezala denak lanean hasi baitira. Villasante buru eta ni burorde, elkarrekin egin ditugu. Baina Lizundiak bazuen hori: jadanik udal batean ari zen idazkari gisa eta, sartu delarik Euskaltzaindian langile gisa, behar den bezala lotu dira guztiak. Hor egin dira lan ikaragarriak.

Hartzen duzularik gerra aitzineko Euskaltzaindia, ikusten duzu bazela jende jakintsua, hala nola Azkue eta bertze, eta egiten zituztela beren artikuluak, baina hori zen bakartasuneko lana. Aldiz, gu multzoka. Ez bakarrik hori: euskaltzain

oso ez zirenak ere sartu dira batzordeetan, urgazle ez zirenak ere sartu dira horretan, unibertsitateko irakasleak. Guk bildu ditugu unibertsitate guztiak gai batekin: euskara. Unibertsitateko irakasleak gurekin ari dira batzordeetan.

Euskaltzainburu

Euskaltzainburuorde 22 urte egin ondoren, 1988an buru izendatu zintuzten. Noizbait esana duzunez, Hego Euskal Herriko eta Espainiako erakundeetan onartua izango ote zinen zalantza izan zenuen, ordura arte beti Hegoaldekoa izan baitzen euskaltzainburua.

Bai. 1966an sortu zutelarik euskaltzainburuorde kargua, nahi zuten ezarri euskaltzainburuorde hori beti Iparraldekoa izango zela, eta Lojendiok erran zuen ezetz. Jakin dut gero. Lojendiok erran zuen ezetz, ez zela horrelakorik egin behar, beharbada egun batez Iparraldekoa izanen zelako euskaltzainburua. Eta hala gertatu da.

Pentsatzen dut pixka bat nekatua zela Villasante. Eroriko bat egin zuen mendian. Egun batez jin zitzaidan, Bilbon, eta erran zidan: «Zuk behar duzu segida hartu». Nik ez nuen sekula pentsatu euskaltzainburu izanen nintzela, pentsatzen bainuen Hegoaldekoa izanen zela. Hemen guti gara: orotara 700.000 euskaldun baldin badira, hemen, eman dezagun, %10.

Beraz, erran nion: «Ez dakit onartua izanen naizen». Villasantek erran zidan: «Ikusiko dut». Eta bizpahiru hilabeteren buruan etorri zitzaidan berriz egun batez, Donostian ginelarik, eta erran zidan: «Onartua zara». Pentsatzen dut Villasantek bai Lizundiari eta bai beste batzuei galdegin ziela ikus zezaten, mia zezaten hori. Hala pentsatzen dut.

Euskaltzainditik kanpoko erakunde politikoetan galdegin ote zuten badakizu?

Hori da nik galdegiten nuena. Ez dakit onartua izango naizen, ez bakarrik Euskaltzaindian, kanpoan ere. Erran behar

da ere ezagutua nintzela jadanik. Norbait izendatua delarik, izan dadin UPNkoa, Miguel Sanz edo Juan Cruz Alli, izan dadin sozialista, izan dadin... berdin du. Guk bisita egiten diogu. Hori da Euskaltzaindiaren politika. Politikaria izendatua izan bada, harekin Euskaltzaindiak harremanak behar ditu. Ez du kolorerik ikusten horretan. Beraz, nik ezagutu ditut bai Carlos Garaikoetxea, bai Jose Antonio Ardantza gero, bai Mari Karmen Garmendia, bai Juan Jose Ibarretxe, ezagutu ditut Alli, ezagutu dut Sanz, Yolanda Barcina ere ezagutu dut Iruñeko alkate zelarik... Beraz, ezagutua nintzen jadanik. Politikariek ezagutzen ninduten. Bai Bilbon, bai Gasteizen, bai Iruñean, bai Donostian. Bergarako biltzarra egin zelarik ere bazekiten nor zen moderatzaile: ukan dut propaganda jadanik egina, kazetariek erraten zutelarik hor mahaiburu Haritxelhar zela. 1988an, abenduaren 30ean, bildu ginen Gipuzkoako Diputazioan, eta hor izendatu ninduten.

18 boto izan zenituen alde, bi boto Alfontso Irigoienen alde eta bat zuria.

“

Badakizu nork emana duen zuria? Nik emana. Nire alde bozkatu izan dut gero, baina egun hartan, ez nuen nahi.

Azken 50 urteetan euskararen arloan izan da iraultza, hori baita iraultza egiazkoa, ez egun batean egiten dena

Izendatua izan zinenean, zure mintzaldian, zera esan zenuen: «Lanak hasiak dira, behar dira bururatu». Uste duzu lan horiek bururatu zirela edo bururatzeko bidean jarri zirela?

”

Azkenean Andres Urrutiak ere ez du bertzerik erran [barrez]. Hemen gauzak osoki aldatuak dira. Azken 50 urteetan izan da iraultza, hori baita iraultza egiazkoa. Ez egun batean egiten dena. Emeki-emeki. XX. mendearen bigarren parte hori euskararentzat nire ustez garai handia izana da, eta bereziki Euskaltzaindiak lan ikaragarria egin du hor. Jin dira unibertsitateak: EHU, Deustukua ere sartu da euskaraz, Mondragon, Nafarroako Uniber-

tsitatea, NUP (Nafarroako Unibertsitate Publikoa), Bordele, Paue, Baiona...

Jadanik atera dira *Orotariko Euskal Hiztegia* 16 tomo. Badira Onomastikan ez dakit zenbat lan. Gramatikan ere badira bospasei liburu. Atlasean ere biga badira publikatuak. Literaturan ere egin dugu ez dakit zenbat lan. Hor ageri da. Garai batean entzun dudalarik etekinak, etekinak, etekinak... Hor dira etekinak. Politikariek ere behar lukete ulertu ikerketa ez dela egun batetik bestera egiten. Behar zaiola behar den denbora eman, eta utzi.

Hortakotz, erraten dut datorren urtean 50 urte izango direla sartua naizela Euskaltzaindian, eta nire zahartasun horretan ikusten dudala nola aldatu den lehenik Euskal Herria, baina nola aldatu den euskara ere. Beste garai batean sartu gara euskarari. Bereziki orain, baliatu ditugula modernitateak eman dituen tresnak.

Esango zenuke zein izan diren zu euskaltzainburu izan zinen garaiko lanik edo momenturik garrantzitsuenak?

Egin ditugun biltzar nagusi eta kongresuak, hor erakutsi baitugu zer lan egin dugun eta etekinak zein ziren. Euskaltzainburua da bultzatzaile, edo erakusten du bere burua plaza gizon izanez [barrez].

Bilboko egoitza berriaren inaugurazioa ere garrantzitsua izan zen, ezta?

Bai, bai. Eta nola! Eta, azkenean, Eusko Jaurlaritzarekin sinatu dugun azken hitzarmena. Nahiz eta ez dudan nik sinatu, Andres Urrutiak baizik, nire garaian preparatua izana da. Hitzarmen horrekin, hiru diputazioek eta gobernua gure aurrekontu arrunta osoki bere gain hartzen dute.

Euskaltzainburu izan zarenean, diplomazia lanetan eta instituzioetako harremanetan eroso jardun duzu, ezta?

Bai. Pentsatu, alkatea izana naiz ere. Unibertsitatean ere behar ziren gauza batzuk egin. Nik harreman onak ukan ditut.

Denek erraten didate plaza gizona naizela. Jendearen aitzinean mintzatzeko ez naiz beldur. Hori ere betetzen nuen Villasanteren denboran. Villasante gizon isila zen. Egun batez, Ardantzak gomiturik Gasteizen ginela, Villasantek erran zidan: «Erantzunen diozu?». Erran nion: «Ez, hemen Ardantzaren aitzinean, euskaltzainburuak behar du eman erantzuna». Eta egin zuen, untsa, dudarik gabe. Baina beti, frantziskotar hori bere isiltasunean hor zen... Beti: «Zu mintzatzeko zara».

Euskaltzainburu nintzela, François Bayrou izendatu zutelarik [Pirinio Atlantiarretako] Kontseilu Orokorreko buru, telefonatu nuen Pauera erranez noiz etorriko zen Baionara. Erran zidaten egun bat, eta erran nuen berehala egun horretan Euskaltzaindiak bere burua presentatuko ziola Bayrouri. Jin ziren Satrustegi, San Martin eta abar. Esplikatu nion Bayrouri zer den Euskaltzaindia, zer lanetan ari den eta abar. Biarnesa baita, biarnesera baitaki, hizkuntzen alde da dudarik gabe. Erran zidan: «Zenbat subentzio duzue?». «Bi mila libera». «Gehiago ukanen duzue». Eta aise gehiago ukan dugu. Beharrik, Iparraldeak ere orduan zerbait eman zezakeen. Erran zidan ere: «Egun batez nahi baldin baduzue gomitatuko zaituztet Pauera, Kontseilu Orokorra biltzen den etxera, Parlament de Navarre delakora». Erran genion Bayrouri etorriko ginela.

Euskaltzaindia osoak batzarra egitera?

Bai. 1993ko uztailean egin genuen. Galdegin nion gela bat goizean gure lanen egiteko, eta arratsaldean bazen biltzar irekia. Biltzar ireki horretan ziren: hiru diputatu nagusiak, Nafarroako Gobernutik Hezkuntza ministroa [Javier Markotegi], Ardantza eta Bayrou. Mintzatu zen lehenik Bayrou, harrera ona eginez eta aipatuz Euskaltzaindia, zer lan egiten genuen eta abar. Nik erantzun nion, euskaraz lehenik, frantsesez gero eta espainolez Markotegirentzat. Gero mintzatu zen Ardantza euskaraz. Mintzatu zen Markotegi espainolez. Eta bukatzeko, Txomin Peillenek eman zuen txosten bat gaskoineraz. Zazpiak bat hor ziren.

Bayrourekin izandako harreman horrek eta Pauen egindako bazarrak eraginik izan zuten? Aldaketarik izan zen Frantziako Administrazioaren eta Kontseilu Orokorraren jarreran?

Bayrou gero ministro izan da, Hezkuntza ministro. Hezkuntza ministro zelarik, 25 urteak ospatu zituelarik Seaskak, Bayrou hor zen. Eta Bayrouri esker orain Frantziako Gobernuak soldatak ematen dizkie Seaskako irakasleei. Frantzian irakaskuntza hizkuntza da frantsesa, baina Seaskan erran genezake hori hautsi dela. Orain onartua da beste hizkuntzak ere hor direla, irakaskuntza egiten ahal dela ez bakarrik frantsesez. Uste dut Bayrou horretarako gizon ona izan dela. Bera ere gaskoineraz ari da! Badaki eta egiten du!

Erran nezake ere ukan genuela onura publikoko erakunde gisa onartua izatea. Badakizu non egin den hori? Suprefeturaren. Izan baitira hemen bai prefet batzuk eta bai suprefet batzuk zinez... ez dezaket erran euskararen alde zirenik, baina bai ulertzen zutela eta onartzen zutela. Suprefeturan preparatu dugu dosierra, dossier hori joan da Parisera, eta han Charles Pasquak du sinatu onura publikoaren onarpena. Badakit hor nor zen bultzatzaile.

Nor?

Bi ministro. Bat, Alain Lamassoure, eta bestea, Bayrou. Hori, 1995ean.

Euskaltzaindia onura publikoko erakunde gisa aitortzeak izan du garrantzirik?

Bai. Beste aurpegi bat dauka Euskaltzaindiak. Ez dira nor-nahi onura publikoko izendatuak direnak.

Spainiaiko Estatuak Erret Akademia gisa du onartua Euskaltzaindia, Euskal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroan erakunde aholku-emaile ofizial da. Iparraldean bide horretan onura publikoko erakunde baino gehiago izateko aukerarik ikusten duzu?

Oroit naiz 1994an bildu ginela Miarritzeko udaletxean, eta hor proposatu nuela galdegitea Gobernuari euskara izan dadin hizkuntza ofiziala. Bozkatu zen eta igorri zitzaion bai

Errepublikako presidenteari, Mitterrand zen orduan, eta bai lehen ministroari eta beste ministro batzuei. Erantzunik ez genuen izan, batena salbu. Uste dut Pasquak erantzun zuela. Hori da azken urratsa. Besteek dutena eta, guk, ez. Baina horretan ez naiz biziki baikorra. Gehienetan baikorra naiz, baina horretan ez.

Gero, hala ere, sortu da Euskararen Erakunde Publikoa, eta horretan sartua da Euskaltzaindia. Diru iturri bat da. 140.000 euro dauzkagu Euskaltzaindiarentzat. Pentsa ezazu zer diren 140.000 euro, garai batean 2.000 libera zirelarik, orduko 40.000 pezeta!

Uste dut onartua dela Euskaltzaindia. Politikari guztiek onartzen dute. Orain Frantxua Maitia da buru, baina orain arte buru izan da Max Brisson, UMPkoa, gizon argia, euskararen alde bilakatua. Euskaltzaindiak Bilbon egin zuelarik bilkura irekia duela bizpahiru urte, bi gauza egin ziren: batetik, Euskararen Erakunde Publikoarekin sinatu zuen hitzarmena Euskaltzaindiak, eta hor ziren Max Brisson eta prefeta; bigarrenik, euskaltzainek eginiko artikuluekin oherzko liburua eskaini zidaten, Iker sailean agertu dena.

Mintzatu zen lehenik Andres Urrutia, eta gero mintzatu zen Max Brisson. Harriturik egon nintzen egun hartan! Zeren eta mintzatu baitzen esanez egun berezia zela sinatu zelarik hitzarmen hori, bazekielarik biziki untsa Eusko Jaurlaritzak ere dirua ematen ziola Euskaltzaindiari, eta beraz hor harremanak onak zirela. Eta gero egin zuen nire alde. Laudorio zama bat izan zen: eni esker ikusi zuela euskarak zer balio zuen, ni nintzela gizon irekia, tolerantia... Sekulakoak entzun nituen egun hartan, harriturik egon nintzen.

Frantziako administrazioak euskararekiko duen jarrera itxiaren barruan, jarrera irekia izan duten politikari batzuekin egin duzu topo, beraz. Lamassoure, Brisson, Bayrou... aipatu dituzu. Horiez gain besterik nabarmenduko zenuke?

Jean Grenet. Guk gaztelu berrian dugun egoitza Baionako Udalak emana da. Pagatzen dugu ura, elektrika eta abar,

baina alokairurik ez. Urrats bat da hori ere. Ez dut uste Grenet aitak egingo zuenik. Didier Borotrarekin ere noiznahi mintza gaitzke. Maitiarekin ere bai. Hartzen dituzu auzapezak... edozeinekin. Maulen egin dugu Jean-Baptiste Coyosen sarrera eta auzapeza hor zen, Mixel Etxebest, euskalduna. Euskaraz mintzatu zen. Erran nahi baita, politikariek ere beste ikuspegi bat daukatela eta errespetatzen gaituztela.

Garai batean zer ziren euskaldunak? Langileak, neskameak. Orain, unibertsitatean dira. Errespetua lortu dugu. Errespetatzen gaituzte. Hemengo euskaltzainak unibertsitatean dira eta sartzen dira hemengo intelligentsia delako horretan. Lehen mespretxua zegoen, orain errespetua dago.

Orain euskaltzain emeritua zara. Aktibo jarraitzen duzu?

Bai. Banoa hilabeteroko bilkura guztietara eta ezarri naute Literatura Ikerketa batzordeko buru. Baina utzi behar dut egun batez Literatura Batzordeko buruzagitza. Aipatua dut erranez beste batek behar duela hartu, eta erantzuna: «Itxoin, itxoin... zure beharra badugu oraindik».

Euskaltzaindiaz aparte, *Herrian* astero eta *Enbatan* hilero idazten jarraitzen duzu. Ezer gehiago baduzu eskuarte?

Baditut bizpahiru gauza egiteko. Bat, Etxepareri buruz. Ari naiz Etxepareren maitasunezko olerkiak aztertzen. Jadanik publikatuak ditut zenbait: *Emazteen fabore* eta *Sautrela* publikatuak ditut. Pentsatzen dut *Eganen* agertuko dela laster artikulatu bat. Igorria dut jada. *Euskeran* ere agertuko da beste artikulatu bat, orain preparamen ari naizena, Etxepareri buruz ere. Nahi nuke erakutsi zer izan den Etxepare, ez baita behar den bezala estudiatua izan. Hori nahi nuke testamentu gisa utzi.

Ari naiz ere 'ados' hitzaren etimologia egiten. Tipikeria bat da, baina agertuko da. Pilotatik heldu baita. *Jeu de paume*

“

Garai batean zer ziren euskaldunak? Langileak, neskameak. Orain, unibertsitatean dira. Errespetua lortu dugu

”

jokoan —Enrique IV.a horretan ari izana da—, trinketea eta errebotean bezala, beti espainolez kontaktzen da: *kintze-nada*, *trenta-kintze*, *cuarenta-kintze*... Eta biek *cuarenta* egiten dutelarik, berriz jiten dira *trentara*. *Trentara* jiten direnez, bi tantoren diferentzia behar da irabazteko, erran nahi baita *trenta* horretan *a dos* direla, biren faltan. Frantsesez ere hala da: *à deux*. Hortik jin da ‘ados’ izatea, hau da, helburu edo aburu berarekin, eta hortik adostu eta horiek guztiak. Nonbait argitaratuko dudala pentsatzen dut. Ari naiz beste etimologia batzuekin ere. Literatura Batzordean ere egiten dut lan.¶

ARTEA 85

Antonio Lópezek Bilbo margotuko du
Bilboko eskaintza artistikoaren bultzada
Proiektu estrategikoa

HAIZEA BARCENILLA

TEKNOZIENTZIA 91

Piccoli neutroni
Euskarazko tesiak
Fracking

INAKI IRAZABALBEITIA

LITERATURA 98

Literatura ezlekuetan
Ezagutzen ez nituen idazle horiek

GOIZALDE LANDABASO

SOZIOLINGUISTIKA 104

Udazkeneko berria
Krisi ekonomikoa, diskurtso instrumentala

LIONEL JOLY

GLOKALIA 111

Urriak 20 egun zuenekoa
Eldarnioak eta punka
Erronka globalak

JOSU LARRINAGA

Italo Calvinoren *Hiri ikusezinak* liburuan bada Bilboren kontrako hiria. Maurilia deitzen da, eta hiriko gune bakoi-tza bisitatzen duzunean, aurretik nolakoa zen ikus dezazun postal bat erakusten dizute. Bilbon postal zaharrak erre egin dira, eta gaurkoarekiko harrotasunak iraganik ez duela pentsa dezakete batzuek: kanpoko lagunei Bilbo hiri industria-la izan zela kontatzen diedanean, sinestea ere zaila egiten zaie. Postalak Bilbon gaur egun hasi dira existitzen. Calatravak, Gehryk, Isozakik eta orain Antonio Lópezek egiten dituzte.

Antonio Lópezek Bilbo margotuko du

«Bilbon zerbait sumatzen dut, ederra ez dena baina ezta itsusia ere», esan du Antonio Lópezek Arte Ederretako museoan duen erakusketaren aitzakiaz, Bilbo margotuko duela publiko egin denean. Agian deklarazio zertxobait mirespe- nezkoagoa espero bazuten ere, politikari eta kudeatzaileak pozez zoratzen daude. Propaganda kanpaina serioa izan da, eta museoak jada irekiera bereziak planifikatu ditu espero den ikusle zaparradari aurre egiteko. Benetako margolariak, beste garaietako tailerren lan-sistemak mantendu eta paisaia ulergarriak egiten dituztenak, beti dira ongietorriak, batez ere tentu handiz aurrerakoiak izan nahi duten hirietan. Agintariak lasaitu hasperen batez aldarrika baitezakete kulturari arreta eskaintzen diotela performer biluzi baten ondoan argazkirik atera behar gabe. Eta jendea andanan etorri-ko da, Bilbok garai guztietako jenio handiak maitatzen di- tuelako: beste nonbait, eta orokorrean kapitalaren laguntzaz, onartuak eta ziurtatuak izan diren horiek hain zuzen ere.

Bilboko ikuslegoak badaki zer ikusi nahi duen: azken hamabost urteetan oso ondo erakutsi zaio zer den zuzena eta zer ez. Askok ez dute Pollock maite, baina badakite «handi» bat dela, Guggenheimeko bisita gidatua horrela ziurtatu die-telako. Zenbaitek parke bat nahiagoko zuen Iberdrola dorrearen lekuan, baina hiria inoiz zapaldu ez duen arkitekto talde batek saria eman badio, zer dugu besteok esateko? Agian norbaitek auzoak berpiztuko zituen aktibitate alternatibo gehi-go desiratu zuen momentu batez, baina *The Bilbao Effect* erakutsi zion hiri bateko hirigintza eta birmoldatzea, beste garaietako historia industrial zikin, ketu eta erraldoia ezabatuz, postmodernitatearen bidea dela. Postmodernitatea zehazki zer den, auskalo, baina garaian garaikoa dela, seguru.

Bilbok irudi berria eraikitzen jarraitzen du urtero, eta ez da inolaz ere espontaneo: arkitekturaren distiratsua, eskulturaren abstraktu eta identitarioa, pinturan hobe figuratiboa. Kasu guztietan, gizon zuri ezagun batek sinatua. Kasu guztietan, asteburu baterako datozen turistez betea. Kasu guztietan, handia eta publizitate zabalekoa. Kasu guztietan, berria eta memoriarik gabekoa. Kasu guztietan, kontrolatua.

Italo Calvinoren *Hiri ikusezinak* liburuan bada Bilboren antza duen hiri bat. Tamara deitzen da eta zeinuz betea dago. Bertan irudiek, seinaleek eta objektuek ez dute euren burua errepresentatzen, baizik eta beti beste zerbaitekin: kurri-kek dentista, seinaleek egin ezin dena, ile-apaindura batek dotoretasuna. Horrenbeste dira zeinuak, ordea, ezen gehienek pean ezkututzen dena ezin duen inork asmatu. Bilbon ere, eraikitzen den ezer, hartzen den edozein erabaki, zeinu bat da, eta zentzu ezkutua du, semantika politikoaren munda-ban barneratu nahi ez den ikusle axolagabeak orokorrean aintzakotzat hartuko ez duena.

Bilboko eskaintza artistikoaren bultzada

Guggenheima, Iñaki Estebanek esan zuen bezala, museo bat baino askoz gehiago da. Hiriaren aldaketa osoa sustatze-

ko balio izan zuen, aurpegi garbiketa orokorra egiteko. Denbora gutxian, Gernikako Arbolaren aurretik kokatu zen bizkaitarren identifikazio-zeinu bezala. Gehryren eraikina beso zabalka hartu zutenak ez dira bereziki kulturaren mai-tale; izan ere, haientzako Guggenheimak ez du kulturarekin horrenbesteko loturarik. Guggenheimak marka internazio-nala adierazten du, munduko mapan kokapen zehatz bat; publizitatea; turismoa; komertzioa; *in* daudenen *champions league*. Guggenheima Guggenheim eraikinaren profila da, bere argazkia bidaia-txosten batean.

Hala ere, museoaren mirariak behera egiten du: behin ikusita, zeinuak ez du adorazio jarraiturik behar, eta gutxi dira itzultzen diren turistak. Horrek larritzen du, eta baita konponbideak bilatzera bultzatu ere. Berpiztu behar da Bilboren auraren bultzada. Ondorioz, Bilbao Nextek, Bilbok bere etorkizun kapitalista, hipermoderno eta esterilizatua lortzeko sortutako elkarteak (ekonomikoa, ez kulturala), plan bat du: artista ezagunak ekartzen jarraitzea, hirian lanak ekoitz ditzaten, eta ebento artistiko erraldoiak antola-tzea, bienalen agendan sartu ahal izateko. Horretarako artea-ren merkatuan esperientzia duen Lourdes Fernandezek fitxaketa aurkeztu zuen orain hilabete batzuk.

Bitxia da nola, gauza bat esaterako, beste bat adierazi nahi den kulturari buruz hitz egiterakoan: modernismoko ameri-
kar arte ustez autonomoak Bilbon sustapen ekonomikoa erre-presentatzen du; Oteizaren ikuspegi filosofikoak eskul-tura dekoratibo erraldoietan bihurtzen dira; artearen bidez hiria berpizteaz aritzen direnean, bertakoen behar eta nahie-tan izan beharrean, turistek erakarpenean pentsatzen da.

Bilbora datorren bidaiariak ikusiko du bertako eraikinak ez direla ez etxeak ez bulegoak, baizik eta erakutsi nahi den zorientasun berritzaile baten zeinu; artelanak arrakastaren irudiak direla, eta ez abstrakzio hutsaren adierazpenak. Ba-ten batek sinbolo, zeinu eta irudi guztien atzean ezkutatzen den hiria ikusi nahi badu, kostatuko zaio, alderdi horiek udalak beste zeinu eta irudi batzuen atzean ezkutatzen bai-

titu ere: immigrazioa, marjinaltasuna, desordena eta biolentziaren irudiak. Edozein kasutan, ezer ez da Bilbon irudietan dirudiena.

Italo Calvinoren *Hiri ikusezinak* liburuan bada Bilbo gogorazten didan hiri bat. Zembrude deitzen da, eta begiratzeko duenaren arabera aldatu egiten da, irudi desberdinak eskaintzen ditu. Zembruden, jende gehienak gora begiratzeko du hasiera batean, bere leiho, gortina eta ur-zorrotadetara; bere animoa aldatuz doan heinean, begirada jaitsiz doa es-toldak, arrain-hezurak eta paper zikinak ikusteko. Bilbok ere ikusle asko ditu, eta bakoitzak ikuspegi oso desberdina kontatu dezake hiriari buruz. Bilbok, aldiz, Zembrudek ez bezala, ikusle batzuk besteen gainetik hobesten ditu.

Proiektu estrategikoa

Gero eta handiagoa izan hiria, gero eta anitzagoa bere biztanleria. Bilbo New York ez bada ere, Euskal Herriko desberdintasun sozial gehiena eskaintzen du: emakume burgestu permanentedunak, zakurrarekin eseriak izkina batean flauta jotzen «una monedita» eskatzen dutenak, gazte mendizaleak, heldu rockeroak, punki gutxi baina adin guztieta-koak, ballet dantzariak, opera maitale eta aldibereko ekologistak eta beste milaka identitate nahasi gehiago. Horietako bakoitzak bere habitata du, bere hiria ikusteko begirada partikularra, maite eta gorroto dituen txokoak. Horiek guztiak dira egunero Bilbo begiratu eta gustuko edo deseroso aurkitzen dutenak, bere bizitza sozial, politiko, kultural eta ekonomikoa, besteak beste, osatzen dutenak.

Baina Bilbon joera bat indartzen ari da azkeneko garaian: publiko zehatz batzuk hobesten, onartzen eta sustatzen dira, beste guztiak iluntasunera bultzatuz. Masiboki, ondo jantzita, isiltasunez eta erreberentziaz arte ofiziala ikustera datorren multzoa maite da, ibai ertzetik ordenatuki *footing* egin edo zakurra paseatzera ateratzen dutenak (kakak jasoz, noski); edo ordu berean eta kamiseta berdinez gizonzkoen futbol talde

bat animatzera elkartuko den jendetza. Gero eta gutxiago jasaten dira kaletik ibiltzerakoan monumentu berri eta ñirñir-lariei beharrean eraikin zahar industrialei so egiten dietenak; etxe berdin-berdinetan bizi beharrean, espazioak hartu eta bizitza koloretsu, berri eta ez komertziala zabaltzen dutenak; arkitekto ezagun baten azken hitzari itxaron beharrean, *do-it-yourself*ari ekin eta ingurua eraldatzen saiatzen direnak.

Bilbok, gero eta gehiago, bide markatuetatik ibili eta seinaleak erakusten dizkieten bideak soilik jarraituko dituzten ikusleak nahi ditu. Ez Deustuko kanala, ez Zorrozaurre berria: ikuslegoaren bateratzea da egungo proiektu estrategikoa. Bilbo metropoli txiki bat izan zitekeen, bizitza eta kultura ulertzeko modu anitzak gainjarriz, hiriaren maila desberdinetan begirada desberdinak onartuz; ordea, bere murruean artean ezkutatzen den irudi bakarreko herri mugatuan bihurtzen saiatzen ari da, batera edo bestera begiratu, luxuzko maketak erakusteko kapaza besterik ez dena.

Italo Calvinoren *Hiri ikusezinak* liburuan bada Bilbon Marco Polo bezala sentiarazten didan hiri bat. Aglaura deitzen da, eta berari buruz Polok dio: «hitz egiten den hiriak existitzeko behar duen oro du, baina bere lekuan existitzen den hiria gutxiago existitzen da». Horrenbeste esan da Aglaurari buruz, ezen gertatzen diren gauza berriak izendatzeko hitzak bukatu zaizkigun, eta hiria bere diskurtsoaren edertasunetik bizi da.

Bilbori buruz asko entzuten da iritsi aurretik, asko eta handi. Hirira heltzean, hitz horiek guztiek benetako Bilbo ezagutzen ez duzula pentsarazten dizute, zure aurrean aurkitzen dena ez baitator entzundako kondairekin beti bat. Xumeagoa eta apalagoa da Bilbo agian; baina Polok Aglauran bezala, izkina batean zerbait liluragarriaren posibilitatea mugitzen ikusten duzu; kale batean, ustekabekoak aurre egiten dizu segundo batez; etxe zaharkituen itzaletara, lokalen barneetan, plaza zenbaitetan aukerak ezkutatzen dira, diskurtso eder eta bakar horretatik alde egiten lagunduko dietenaren zain.

Polok dio biztanle gehienak Aglauraren izenarekin hazten den hirian bizi direla, eta ez dutela ikusten lurretik sortzen den beste Aglaura hori; eta bigarren Aglaura hori deskribatzeko hitzik ez dagoenez, oroitzapenetatik at geratzen dela, ahaztu eta galduta. Bilbok oraindik aukera du hizkuntza berri bat aurkitzeko, Aglaurak ez bezala, bere edertasunaren erretorikan galdu aurretik.¶

Piccoli neutroni

Irailaren hondarrean neutrinoak izar mediatiko bihurtu zaizkigu. Zientzietako ikasketak egin ditugunoi jakina zaigu partikula iheskor horiek Enrico Fermiri zor diotela grazia. Neutroi txikiak zirelako horrela esan behar zitzairen. Kale legendatzen jo izan dut izenaren arrazoia. Alta bada oker nengoen.

Wolfgang Paulik, 1930ean, beta desintegrazioa izeneko prozesu erradiaktiboan kontserbazio-legeak azaldu ahal izateko, partikula teoriko bat postulatu zuen. Neutroi esan zion karga elektrikorik ez zuelako. Bi urte geroago, James Chadwickek atomoen nukleoko partikula astun neutro bat aurkitu zuen eta neutroi izena jarri zion elektroien eta protoien ereduari jarraituz. Hortaz, izen bereko bi partikula desberdinekin ari ziren garaiko fisikariak lanean. Gauzak horrela, 1935ean italiar fisikarien bilera batean argibide hau eman ei zuen Fermik: «I neutroni di Chadwick sono grandi e pesanti. I neutroni di Pauli sono piccoli e leggeri; essi debbono essere chiamati neutrino». Horrela kontatzen du behintzat George Gamow fisikariak *Thirty years that shook physics: the story of quantum theory* liburu ederrean.

Fisikaren historian arrasto luzea utzi duten fisikariak laurak!

Ba neutroi txiki horiek erlatibitatearen teoria eta azken mendeko fisikaren oinarriak astindu dituzte egin berri den OPERA izeneko esperimentuaren emaitzen arabera (ikus: www.scientificamerican.com/article.cfm?id=particles-found-to-travel). Izan ere, neutrinoen abiadura neurtu da eta argia baino azkarrago mugitu daitezkeela eman dute aditzera datuek. Hori fisika modernoaren muinean dagoen erlatibitatearen

teoriaren kontra doa oso-osorik. Zalaparta sortu da komunitate zientifikoan eta baita komunikabideetan ere.

Ez naiz neroni fisikaria eta ez dut gaitasunik juzgatzeko ez esperimentuak eman dituen datuak ezta esperimentuaren zuzentasuna ere. Alabaina, esperimentuan parte hartu duten zientzialariak lehen mailakoak dira. Horrek lana txukun egin dutela eta emaitzak ez dituztela arintasunez publiko egin ematen du aditzera. Akats esperimentalak egon daitezke eta bildutako datuak okerrak izan. Esperimentu bakar baten emaitzek ez dute teoria bat azpikoz gora botatzen. Errepikatu egin beharko da esperimendua egindako baldintzetan eta beste batzuetan. Beste esperimendu batzuk diseinatu beharko dira datu hori berresteko. Azkenik, neutrinoek argiaren abiadura gainditzen badute, ez da ezer larririk gertatuko. Erlatibitatearen teoriak akatsak izango ditu. Beste teoria bat etorriko da ustezko anomalia hori azalduko duena. Duela 105 urte horixe eragin zion fisika klasikoari Einsteinek erlatibitatearen teoriarekin eta gainerako ekarpen iraultzaileekin. Hori zientzia da azken beltzean, bere handitasunean eta bere ziurgabetasun diakronikoan.

Bidenabar, unibertsoaren osagairik handiena ei den materia beltza esplikatzen fisikariek darabiltzaten ideien artean Newtonen grabitatearen legea eta Einsteinen erlatibitatearen teoria oker egon daitezkeela diote erradikalenek.

Beraz, deus berririk ez zerupearan.

Euskarazko tesiak

Eusko Jaurlaritzako HPSk jarri du sarean *Euskarazko tesiak* izeneko baliabidea (www.euskara.euskadi.net/r59-tesiak/eu/w10aTesDocWar/comunJSP/w10aPrincipal.do?idioma=eu). Bertan, euskaraz defendatu edota argitaratu diren 202 doktorego tesi biltzen dira. Udako Euskal Unibertsitatearen ekimenez jarri zen abian proiektua.

Ataria jada publiko zela jakin orduko bertara jo nuen apur bat kuxkuxeotan ibiltzera, nire tesia bertan baitago. Duela

hogeita bost urte defenditu nuen tesia euskaraz eginiko lehenengoetako bat zela banekien; jakin-minak bultzatuta zenbatgarrena izan zen begira hasi nintzen. Datu jakingarriak bildu nituen.

Izan ere, horrelako biltegi batek informazio diakroniko interesgarria eskuratzeko parada dema euskararen corpusaren zein estatusaren normalizazioaz. Zergatik? Tesi bat euskaraz idatzi eta defendatu ahal izateak bi gauza aditzera ematen ditu gutxienez. Batetik, jakintza alor horretan euskaraz erosotasunez adieraz daitezke ideiak eta kontzeptuak, hots, hiztegi eta esaldi-mailan estandarizazio-prozesu bat gertatu da edo gertatzen ari da. Bestetik, bada pertsona multzo bat jakintza horretan normaltasunez euskaraz lan egiten duena, alegia, eskolak euskaraz ere ematen dira eta produkzio idatzia ere (liburu, apunte eta enparauak) bada.

Honatx datuak. Biltegiak jasotzen dituen bi lehen tesiak 1982an defendatu ziren eta biak kimikazkoak dira. 1983a urte antzua jazo zen. Alabaina, neronek 1986ko abenduan nirea defendatu arte beste zortzi defendatu ziren. Esan nahi baita, 1982 eta 1986 artean 11 tesi defendatu ziren euskaraz. Guzti-guztiak zientziazkoak: 6 kimikazko, 2 fisikazko eta bana ingeniarietazko, medikuntzazko eta matematikazko. Horietatik 10 EHUUn leitu ziren eta gainerakoa Nafarroako Unibertsitatean.

Humanitate eta letren lehen euskarazko tesiak 1987an defendatu zituzten eta hizkuntzalaritzazkoak izan ziren. Horietatik eta 1989an hamarkada bukatu arte, humanitateak zientzietei gairitu zitzaizkien 7 eta 2.

Hortaz 1980ko hamarkadan 20 tesi defendatu ziren euskaraz euskal unibertsitateetan, eta ez da datu makala kontuan hartzen badugu gure hizkuntzaren normalizazioaren bide laburra eta unibertsitate publikoaren gaitetasuna, tesien %85 EHUUn defendatu baitziren.

Azken datua. Tesi horien idazle gehienak, ia denak esango nuke, pertsonalki ezagutzen ditut, askorekin harremanetan nago oraindik eta horiek guztiok koordinatu komun bat

daukagu, Iruñeako Larraona ikastetxeko karraju luzeak uztaileko bero zaparen pean. UEUren lana balioesteko beste arrazoi bat.

Zer adierazten edo berresten dute datu horiek? Zientziaren alorrean hasi zela jakintza-alorretako euskararen normalizazioa. ‘Gauza jakina’, esan dezake baten batek UEUren testu-produkzioari, UZEIren lehen hiztegi terminologikoen izaerari edo Elhuyar taldearen indarrari erreparatuta. Humanitateak etorri ziren geroago. Deigarria da gutxienez. Euskal literaturaren tradizioa humanitateen tradizioa da. Garaiko euskal inteligentzia apaiztegietan hezitakoa zen nagusiki eta tradizio humanista horretan hazitakoa. Anekdotak da zientzia euskarazko testuetan 1970eko hamarkada arte.

Nola esplikatzen da hori? Tradiziorik ezak, apika, lagundu egin zuen, baina seguruenik zientzialarien jarrera praktikoa-goak asko lagundu zuen. Esan eta egin askorik eztabaidatu gabe proposatzen ziren hitzak, terminoak eta esamoldeak euskararen sena osorik ote zuten. Komunikatzeko balio izatea eta elkar ulertzea izan ziren gure motiboak, seguruenik orduan horretaz kontziente izan ez baginen ere. Proposamen batzuk okerrak egin genituen, arrotz izan zirenak euskararen senarentzat, baina egia esateko zientziaren lengoia senarekiko arrotza da hizkuntza guztietan, konstrukturazionala den heinean. Esaterako, ‘raíz cuadrada de tres’ jatorragoa al da gaztelaniaren senarekiko ‘bi erro hiru’ euskararenarekikoa baino? Eta horregatik publikoki jipoituak eta irainduak izan ginen: Mitxelenaren kritika gupidagabea «La irresistible ascensión de la poesía a la ciencia» artikuluan *Muga* aldizkarian 1981ean, edo Ibon Sarasolaren «Tinajera muerta vacuando carpeta» artikulua garratza *Deia* egunkarian 1982an.

Beti pentsatu izan dut zuzentasun linguistikoetatik haratagoko arrazoiak egon zirela eraso horien gibelean, eta, agian, gorago aipatutako datuek darakusaten bizitasunak bazuen haiekin harremanik.

Fracking

Horixe izan da Patxi Lopezek AEBetara eginiko bisitaren hitz magikoa, hiru letrako sigla eta lau letrako hitz desiratua alde batera uzten baditugu.

Teleberri ikusten ari nintzen eta Texasen Lopezek egun hartan eginiko bisita hizpide berri-emaileak. *Fracking* izeneko ustiatze-sistema batek autohornikuntza energetikoa eta 60 urterako gasa emango dio Bizkaiko itsasoaren zoko honetan kokatzen den herri honi Arabako lautadako hobien bidez. Izan ere, gas naturalak EAeko mix energetikoa %40aren bueltan osatzen baitu. Sistemak nola funtzionatzen duen erakutsi zuten, halaber.

Kanpai hotsa ez zitzaidan gustatu. ‘60 urterako gasa eman-gu digu’ esaldiak inplizituki garapen-eredu bat darama bera-rekin, alegia, orain arte bezala jarraitzea: erregai fosiletan oinarritutako eredu, non energia berriztagarriak apaingarri baino ez diren.

*Fracking*ak nola egiten duen lan esplikatuz zuten animazio baten bidez. Lur zorua zulatu egin behar da eta, ETBko esatariaren arabera, gero urez eta produktu kimikoz osatutako fluido bat injektatzen da lurpean, zeinek arrokan pitzadurak sortzen dituen, eta horrek gasa biltzea posible egiten du. Produktu kimiko entzun eta belarriak tentetu zitzaizkidan. Dena den, nire lehenengo kezka izan zen pitzadurek eta hustutako gasak utzitako hutsuneek luraren egonkortasunari nola eragingo zioten.

Gas naturaleko hobi arruntetan, gasa harri iragazgaitzek osatzen duten poltsetan gordeta egoten da. Poltsa horren pareta zulatzen denean gasak ihes egiteko modua du eta gainazalean biltzen da. Dena dela, toki askotan gasa arroketan bertan xurgatuta egoten da, eta harritik difunditze-ko abiadura oso motela da. Hori gertatzen da, esaterako, Arabako lautadaren lurrazpiko paleozoikoko eskistoetan. Egoera horretan erabiltzen da *fracking* delakoa gasa biltze-ko.

Egia esan *fracking*a kontzeptu berria zen niretzat. Ingelesezko Wikipediaren bidez *hydraulic fracturing* izeneko teknologiaren goitizena zela jakin nuen, *frack job* esaera kolokialetik eratorri dena. Haustura hidraulikoak, petrolioa, gasa edo beste substantzia batzuk harrietatik erauzteko, likido baten presioa baliatzen du pitzadurak sortzeko. Lehen-lehenik putzu bat zulatzen da. Putzu horiek bertikalak edo horizontalak izan daitezke. Bigarren horietan hasiera zuloa bertikala bada ere, sakonera jakin batean albo batera horizontalki zulatzen hasten da. Sobra ere, horixe izango da Araban baliatu nahi duten sistema. Zulaketa bukatu ondoren, likido bat punpatzen da nahikoa presioz harriaren haustura-gradiente gaingaitzeko. Likidoa maiz ura izaten da. Harria hautsi egiten da eta likidoak pitzadura eta arrakala berrietan barrera jarraitzen du bere lana eginez. Likidoarekin batera harrea edo beste material bat ere injektatzen da, likidoa erauzten denean pitzadura irekita irauteko. Eta horretan guztietan lagungarri izateko produktu kimikoak ere injektatzen dira. Produktu kimiko horiek biozidak, likatasun-kontrolatzaileak eta emultsionatzaileak dira. Injektatutako likidoa erauzten denean, harrietan harrapatutako gasak ihes egin dezake eta zulatutako putzuan barrera bildu egiten da.

Haustura hidraulikoa ez da polemikatik libratzen den teknologia. Azken 40 bat urteetan teknologia hori zabaltzen ari den heinean, AEBetan bereziki, non 50.000 putzutik gora zulatu diren, ingurugiroari ekar diezazkion ondorioei buruz kezka sortu dira. Frantzian, esaterako, debekatuta dago. Alderdi desberdinetatik sortzen da kezka. Erabiltzen diren substantzia kimikoen ingurukoa da bat: substantzia horiek edateko uren akuiferoak poluitu ditzakete, gizakion hornikuntza arriskuan jarriaz. Bestetik, sortzen diren milaka eta milaka pitzadura eta arrakala horiek lurzoruaren egonkortasunean duten eraginaz ere bada ardura. Izan ere, kasuren batean ondorio sismikoak izan ditzaketela ikusi da. Gainera, teknologia horrek lurzoruaren okupazio handia eskatzen du, zulatze-plataformak eraikitzeko, kamioien

aparkamendu eta maniobrarako areak antolatzeko, ekipamendua kokatzeko eta gasa prozesatzeko instalazioak egiteko, besteak beste.

Kezka horien aurrean eta herritarren eta eragile sozio-politikoaren artean dagoen informaziorik ezaren aurrean, Arabako gasa ustiatzeko proiektua abiatzeko beste urratsik egin aitzin eztabaida- eta gogoeta-prozesu garden eta zabala ireki behar da, nik uste. Dena dela, eztabaida eta gogoeta ez dira soil-soilik teknologiaren onuren edo kalteen ingurukoa. Bere baitan izan behar dute Euskal Herrian aplikatu nahi dugun garapen-ereduaren galdera; bestela, arbolak ez digu basoa ikusten utziko.

Irakurleak informazio gehiago bildu nahi badu, honatx jo dezake haustura hidraulikoaren aldeko iritzia biltzeko: www.europeunconventionalgas.org. Kontrakoa: <http://fracturahidraulicano.wordpress.com>. Erresuma Batuko Manchesterreko Unibertsitateko Tyndall Centre izenekoak eginitako txostena, non, besteak beste, haustura hidraulikoaren moratoria eskatzen duen: www.tyndall.ac.uk/shalegasreport.¶

Literatura ezlekuetan

Literatura txoko eta bazter guztietan dagoela gauza jakina da. Badira, baina, ezleku bilakatzen diren tokiak, eta horietan ere literatura dago. Horietan gauza bitxia gertatzen da, literatura deigarri bilakatzen da. Esaterako, zer egiten du bertso batek Bilboko luxuzko eraikin bateko lekurik ikusgarrienean? Arte Eder Museoaren alboan eraikin berezia egin dute Bilbon. Ezin esan estilo bakarreko eraikina denik. Zeresan handia eman eta ematen du bere estilo nahasiak. Bartzuek maite, besteek, ordea, ez. Kupula handi bi ditu bazter batean eta bestean. Batek urdin kolore berezia du. Besteak, aldiz, urre kolorea. Azken honetan hizki handiz idatzia ageri da bertsoa: «Ezina eginaz ekina». Esan zidatenean ez nuen sinetsi, eta bertara joan arte sinesgaitza egiten zitzaidan. Baina, bai. Hori dio urre koloreko kupula dotoreak. Ez da bakarra. Lagun batek erosi berri duen gabardinak poema dakar forruan. «De la intimidación que ahora nos asusta / sale el pasado / sale la espléndida nostalgia / ejercicio callado del ocaso» (Orain ikaratzen gaituen intimitatetik / iragana irteten da / iraganmin bikaina irteten da / gainbeheraren ariketa isila). Gorri biziz idatzitako poemak kalea ikusten du euria goitik eta behetik ari den egunetan. Akorduan dut duela asko gona beltz bat erosi nuela bazter batean hizki zuriz idatzia zuen poema gustatu zitzaidalako. Gona ez nuen askorik jantzi, eta sasoi batean armairutik at izaten nuen goizero poema irakurtzeko. Poema oparitu nuen arte.

Ezlekuak asko dira literaturarako. Banuen metro txartel bat bagoiko lurtean abandonaturik aurkitu nuena. Zerbait idatzita zegoelako hartu nuen, kuriositateak janda zer ote zen jakin nahirik. «El tren camina y camina / y la máquina

resuella y tose con tos ferina» (Trena joan badoa, eta doa / eta makinak arnasotsa egiten du / eta kukurruku-eztul egiten du). Lagun batek behin, erratuta edo, email bitxi bezain laburra jaso zuen. «Ez naiz zure bizitzako emakumea, nire bizitzako emakumea naizelako». Lagunak ez zuen gogoan emakume hura, eta epostaz jasotako hura ezabatu egin zuen. Baina bai, arrazoi duzu, epostaz bidaltzen diren idatzi asko literatura hutsa dira. Eta ezleku baino, leku da dagoe-neko. Sare sozialak ere aipa genitzake, baina horietan ere gero eta ohikoagoa da literatura. Dena den, ikusi berri du dan argazkia aipatu barik ezin gelditu. John Waters musikari, zinemagile eta antzezlea ageri da. Liburutegi zahar baten erdian dagoen sofa gorrian jesarrita. Eta liburuz inguratuta dago. Apaletan, mahaitxo gainean eta bazterretan. Liburuak zaharrak direla esango nuke, sarri irakurritakoak. Argazkiak esaldia darama: «We need to make books cool again. If you go home with somebody and they don't have books, don't fuck them» (Liburuak bogan jarri behar ditugu berriro. Norbaitekin etxeratzen bazara eta libururik ez badu, ez ezazu txortan egin). Zalantza barik kaleak eta bere hormak (eta komunetako ateak) dira onenak. Sarri, komunak eurak. Gizonen komun bateko argazkia datorkit oroimenera. Komun publikoa. Argazkian hormaren kontrako komun-ontzi bi, eta hirugarrenaren lekuan hutsune bat. Hutsunearen gainean norbaitek boligrafoz idatzia: «Hemendik pasatu zen Marcel Duchamp». Bide batez, airean harrapatzen duzun solasaldi bat ere izan liteke literatura, poesiatik zer izan lezake. Hamazazpi urte ozta-ozta zituzten hiru neska-mutil. Batek komun bat aipatzen du, zerbait pasatu omen zaio komunean zegoela, eta desagerpenen bat dago tarteko (uler ezazu, airean harrapatzen diren solasaldiek ez dute hasierarik ezta amaierarik ere, inkonexoak gertatzen dira sarri), eta mutiletako batek erantzuten dio, «bai, Duchamp artistaren obra, ez?». Hara. Liluratuta etorri zitzaidan lankide bat lehengoan. Etxeko postontzian publizitatea sartu zioten. Botatzekoa zen, baina esaldi bat egin zitzaion deigarria. «La

chusma no se rinde» (Jendailak ez du amore ematen). Koltxoiak saltzen ei zituzten! Lagunak publizitate orria erakutsi ere egin zigun. Ez zait oso argi gelditu koltxoi bikainak saldu nahi ote zituzten, eta publizitate ona ote zen ere ez dakit. Zer esana, behintzat, eman zuen gure artean.

Ezleku guztietatik, ordea, hormak dira jaun eta jabe. Denetarik aurki zenezake. Maiz, aldarrikapen azpian ezkutatu-tako literatura. Algortako etxe zahar bateko horma batean ikusi nuen, «askatasun bakarra ametsetan gordetzen da». Tira, «gordetsen» zekarren hormak, baina horrek ere badu zer. Urrunago, Genoan (Italia), azal aldaketan zegoen horma batean irakurria: «Non vogliamo i fatti, vogliamo promesse» (Ez dugu egitaterik nahi, promesak nahi ditugu). Literaturaren promesa. Horma zuria promes leku da bat-bateko inspirazioarentzat. «Hay algo más importante que yo?» (Ba al da neu baino garrantzitsuago den zerarik?). Idazlea handi sentitzen zen unean idatzitakoa, nonbait.

Hormak, eta komunetako atea. Hor altxor handiak aurki zenitzake. Telefono zenbaki asko, abestiren baten letra, aldarrikapen ozenak, bateren baten maitasun aitorten sekretua, norbaitek utzitako izena. Besterik ere bai. «No cometas el error de pensar que el hoy es un ensayo para el mañana. El hoy es para hoy» (Ez ezazu pentsa gaurkoa bihar-korako saiakera denik. Gaurkoa gaurko da). Komunean eta kuleroak behean dituzula horrelakorik irakurtzeak zer pentsa ematen du; kuleroak bizkor goratzeko gogo. Inoiz ez dut taberna bateko komuneko atean ezer idatzi. Tira, bai, egin dut, baina hutsalkeriaren bat denboraren bidean ahaztu egin dudana. Zenbait gauza irakurtzerakoan inoiz erantzuteko gogo izan dut. Ez da nire inpresioa bakarrik, koa-drilako lagun batek kontatu zigun behin komunetik irten-dakoan erantzun egin zuela. Horrelako zerbait irakurri zuen: «Te he dejado y no te has muerto. Tus palabras eran mentira» (Utzi zaitut eta ez zara hil. Gezurrezkoak ziren zure hitzak). «Oker zaude, hilda nago», erantzun zion berak. Ezlekuak batzen ari nintzela ezagun batek eman zidan Eskoria-

tzako unibertsitatean behin irakurri zuen esaldia: «dakienak badaki, ez dakienak baleki, zein ederki!». Baina guztietatik bitxiena makillaje kutxa batean agertutakoa. «Oh belleza! Tú haces menos horrible el mundo» (O edertasuna! Munduari izugarrikeria gutxitzen diozu).

Kontuak kontu, literatura, sarri, ezlekuetarako egina da-goela dirudi.

Ezagutzen ez nituen idazle horiek

Idazle ezezagunez inguratuta bizi naiz. Egia da: inguruan baditut betitik ezagutzen dituzten idazleekin konformatzen direnak. Ni, baina, ez naiz horrelakoa. Ezezagunen deskubrimendu bakartiak asetzen nau. Tomas Tranströmer «Ezezaguna», esaterako, iaz ezagutu nuen. Literaturako Nobel saria jaso zezaketenen artean zegoen, entzuten zen izen-abizenetako bat. Nik artean ez nuen ezagutzen eta dokumentazio lan itzela egin nuen bere lan eta bizitzaz zerbait jakiteko. Suediarra, psikologoa, espetxeetan lan egindakoa. Txundigarria bere egoera: apoplexia batek jota, ezin du hitz egin baina bai idatzi. Ez zioten saria eman eta urte luze batez ahaztu egin nuen ezezagun hura. 2011n eman diote literaturako Nobel saria. Eta «ezezaguna» hitza berriz ere azaldu da eta ez soilik nire ahotsean. 2009an Herta Müllerrekin ere antzeko zerbait gertatu zen. Beste «ezezagun» bati eman zioten ustez idazle batentzat lorpenik handiena den Nobel saria.

Azken boladotan ezezagun nahiko aurkitu ditut (zuk ere egin zenezake, liburu-dendatan sartu eta patxadaz begiratzea besterik ez dago). Mozambikeko Mia Couto (Beira, 1955) ezagutu berri dut. Bai, zuk dagoeneko badakizu nor den, edo zuzenago esanda, ezagutzen duzu. Nik ez nuen ezagutzen eta bi libururen bidez egin dut: *Cronicando* (Kronikatzen) eta *Venenos de Deus, remédios do Diabo* (Jainkoaren pozoiak, Deabruaren erremedioak). Biak Txalaparta argitaletxeak kaleratuak. Kasualitate hutsa izan da; kasualitate hutsa izan zen moduan Tonino Benacquista (Choisy-Le-Roi, 1961)

ezagutzea. *Saga* liburuarekin topatu nuen lehenengoz Frantzia jaio eta italiar jatorria duen idazleak telebista saio ezberdin batean gertatutakoaren gainean idatzi zuen eleberri ona. Modu bertsuan ezagutu dut Ivan Cotroneo (Napoli, 1968). Idazlea eta gidoilaria da. 2003az geroztik baditu zenbait eleberri: *Il re del mondo* (Munduko erregea), *Cronaca di un desamore* (Maitasun baten gainbehera) eta *Un bacio* (Musu bat). Azken horren bidez ezagutu nuen nik. 93 orrialdeko eleberri labur bezain profetikoan, Ruperrek esango lukeen moduan. Interesgarria. Eta ezezaguna. Ez da ezagutu dudana italiar bakarra. Tiziano Scarpa (Venezia, 1963) lagun batek gomendatu zidan. Egia esan liburu bat gomendatu zidan, *Venezia è un pesce* (Venezia arrain bat da). Nire lagun horrek izugarri maite du Venezia, eta liburu hori maitasun ariketa bat zela esan zidan. Erosi nuen liburua. Eta beste ezezagun bat aurkitu nuen. Liburu batek, batzuetan, besapean beste bat dakar. Scarpak Gabriele Picco (Brescia, 1974) ekarri zidan. *Cosa ti cade dagli occhi* (Begietatik jausten zaizuna). Idazle hori artista ere bada, eta New Yorkeko Moma Museoan bere artelanak aurki litezke. Erosi dudana bere bigarren eleberria da. Mina ardatz duen eleberria da, mina eta hori gailentzeko ahalegina. Bide batez esan behar dut liburua katalanez ere badagoela (*El que et cau dells ulls*, Columna argitaletxeak kaleratua). Italiar ezezagunekin gogaitua, beste toki batzuetara jotzean Octavio Pineda (Kanaria uharteak, 1979) ezagutu nuen. Kanariar poeta gazteen taldean kokatu dute. *Amasijos, conversaciones y otras ciudades* (Piloak, solasaldiak eta beste hiri batzuk) da eskuratu dudana poema liburua. Frantziako Tolosan bizi izan zen espainiar hizkuntzarako irakurle lanetan, eta gaur egun Errumaniako Napoca hirian (ez Napoka Irian) bizi da.

Idazle «ezezagunei» dagokienez, aurreiritzi asko aurkitu ditut. Eta harritu nau. Eta konturatu naiz nire inguruko lan-kideentzat zenbat idazle ezezagun dagoen. Eta zerrenda bat egin dut oker ote nagoen jakiteko. Ur Apalategi, Iñigo Aranbarri, Leire Bilbao, Xabier Etxeberria, Martin Etxeberria,

Harkaitz Cano, Eider Rodriguez, Lander Garro, Irati Jimenez, Edorta Jimenez, Juanra Madariaga, Jose Luis Otamendi, Lutxo Egia, Karmele Jaio, Ixiar Rozas, Xabier Mendiguren, Katixa Agirre, Joxean Agirre, Laura Mintegi, Jasone Osoro, Koldo Izagirre, Juanjo Olasagarre, Rikardo Arregi, Itxaro Borda, Gotzon Barandiaran, Hasier Etxeberria, Xabier Artola, Jose Luis Padron, Jon Benito, Paddy Rekalde, Pako Aristi, Oier Guillan, Juan Luis Zabala, Bernardo Atxaga, Patxi Zubizarreta, Jon Arretxe, Xabier Etxaniz Rojo, Iban Zaldua, Aritz Gorrotxategi, Imanol Murua Uria, Joseba Sarrionandia, Karlos Linazasoro, Arrate Egaña, Markos Zapiain, Aitziber Etxeberria, Uxue Apaolaza, Uxue Alberdi, Iratxe Esnaola, Garazi Goia, Fernando Morillo, Joxe Mari Iturralde, Tere Irastortza, Luigi Anselmi, Ana Urkiza, Ferxtu Izquierdo, Txiliku, Asier Serrano, Castillo Suarez, Xabier Gantzarain, Miren Agur Meabe, Xabi Borda, Beñat Sarasola, Mikel Etxaburu, Ramon Saizarbitoria, Pedro Alberdi, Jon Alonso, Pello Añorga, Aurelia Arkotxa, Joxemiel Bidador, Antonio Casado da Rocha, Ramon Saizarbitoria, Aingeru Epaltza, Andolin Eguzkitza, Luis Garde, Jon Gere-diaga, Juan Kruz Igerabide, Karmele Igartua, Kirmen Uribe, Amaia Lasa, Jose Angel Irigaray, Pello Lizarralde, Xabier Montoia... eta abar... eta abar... eta abar... ezezagunak dira nire lankide batzuentzat. Badakit pasatuko zaidala, baina gaur, triste nago.¶

Udazkeneko berria

«Euskara normalizatzen ari da, euskararen egoera soziolinguistikoa normalizatzen ari da»: hori da Eusko Jaurlaritzaren azken dekretuaren aurkezpenetik atera litekeen ondorioa. Ez da gure lerro hauetan ohikoa politika-kontuak aipatzea, are gutxiago balioestea. Kasu honetan interesgarria iruditu zaigu urriaren hasieran Eusko Jaurlaritzak aurkeztu duen dekretua (eta bere aurkezpenean egindako zenbait adierazpen) betaurreko soziolinguistikoak jantzita aztertzea.

Belaunaldi berriak euskara-agirien beharretik salbuesteko dekretuaz ari gara. Euskara salbuespen-egoeratik atera nahi du Jaurlaritzak: gaurko egoera ez da bere ustez normala eta, dekretu horren bidez, gauzak normalizatu egin nahi ditu, salbuespen-egoeratik irten eta egoera normal(ago) batera iritsiz. Ez gara aztertzen hasiko euskararen egoera soziolinguistikoa normalizatua den ala ez: luze joko luke horrek, alde batetik; bestetik, berriz, euskararen egoera normala dela frogatzen saiatzea oiloei hortzak bilatzen hastea bezala da. Egia da euskara indarberritzeko egin (eta egiten ari) den ahalegin zabalean ezin ukatuzko hobekuntzak ageri direla zenbait esparrutan. Lorpen horiek gutxiesteko (are ukatzeko) joera aski nabarmena izanik gure artean, hobekuntza-lorpen horiek hasieratik beretik argi aitortzea komeni da. Beste zenbait esparrutan, ordea, gauzak ez dira horrela: beste esparru horiek funtsezkoak dira, gainera, hizkuntza belaunez belaun transmitituko bada eta bizirik iraungo badu. Hizkuntza baten normaltasun-egoera beste esparru horrek markatzen du, lehenik eta behin. Bertako erabilera nasaiak adierazten du, ezerk baino lehen, hizkuntza hori osasuntsu

dagoela «bere etxean», eguneroko erabilera arruntean. Fun-
tsezko esparru horretan ez gara aurrera egiten ari, atzera
baizik.

Gatozen harira: euskaratik salbuesteko dekretu berriak,
jendaurrean esan denez, beren ikasketak euskaraz egin di-
tuzten ikasleak salbuetsi egingo ditu hizkuntzazko hainbat
ziurtagiri aurkeztetik, bai administrazio publikoan lanpostu
bat lortzeko garaian eta bai administraziotik kanpoko lan-
postu batzuetan (euskaltegietan, irakaskuntza pribatuan
etab.). Uste izatekoa da beren ikasketak (%50etik gora) eus-
karaz egin dituzten gehienei ez zaiela hemendik aurrera,
orain arte bezala, ziurtagiririk eskatuko. Berri hori aztergai
harturik, bi ariketa soziolinguistiko egingo ditugu gaurkoan:
Eusko Jaurlaritzak prentsurrekoan agertu duen diskurtsoa
analizatzen saiatuko gara, alde batetik; bestetik, berriz, dis-
kurtso horretan Euskal Herriko egoera soziolinguistikoaz
agertu diren iritziak analizatuko ditugu laburki.

Isabel Zelaa andreak argi agertu duen moduan, egia da,
hasteko, egoera soziolinguistiko ideal batean ez dela gauza
«normala» bertako herritarrei beren hizkuntzan ondo mol-
datzen direla bermatzen duen ziurtagiririk eskatzea: «Ez da
normala herrialde batek bere herritarrei beren hizkuntza
ofizialean inolako hizkuntza-ziurtapenik exijitzea lanpostu
batera, administrazio publikoan adibidez, sartzeko». Ez da
«normala», jakina, munduko 6.000 hizkuntza ingururen
normaltasun-patroitzat ingelesaren, frantsesaren, gaztela-
niaren eta, oro har, «bere etxean» *nagusi* diren hizkuntzen
egoera hartzen bada «norma»tzat. Munduko hizkuntza guz-
tien ehuneko bostera ez dira ordea hizkuntza *nagusi* horiek,
urrundik ere, iristen. Eta besteok? Ehuneko bostera iristen
ez diren kasu horiek zergatik dira gainerako hizkuntzon
(%95 baino gehiagoon) normaltasun-eredu bakar? Hortxe
dago gakoa: euskara ez da gaur egun, oro har, etxean *nagu-
si*. Portugesa bai Portugalen (eta Brasilen, Angolan eta Mo-
zambiken), poloniera ere bai Polonian, berdin italiara Ita-
lian: gurea ez eta, gurea bezala, munduko hizkuntza gehie-

nak ere ez. Hori ahazten duen normaltasun-ereduak auzi-gaiaren muin-muina alde batera uzten du. Are gehiago: normaltasun ezak ez du, nahitaez, erabateko gaitzespen-kutsurik. Errealitate fisikoan bertan ez da izaten, oro har, erabateko normaltasunik: normaltasuna balorazio bat da berez, erreferente bat. Gutako bakoitza «beste» norbaiten aurrez aurre gara (edo ez gara) normal. Itsuen herrianitsuak dira normal. Begibakarra errege bada ere han, esaerak dioen moduan, begibakar hori ez da normala: itsuak dira han normal.

Hainbat herrialderen kasuan, haien egoera soziolinguistiko osasuntsua kontuan hartuta, egia da bertako herritarrei hizkuntza horretako ziurtagiririk eskatzea lekuz kanpo dagoela oro har. Hots, eskakizun hori ez dela situazio hartan beharrezko. Euskararen egoera bestelakoa da, ordea. Horregatik, egoera haietan normala ez den zenbait neurrik zentzu osoa du hemen. Hainbat eginbeharretarako hizkuntza-ageria eskatzea normala da hortaz, azken hogeita hamar urtean izan den bezala. Gero ere hala izan beharko du sarri, euskararen egoerak nabarmen hobera (edo zeharo okerrera) egiten ez duen artean.

Donostia ez da, bertako hizkuntzaren bizi-indarrari dago-kionez, Porto, Burgos edo Poitiers. Euskarak ez du hemen, urrundik ere, portugesak Porton, gaztelaniak Burgosen eta frantsesak Poitiersen duten osasun-egoera bera. Antzekoa ere ez. Horregatik, euskara indarberritzea baldin badugu xede, eskolak, hizkuntza-politikak eta hizkuntzazko ziurtagirien kudeaketak diferente izan beharra daukate han eta hemen. Etxetik portugesez dakien eta familian, kalean, lagunartean, lantokian eta hortik aurrerako jardun-guneetan portugesez diharduen gazteak aukera handiak ditu Porton, eskola amaitzean, portugesez lasai hitz egiten eta hainbatean idazten jakiteko. Han ere izango da zer hobetua, dudarik gabe, ikasle gazteen mintzamolde jaso eta idazkera landua indartzeari dagokionez bereziki. Hango ahuldadeak eta hemengo ezintasunak bi mundu dira, ordea. Bateko eta beste-ko egoera soziolinguistiko hain diferenteak kontuan hartu-

ta, Donostiako eskolak hainbateko (hor ere ez erabateko) ahalmena du bertako ikasleak gaztelaniaz alfabetatzeko: ikasle horiek euskara aldetik maila berera eramateko ahalmen txikiagoa du, ordea. Hala da orain eta hala izango da gero ere, euskara-erdaren eskolaz kanpoko desoreka hori den bezalakoa den artean. Desoreka horren konponketa eskolaren esku utzi nahi izatea etorkizunik gabeko jokaera da.

Beste lekuetan ere gauzak ez dira hain ximple, jakina. Aldeak eta aldeak daude han ere: ikaslearen jatorriak eta, bereziki, gurasoen maila sozialak (beren prestaera soziokulturalak eta jarduera profesionalak) alde handiak eragiten ditu ikasle batzuen eta besteen lorpen linguistiko eta kognitibo artean. Arazo handiak daude, adibidez, Paris inguruko *banlieue*etako ikasleak frantses estandarrean alfabetatzeko. Ahoz ere ez dute ikasle horiek, zenbaitetan, ondo egiten. Nola egiten ote da han langile egokiak, frantsesez «behar den bezala» dakitenak, kontratatuzko? Frantses-ziurtagiririk eskatzen al da Parisen? Normalean ez. Hizkuntza-gaitasuna ziurtatzeko modua askoz errazagoa, naturalagoa da han: administrazioan eta enpresa pribatuetan sartzeko, hautapen-prozesuan, hainbat ariketa egiten da hitzez eta idatziz; elkarrizketarik ere bai. Ariketa horietan guztietan frantses hizkuntza erabili behar izaten du hautagaiak. Prozesu osoan zehar enpirikoki neurtzen da bere frantseseko hizkuntza-gaitasuna eta, ondorioz, aski modu errazean, natural-natural, lanpostutik kanpora gelditzen da behar adinako hizkuntza-gaitasunik ez duena (edo aldaera estandarrekin ondo moldatzen ez dena).

Naturaltasuna, normaltasuna eta «beste lekuetan bezala» jardun nahia aldarrikatu direnez dekretua defendatzeko, zera ondoriozta genezake: euskaraz egingo dira laster, «beste leku guztietan» bezala, administrazioan sartzeko hautaprobak. Norbaitek ezetz esango du, agian: testuinguru soziolinguistikoak desberdinak direla han-hemen eta gehiegi eskatzea dela hori. Non dago, beraz, «leku guztietako» normaltasun-eredua?

Neurri «bereziak» aski egokiak izan litezke kasu batzuetan: egokiak eta are normalak, nahiz eta beste ingurumen batean desegokiak gertatu. «Euskara normaltzeko, herrialde normal batean bizi garela eta herri honek hezkuntza-sistema normal bat duela onartu behar dugu[la]» adierazi da dekretu berriaren aurkezpen-egunean. Euskal Herria aski herrialde normala da alde askotatik. Ezaugarri bereizleak ere baditu, ordea, berekin. Horietariko bat, ez bakarria baina bai nabarmena, euskara-erdaren arteko elebitasun sozial desorekatua da. Hizkuntza eta gizarte kontuez ari garelarik, ondo kontuan hartu behar da ezaugarri hori. Diferente izatea ez da mugarik gabeko desdirtxa. Begibakarria normal bizi liteke, besobakarria ere bai, bere «normaltasun» hori nekez izango bada ere begi-beso biak ondo dituen pertsonaren normaltasun bera. Egokitu egin beharko du begi/besobakarrak: autoa gidatzeko orduan ezin esango du «besteek ez dute aparteko neurririk hartu behar izaten autoa normal gidatzeko; normal bizi nahi dut nik ere eta, beraz, aparteko berme-neurririk gabe gidatuko dut autoa». Begia edo besoa galdu duenak ez du bere egoera onartu nahi izango, agian, baina alferrik da: errealitatea hor dago eta bere eragozpen-muga ukatuz ez du egoera hobetuko. Bere egoerara egokitzen (justu «besteak bezalakoa» ez izaten) ikasi beharko du lehenago edo beranduago, eta horren arabera jokutzen. Hizkuntza kontura itzuliz, hainbat lekutan beharrezkoa ez den jokatibidea ezinbestekoa da hemen, zenbait eginkizunetan: tartean, hitzez eta idatziz euskaraz moldatzen garen ala ez frogatzea.

Krisi ekonomikoa, diskurtso instrumentala

Aurkezpenean erabili den diskurtsoari dagokionez, interresgarria da ikustea krisi ekonomikoa eta diskurtso instrumental bat nola ari den gizartean zabaltzen. Azpeditiko erabili.com webgunean kaleratu den agirian ondorengo lerroak irakur litezke:

Gaur egun 37.000 pertsona ari dira euskara ikasten HABEko euskaltegietan. Haien artean, laurden bat baino gehiago 16tik 25 urtera bitarteko gazteak dira eta salbuesteari buruzko dekretuak onurak ekarri ahal dizkie, azterketara aurkeztu behar ez izateak dakarren dirua eta denbora aurreztearekin. Baina ez da diru kontua bakarrik. Ezin dugu onartu gazteek beren urte onenak ezertarako balio ez duten alferrikako tramiteetan murgilduta ematea.

Dekretuaren zergatia «normaltasuna» bultzatzea dela adierazi da hasieran, eta orain, horrezaz gainera, bere onuren artean ikasleek dirua eta denbora aurreztea dela esaten zaigu. Euskaltegietan irakasle gutxiago beharko da, jakina, ikasle gutxiago baldin badoa bertara. Krisi-garaian garrantzitsua da hori, administrazioarentzat. Jo dezagun aurrera, erdibidean gelditu gabe: euskararen aldeko hizkuntza-politikarik ez egiteak diru gehiago aurrezten lagunduko luke. Beraz? Badirudi momentuz koste sozial eta politiko handiegia suposatuko lukeela ideia hori azken burura eramateak.

Dekretuaren aurkezpen-egunean erabili den diskurtsoa ezaguna da garai honetan: ikuspegi ekonomizista gogotik zabaldu da *mass-media* askotan, eta «dirua aurreztea», «alferrikako gastuak murriztea» eta antzeko argudioak erabiltzea aski normal bihurtu da, neurri berri bat justifikatzeko. Mendealdeko gizarteak hainbatean onartzen eta normalizatzen baditu ere argudio horiek, ez dira oraingoz noranahikoak: Amazoniako indigenen mundu-ikuskeran ez dute, seguruen, leku handirik.

Kritika eraikitzailea izan nahi dute lerrook. Beti uste izan dut fede onez jarduten dutela politikariek. Gizaki normal gehienok baino disonantzia kognitibo gehiago badute ere, haien ahaleginak onartu egin behar dira. Kaleko jende arruntak baino informazio gehiago izaten dute, gainera, maiz. Dekretu horren kasuan, dekretua ateratzeko eskaini diguten argudio-bideak ez dirudi arbuiaezina. Entzundakoaren argitan ez dirudi hemengo egoera soziolinguistikorako egokiena denik. Lerrook idazten dituenaren iritzi hutsa plazaratzen da hemen, ordea. Dekretua prestatu dutenek beren

motiboak izango dituzte, hemengo hizkuntza-egoera hobera eramateko egokia dela uste izateko. Egia da, gainera, Lehen eta Bigarren Hezkuntza euskaraz ikasi duten guztiei ez zaiela automatikoki EGA emango: gradazio bat egiten da dekretu-asmoan eta, horrela, ikasketa-mailaren arabera izango da salbuespen-maila ere. Oinarrizko ikuspegi bien aldea argi dago, halere. Behar lukeena eta izatez dena bereizten jakiteak ez liguke kalterik egingo. Ea horretarako, besteak beste, betaurreko soziolinguistikoak janzten ikasten dugun eta bidea irekitzen jarraitzen dugun...¶

Urriak 20 egun zuenekoa

Duela urte batzuk Sabino Mendez idazle eta konposatzaile katalanak zuzenean grabaturiko disko bat argitaratu zuenean, *El día en que murió Marcelo Mastroiani* titulua jarri zion, hain zuzen ere hori gertatu zelako berak eta bere musikariek diskoan jasotzen zen kontzertua ondu zutenean. Bo, Bonnie Prince Billy iparramerikar kantariak pasa den urriaren 20an Bilboko Kafe Antzokian eskaini zuen kontzertu gogoangarria grabatu izan balu, eta argitaratu nahi izango balu, zalantzan ibiliko zen honako titulua jartzerakoan: *The day they killed Gaddafi* edo(ta) *ETAk bere ekimen armatua betiko laga zuen eguna*, gertakari biak ala biak ordu gutxi batzuetan kateatu zirelako, Bonnie Billy soinu probak egiten edo afaltzen ibiliko zen bitartean. Historiaren paradoxak eta prentsa kabine-teen buruhaustek dira kontu horiek, euskaldun askorentzat esperantzarako kondenaren beste seinale bat: egunkaritan aspaldian desiratutako albiste itxaropentsua eta libiar tiranoaren hilotz odoltsua. Batek baino gehiagok egunkariaren lehenengo orrialde hori enmarkatzea pentsatuta edukiko zuen, baina orain erakusketa oso *gorea* irudituko zaio, nonbait.

Baina kasualitateak kasualitate, bada ere hari logiko bat bi gertakari handi horien artean: Nazio Askapena borroka ereduarenak egin zuenekoa izan zitekeen ere balizko disko horren titulu egokia, gertakari biak lotzeko modukoa. Gaddafi pasa den mendeko 60ko hamarkadan mundu osoa baina batez ere Afrika osoa zeharkatu zuen deskolonizazio prozesuaren ondorioa zen. Nazio Askapen Fronteak izan ziren milaka lekutan —Aljeriatik Vietnamera, topikoak dioen legez— indar kolonialak kanporatu eta eraikuntza nazionalari ekiteko instrumentuak.

Baina prozesu horretan lider karismatikoak sortu ziren demokraziak berez behar-beharrezkoa duen gizarte zibila eratu gabe zegoen leku askotan. Mendebaldar kolonialismoak bere konkistak garatu zituen zenbait lurraldetan —Afrikan bereziki— gizarte segmentarioak zeuden, senidetasunaren araberako leinuetan antolatuta, askotan estatu autoritarioaren formako beste egitura politiko batzuk (Otomandar Inperioa, Libiaren kasuan) gainjarriak bazituzten ere. Europako monarkia edota errepublika demokrata modernoak joan zirenean, honako lurraldeetan lidergo karismatikoek txanda iritsi zen, hasiera-hasieratik Nazio-estatu forman amestu eta diseinatu ziren eraikuntza prozesuei ekiteko. Populismo sozialistaren mezuak besarkatu zituzten lidergo horiek kasu askotan, eta, AEBen edo SESBen inperialismoaren eta tokian tokiko potentzia kolonial ohien kontrol nahien kontrako borroketan, Mendebaldeko garapen ereduaren mimesi antzuetan eta ustelkeriaren ur lohietan ito ziren, kasu gehienetan, lidergo horiek. Egon ziren Julius Nyerere, Patricio Lumumba edo Thomas Sarkanda bezalakoak —euren herrietarako garapen endogenoaren bidea amestu zutenak eta amets hori garesti ordaindu zutenak—, baina batez ere egon ziren Mobutu, Bokassa edota Chevalier bezalakoak. Askapen nazional eta sozialaren erretorika mantenduz herria odolustu —bere adiera guztietan— zutenak, tiranoen zerrenda loditu zutenak. Gaddafi azken multzo horretakoa izatearen inguruan zalantza gutxi gaur egun; hori bai, horien guztien arteko ekilibristarik abilena izan denik ezin ukatu. Horregatik izan da boterean gehien iraun duena.

ETA, zer edo zer izan bada, lider kolektibo bat izan da Euskal Herrian. Erakunde hori sortu zutenek pasa den mendeko 60ko hamarkadan, Nazio Askapenaren moldea egokitu zioten (batez ere Hego) Euskal Herriak pairatzen zuen egoerari, eta gero hegemonia kulturala bereganatu duen abertzaletasun berri bat sortu zuten. Gurean egoera koloniala zegoen, edo dagoen, eztabaidatzea oso luze joko luke, baina kontua da moldeak fortuna egin zuela eta funtzionatu egin

zuela. Nazio askapen eta eraikuntza prozesua bizi izan genuen eta, horren ondorioz, frankismoarenak egin zuen Estatu espainiarrean demokrazia konbentzional bat eratu zen, Hego Euskal Herrian bi autonomi estatus lortu ziren eta Ipar Euskal Herria menderatzen duen Estatu frantses jakobinoan bere molde zentralista nola edo hala makillatu behar zutela konturatzen hasi ziren. Kontuz, badakit asko sinplifikatzen ari naizela, ez naiz ari esaten zerrendatu ditudan aldaketa horiek abertzaletasun berri horren traiektoriaren ondorio hutsak direnik —ez eta hori bere superabit guztia denik ere.

Esaten ari naiz lidergo kolektiboak, pertsonalak bezala, endeka daitezkeela, erakunde batek ere pentsa dezakeela, bere arrakasta handia izan delako, betikotu behar dela gizarte mugimendu zabal eta anitzaren gidaritzan, eta deriba militarista eta autoritarioa egin ahal duela, askapen prozesu beti konplexuak eta bere burua gauza bera direla pentsatu arte.

Eldarnioa eta punka

Gaddafiren buruan zeuden handitasun eldarnioak jadanik ezin ditugu aztertu —utzi dituen arrastoetan ez bada—, baina gure herrian lidergo kolektibo batek, bere arrakasta politiko mailarik handiena eta indar metaketa esanguratsuen lortua zuenean —Aljeriako negoziazio prozesuan, pasa den mendeko 80ko hamarkadan, adibidez—, bere bulego politikoko buruak aholkatu bezala berdinketa militarra garaipen politiko bilakatu ahal zuen menia-kateatze prozesu azkar bati ekin beharrean, soilik militarismo itsu eta antzuenak aholkatu ahal zuen noraez terroristari zergatik ekin zion... Zergati horien xerka luze jardun beharko dugu hurrengo urteotan gure artean, unean uneko arrakasta politikoaren gainetik benetan eraikuntza nazionala eta aldaketa soziala uztartuko dituen mugimendua berrosatze aldera. Azken finean, Euskal Herrian libiar tribuen eredutik ez gaude oso urrun.

Urriaren 20ko zirraren osteko hausnarketetan, Nazio Askapenaren ereduaren gorabeherei arreta berezia eskaini

die Bernardo Atxagak bere ohiko zorroztasunez Espainia aldeko egunkari erreferentzialean argitaratu dioten artikuluan. Bukatzen du esanez ETAREN larregizko iraupena ulertzeko arreta eman behar zaiola beste fenomeno bati. Bere hitzetan, «*rock and roll* globala eta bere heroi askoren historionismo antisistema». Ba, bai, nolabait bat gatoz Atxagari, begi bistan denez, arrotza zaion fenomeno global horrek Euskal Herrian eduki zuen islak, euskal punkak, oso garrantzi handia duela kontuok aztertzerakoan. Ez dezagun ahaztu Greil Marcus iparramerikar kritikariak hari historikoa topatzen duela punka eta gurean ere hain erabilia izan den milenarismoa lotzeko...

Baina hori ere ez da asko sinplifika daitekeen gaia. Azken finean, fenomeno kulturalak, estetikoak, gizarte egoera zehatzak islatzen dituzte. Euskal Herrian pasa den mendeko 80ko hamarkadan gertatzen zena oso ondo sinplifikatu zuen Durangaldeko fanzine literario batek: «Euskadi, el país menos movido: el que no está parado, está detenido». Pott Bandaren testu urbanitek eta Atxagaren beraren anphora hautsiek, maila jasoago batean, ziurrenik Euskal Hiria jadanik sutan zegoela adierazten zuten, eta zoru estetikoa eskaini zioten punk kultura berri horri. Eta kultura berri horrek, gure ustez, gasolina eman zion ETAREN jito militaristari epe motzean, baina aldi berean gidaritzaren autoritario hori barru-barrutik eztabaidatzeko eta apurtzeko bidea eman zuen, intsumisioaren bidez, kasu. Bai, luzeegia joko luke eztabaida hau behar eta merezi duen moduan garatzeak, baina bego hementan bertan gonbita hurrengo urteotan *nuklearra* izango den gaiari eusteko. (Bai, energia nuklearrak eta orokorrean Euskal Hiria kontzeptuaren atzean ezkutatzen saiatu den garapenkeriak ere badaukate lekua kontu hau aztertzean).

Erronka globalak

Orain Libian herri modernoa eraiki nahi dutenek deskubrituko dute Gaddafiren eredu ez dela asko alden du eredu

kolonialetik. Naturak emandako aberastasunak xahutu jo eta agortu arte, eta gerokoa gerokoentzat. Petrolio erreserba handiak daude Libian, baina leku guztietan bezala agortzekotan daude jadanik, eta ez dago eredurik hori gertatu eta gerorako. Modernotasunak hartu duen abiadura handia erregai fosilen xahutzean oinarritu da, eta hori desagertuz doanean ez da ezer geratzen. Gasolinak azeleratu du kapital metaketa, baina oraingoan deskubritzen ari gara mundu osoan hobekien metatzen den kapitala —finantzak, alegia— klik batez sor daitekeela baina beste klik batez desager daitekeela, estatu, banku eta laster partikularren zorraren kontura gaur egun eztanda-ren zurrumbiloaren erdian oraindik politika egiten dutelako ilusioaren menpe bizi direnek erakusten duten moduan. Kea desagertzen denean, Libian bezala hemen eta hortik zehar, naturaren urritasuna eta gizakiaren sormena erlazionatzen duen egitura eredu berri bati ekin beharko zaio.

Euskal Herrian leku onean kokatuta gaudela suposatzen da, Mendebalaren bihotzean, ekintzaile kultura batez hornituak eta milurtekotan zehar populazio aldakor bezain finkoaren babesa izan den lurralde edo habitat pribilegiozkoan. Baina lozorroan geratu da Europa, arrakasta kulturalaren lorian; lekukoa beste leku batzuetan hartzen ari dira, eta babilio erantsia suposatzen zuten jakinduria estrategikoak jadanik desagiten ari dira. Udan bertako egunkari batek elkarrizketa egin zion gure korporazio (kooperatibo) industrial eta zerbitzuzko handienaren ikurra den enpresako lehendakariari, eta horrek zera esaten zigun (guk euskaratua):

Gaur egun teknologia globala da. Ordezkatze abiaduraz lortzen da abantaila, ez teknologiaren mantenuaz. Gure oinarritzko estrategia potentzial berritzaile handia edukitzea da. Azken urteotan produktu berritzaileak atera ditugu, ezarri dugun berritze barne-sistemari esker, eta produktu berriak ateratzeko azkartasun hori da teknologiari dagokionez diferentziak eman ahal dizkiguna. [...] indukzio orokorra; [...] labe pirolitikoak [...]; garbigailuetan garbigarriaren dosifikazio automatikoa [...]. Potentzial berritzaile hori gehiago dator abiaduratik, behin merkaturatua izan den produktua betiko erreserbatua geratzeko esperantzatik baino.

Gaur egun hain gaizki ikusia den zaharkitzapen programatuan oinarritzen den estrategia —kontsumitzaileari iruzur egin eta kontsumoaren gurpil zoroan murgilaraztea, azken finean— baldin bada gerora begira daukagun guztia, eredu aldatu behar dugulako seinale ezin argiagoa.

Bitartean, munduan zehar alarma seinale asko piztu dira beste batzuetan aipatu dugun elikagaien garestitzearen inguruan; hurrengo urteotan soka luzea ekarriko du arazo horrek. Gurean, elikadura subiranotasuna oraindik maila kosmetikoan jorratzen den gaia da. Uda honetan, taberna giroko elkarrizketa batean, gaia serio hartzeko garaia zela entzun nion aspaldiko lider abertzale bati, bere auzoko Herriko Tabernan ardo zuri Errioxakoa bakarrik erosiko zutela. Lur Amak gorde gaitzala.¶